गूजराती सातमी चोपडीना अर्थ.

હાલના ગૂજરાતી છઠ્ઠા ધોરણમાં છોકરાઓએ સાતમી ચોપડી શીખવા માંડી એટલે તેમને પાઠ વાંચવામાં આવેલો દરએક શબ્દ કઇ ભાષાનોછે તે જાણવું જોઇએ માટે તે પ્રમાણે અહિં આ ચોપડીમાં ઘણા ખરા દરએક મ્હોટા મ્હોટા શબ્દો વિષે બતાવ્યું છે, અને તેની સમજવાની નિશાની સંક્ષેપમાં નીચે મુજબ કરીછે તેથી સમજવું. કોઇ શબ્દ બીજી ભાષામાંથી અપભ્રંશ થયેલો હશે, અથવા તો તેના ધાતુને પ્રત્યય લાગીને તેનો અર્થ જૂદેજ રૂપે થયો હશે તો તેવા શબ્દના મૂળને માટે વચમાં ભાષાની જે નિશાની મૂકીછે તેના માથાપર આવો–કાપો મૂકયો છે, તેથી તે શબ્દ અગાઉ તે ભાષાનો હતો એમ સમજવું. જે શબ્દની પાસે ભાષા જણાતી નથી, અને જ્યાં આવી=નિશાની મૂકીછે, ત્યારે તે શબ્દ ગૂજરાતી ભાષામાં વપરાયછે એમ સમજવું.

(સ) સંસ્કૃત.	(આ) અરબ્બી.	(હિ) હિંદુસ્તાની અથવા ઉરદુ.
(ફા) ફારસી.	(અં) અંગ્રેજી.	

પાઠ ૧લો.

ભવતારણ= જીંદગાની તારનાર; ઓદ્ધાર કરનાર, (ભવ-તારણ).
ભગવાન (સં) ઈશ્વર; પ્રભુ.
નીજ (સં) પોતાનું.
અંતર (સં) દિલ; મન, ભીતર, અંતઃકરણ..
અભિમાન (સં) અહંકાર, ગર્વ, મગરૂબી.
સરજનાર=બનાવનાર, પેદા કરનાર.
સુધરેલ=સુધરેલા, સુધારાવાળા.
સમાન (સં) સરખા.
પરમારથ(સં) પારકાના અર્થેનું, પરોપકારી કામ (પરમ–અર્થ).
ઉર=દિલ, મન.
નીર(સં) પાણી, તેજ.
દામ (હિં) પૈસા.
નેક (ફા) પ્રમાણીકપણું. ટેક.

છીંકી=છાકી, બેહેકી.
મરજાદ (સં) મુલાજો, ભાર, અંદાજો.
સભાસદ (સં) સભામાં બેસનાર.
નર દુષ્ટ(સં)પાપી માણસ (નર-દુષ્ટ).
દુખદેણુ=દુખ દેનારો.
મધુપાન (સં) દારૂપીવો.
નેણ (સં) આંખ.
મણીધર (સં) મણીનો ધરનાર તે (સાપ).
પંડિત (સં) વિદ્વાન.
વિશેષ (સં) વધારો.
સજજન(સં)સારા માણસ
ક્રૂર (સં) ઘાતકી, નિર્દય.
વગો=વસીલો. પક્ષ.
નૂર (આ) તેજ, આબરૂ.
બડી (હિં) મ્હોટી.
તડી=ધાઇ, ધરીઆવી.

હણવી=મારવો.
રળિઆત=ખુશ, ખુશાલ, મગન.
છણીછણી=ગાળીગાળી.
પાન (સં) પીવું, આચમન કરવું.
શુભ (સં) સારૂં.
આવકજાવક=આવવું જવું, ઉપજ નીપજ.
ખાળ=ચોક.
ક્ષણ (સં) પલ. પલક, લેહેજો.
કાળ (સં) વખત, યુગ.
નિરૂદ્યોગી (સં) ધંધા વગરનું, મેહેનતુનહીં તે (નિઃ-ઉદ્યોગી).
ખતા(આ) ઠોકર, ઠેસ.
નિરૂદમી (સં) ધંધા વગરના, જેને ઉદમ નહીં તે (નિઃઉદમી.)

ગતાગત=જતાં આવતાં.
છત=સંઘરો, સીલક.
મતિહીણ (સં) બુદ્ધિ ઓછી તે, અક્કલ વિનાનો (મતિ-હીણ)
મૂઢ (સં) ઠોઠ, મુરખ અણઘડ.
ઉતપાત=તોફાન.
વૃથા (સં) ફોકટ, મિથ્યા.
દિનનીશ (સં) દહાડો ને રાત.
ભક્તિ (સં) પરમેશ્વરનું સ્મરણ, સ્તુતિ.
જગદીશ(સં) જગતનો ઇશ્વર, (જગત-ઇશ).
ગુરૂ (સં) ધર્મઉપદેશી.
પદ (સં) પગ, ચરણ.
શીશ(સં) માથું, શીર.
રૂદિઆ (સં) હૈડું, મન.

(કવિતાની સમજુતી). (૧).

સંસારના તારનાર જે પરમેશ્વર તેની ભક્તિકરો, અને પોતાના અંતઃકરણમાંથી અહંકાર કાહાડી નાખો; તમને પેદા કરનાર ઇશ્વરના ગુણને સંભારો, અને સધળાઓ સુધરેલાની બરોબર થાઓ. (૧). બરાબર ખરા ભાવથી બીજાનું સારૂં થાય એવા કામો કરો, અને ખરો વિચાર એજ તમારા મનમાં રાખો ; વળી આળસ રૂપી જે પાણી તેને તરી જાઓ (મતલબ કે આળસ કાહાડી ના-

બો), અને ઘણા પૈસાનું કરજ કરતાં તમે બીહો (૨). તમારે બરાબર સમજીને રોજ સારી રીતે ચાલવું, અને બેહેકી જઇને અદબ છોડવી નહીં; જે ટેક સુધરેલી હોય તેને કદી મૂકવી નહીં, અને એક હરફ પણ જૂઠો બોલી જવો નહીં. (૩). સભાને વિષે બેસનારા સભાસદો સાંખી શકે નહીં, એવું વેણ બહુ દુ:ખનો દેનારો હોય તેજ બોલે; દારૂ પીનારા સખસની આંખો છેક ફાટી જાયછે, અને તેનું ડોકું નાગ સાપની મીશાલે ડોલ્યા કરેછે. (૪). કોઇ માણસ ફક્ત કક્કોજ શીખીને પંડિતના જેવું ડોળ ઘાલે, અને તેને પક્કો કીધા પછી તો વળી વધારે પંડિતપણાનો વેપ લે; એવો સખસ અગર જો કોઇથી જીતી શકાય એવો ન જણાય તોપણ તેની કિમ્મત બે પૈસાની પણ થતી નથી. (૫). સારા માણસનેજ સગો ગણવો, અને દુનિઆમાં દગો ચાલતો હોય તેથી દૂર રહેવું; તમે કદી પણ ઠગ અને નિર્દય ન થશો, અને તેથી તમારી વગ (સારા માણસ સાથે દોસ્તી) વધશે એટલુંજ નહીં, પરંતુ તમારા મોંનું તેજ પણ વધશે. (૬). પોતાની મ્હોટાઇની વાતો બોલવી નહીં, તેમજ લડાઇ કરીને કોઇના જાન માલની ખરાબી થાય તેમ કરવું નહીં; વળી ખીજવાઇને કોઇને મારવા ધસવું નહીં, અને કોઇને હેરાન કરીને મનમાં ખુશી થવું નહીં. (૭). ઘણીક રીતના હુન્નર શીખીને વિદ્વાન થવું અને પૈસો તથા અનાજ તે બરાબર નિયમ રાખી વાપરવું; વળી ઘણીક રીતની સમજણ રાખવી, અને પાણી તે સાફ ગાળીને પીવું. (૮). પાણી રાખવાને વાસ્તે પેહેલાંથી પાળ બાંધવી (મતલબ કે હરેકંઇ કામની તૈયારી પેહેલાંથી કરવી), અને ખાળ એવા, ખોદવા કે જેમાં આવક જાવક સારી થાય (મતલબ કે નીતિથી કમાવું, ને નીતિથી ખરચવું); એક પલક વખતને બહુ કિમ્મતનો ગણો, અને જ્યાં કાંઇ પણ ઉદ્યોગ ચાલતો ન

હોય તેવે ઠેકાણે રેહેતાં બીહો. (૯). જે સખસ પોતાના હાથ પગ છતાં કામ કરે નહીં, તેવો અણ ઉદ્યોગી (આળસુ) પછી બહુજ પસ્તાયછે (નુકસાન ભોગવેછે), એથી તે રોજ પોતાના દિવસમાં જે સુખ પામવાનું ઠેકાણું તે ખોશે ને તેને ગામમાં કોઇ જતાં આવતાં કશામાં ગણુશે નહીં. (૧૦). વળી એથી એવું બનશે કે પોતાની પાસે જે કંઇ પૈસા ટકાની છત હશે તે જશે ને પોતાના દુઃખમાં વધારો થશે, અને તેથી માણસ જાત તેને અક્કલ વગરનો મુરખ કહેશે; તેમ તેથી જરા પણ ઇશ્વર ખુશી થશે નહીં, અને મ્હોટું દુઃખ વધી પડશે. (૧૧). માટે રાત અને દિવસ તમે ફોકટ ગુમાવો નહીં, એને જગતના કરનાર ઇશ્વરનીભક્તિ કરવા મંડી જાઓ; તમારા ગુરૂ (વિદ્યા ભણાવનાર, અન્ન આપનાર, અને ભયથી બચાવનાર) ને પગે માથું નમાવો, અને તમારા અંતઃકરણમાંની રીસ કાહાડી નાંખો. (૧૨).

પાઠ ૨જો.

લોચન (સં) આંખ.
કરાળ=ભયંકર.
ટકાવવી=જારીરાખવી
તકાવવી=ધારી રેહેવી.
રજ (સં) રજકણ, કણી
શોધન (સં) શોધ, ખોળ.
ભકાવવી=હડસેલવી.
પકાવવી=પાકીકરવી.
ધખાવવી=સળગાવવી, જારી રાખવી.
ઉદ્યમ (સં)ધંધો, રોજગાર, મેહેનત.
ધુણી=ધુમ્મર ખાનું.
ભ્રાત(સં) ભાઇ, બંધવ.
શિર (સં) માથુ, મુસ્તક.
ડગાવવી=ખસેડવી, દૂરકરવી.
જડતા=મુરખાઇ.
ફગાવવી=ફેંકી દેવડાવવી
ફેલ(આ)ઢોંગ, ધતુંગ.
ફિતુર (આ) હુલ્લડ, તોફાન.
ભગાવવી=ભાંગવી, દૂર કરવી.
ભયંકર (સં) બીહામણું.
સુખાકારી (સં) સુખ રે એવી.
નિર્લજ (સં) બેશરમી, જેને શરમ નહીં તે
નારી(સં)બઇરી, સ્ત્રી
તુચ્છપણું(સં)હલકાઇ.
ભજાવવી=શોભાવવી.
સજાવવી=રચાવવી, રથપાવવી.
બજાવવી=કરવી.
નાથ(સં) ઇશ્વર, સ્વામ ધણી, કંથ, વર.
ઝુકાવવી=હોલાવવી.

ઝાળ=આંચ.
રૂઝાવવી=મટાડવી.
ચુગલી (હિ) ચાડી.
ઝુઝાવવી=લડાવવી.
કુબુધ્ધિ (સં) નઠારી બુધ્ધિ, ખરાબ અક્કલ.
દુઝાવવી=દોહવરાવવી.
રસાળ (સં) ફળરૂપ, પાકવાળી, રસવાળી.
સુમતિ(સં)સારી બુધ્ધિ.
વટાડવી=જવાદેવી, વાટીનાખવી.
પડાવવી=પાડી નખાવવી.
વિસાત=માલ, જીવ, જોર, દમ.
અડાવવી=ઉડાવવી, અકવી.
ઉદાર(સં)સખી, દોલો.
ઉત્તમ(સં)મ્હોટી, શ્રેષ્ઠ.
અપાર(સં) ઘણી, જેનો પાર નહીં (અ-પાર)
કીર્તિ(સં)જશ, વખાણ, સારા કામની પ્રસીધ્ધિ
કથા(સં) વાત, વારતા.
ખણાવવી=ખોદાવવી.
મૂલદાર (સં) ઘણી કિમતી, ભારે.
છપાવવી=પડાવવી, ગણાવવી.
છેલ=રંગીલો, ફાંકડો.
છાપ=સીક્કો, મોહરો.
ખાપ=આરસી.
જપાવવી=બોલાવવી, સ્મરણ કરાવવી.
અમાપ=ઘણી, જેનું માપ નહીં (અ-માપ).
ઉન્મત્ત (સં) તોફાની, મસ્તીખોર.
અસત્ત (સં) જૂઠું.
વિગત્ત=તપસીલ,હકીગત
વાદ(સં)તકરાર, રગઝગ.
વદો (સં) બોલો.

(કવિતાની સમજુતી). (૨).

કામ કરાવવું તે એવું કે જેથી પારકાનું સારૂં થાય, અને ઠેકાણું એવું ઠરાવવું કે જ્યાં એહાથી આરામ મળે; વળી હરામખોરી કરતાં દિલને બીહીવડાવવું, તથા પોતાનું નામ ધરાવવું તો ધરમીછે એમ ધરાવવું. (૧૩) પ્રભુની ઉપર પ્રીતી મજબૂત ટકાવી રાખવી, અને રજે રજની શોધ કરવાની રીત રાખવી; વળી મન પાસે હમ્મેશાં વિચાર કરાવવો, અને મનની અંદર ચતુરાઈ વધારવી (૧૪). વાત લખવાવી તો સાચીજ લખાવવી (શાહેદી પુરવા વગેરેના કામમાં), અને રાત દિવસ સારી રીત રખાવવી; દિલમાંથી ઘાતકીપણું કાહાડી નંખાવવું, અને બાઈ હમ્મેશાં ઉદ્યમની ધુણી શળગાવવી (એટલે ઉદ્યમ જારી રાખવો) (૧૫).

લોભના માથામાં લાત મારવી (બહુ લોભ ન કરવો) અને મુરખ માણસને સુધરાવવા; ઢોંગ ધીતુર કરનારને દૂર કરવા, ને ભાઈ બીચામણી ચાલ હોય તેને છોડી દેવડાવવી. (૧૬). સારા માણુસની સંગત સારી રીતે કરવી, ને કવિતા, એવી કરાવવી કે જે વાંચવાથી સુખ ઉપજે; વળી પોતાની દોલત ડાહાપણથી બચાવવી અને નિર્લજ સ્ત્રી (વેસ્યા) ને નચાવવી નહીં. (૧૭). હલકી ટેક હોય તે મૂકાવવી અને વિવેક વધારીને સારી વાત શોભાવવી; વળી ઘણી સારી સારી નીતિ શીખવવી, અને એકજ પ્રભુની ભક્તિ કરવી. (૧૮). પોતાની આંખમાં અદેખાઇ હોય તે કાહાડી નાંખવી, અને ચોરી તથા ચાડી કરવાની ચાલ મૂકી દેવી; તેમજ સારી તથા માઠી જે અક્કલ તેને અરસ પરસ લડાવવી (એટલે સારી અક્કલ રાખવી ને માઠી મૂકી દેવી), તથા જે ધરતીમાં સારો પાક થાય તેમાં ખેડ કરવી. (૧૯). શરીરમાંથી ઘણું આળસ કાહાડી નાખવું, તથા તેની સાથે સારી બુદ્ધિ શીખવવી (એ સુમતી સાકર ચટાડવી એમ સમજવું); વળી કશી બીક ન રાખતાં જે પીડા આવી પડે તેને મટાડવી, અને ઉમંગ આપીને મનની ચિંતા દૂર કરવી. (૨૦) જેમાં મ્હોટી વિસાત ન હોય તેમાં તકરાર ન પડાવવી, અને આડી આડી વાતો અડાવી ન દેવી; તેમ કોઇની ન્યાતમાં લડાઇ કરાવવી નહી, અને કોઇના જીવને જોખમ થાય એવો ઉપાય કરવો નહી. (૨૧) આપણે આપણું સખીપણું બતાવવું, અને સારી વસ્તુ ઘણી હોય તે અણાવવી; વળી આપણને સુખ થાય તેવી સારી કીર્ત્તિ કેહેવડાવવી, અને ખાણોએવી ખોદાવવી કે જેમાંથી કિમતી વસ્તુઓ મળી શકે. (૨૨) આપણે સેહેલાણી છઇએ એમ ન કેહેવડાવવું અને અક્કલરૂપી આરસી ઘણી ખપાવવી. (મતલબ કે બધે જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય તેમ કરવું); પરમે-

શ્વરના અતિશય ગુણ ગવડાવવા, અને પાપ ન લાગે તેને માટે નીતિ જારી રાખવી. (૨૩). કંઈ મ્હોટી પદ્ધી મળે તો તેથી અહંકારી ન થઈ જવું, અને અહંકાર ને જૂઠાપણું એ બે વાનાં છોડી દેવાં; આવાત સાંભળીને મતલબ યાદ રાખવી, અને **દલપતરામ** કવિ કહેછે કે નકામી તકરારો કરવી નહીં. (૨૪).

પાઠ ૩ જો.

નવરાશ=ફુરસદ; અવકાશ

માસ્તર (અં) અંગ્રેજી શીખવનાર; સેહેતાજી.

નકામા=કામથી પરવારેલા; નવરા (નકામા.)

મિત્ર (સં) દોસ્તદાર.

અટકળ (હિં) કલ્પના, તર્ક, ખ્યાલ.

આશ્ચર્ય (સં) નવાઈ.

મલકાવીને=હસીને.

ફોકટ=અમથું; વ્યર્થ.

હિસાબ (આ) ગણિતકામ; ગણિતના દાખલા

અમૂલ્ય (સં) ઘણોજ કિમતી, જેની કિમ્મતનો પાર નહીં તે.

પરમેશ્વર (સં) મ્હોટો ઈશ્વર, (પરમ-ઈશ્વર).

વિદ્યાવાન (સં) પંડીત: વિદ્વાન.

અવશ્ય (સં) જરૂર; ખચિત; નીશ્ચે.

લાભ (સં) ફાયદો.

પાઠ ૪ થો.

ઇજીપ્ત (અં) મિસરદેશ.

શોભાયમાન (સં) ખુબ સુરતાં.

ટોચ=ઉપલો ભાગ, શિખર; મથાળું.

ઝુકી=ઝુલાઈ, નમી.

ઉપયોગી (સં) ખપની.

મુલક (આ) દેશ.

કોલું=શેરડી પીલવાનો લાકડાનો સંચો.

તમામ (આ) બીલકુલ.

દેશાવર (સં) પરદેશ, દેશાંતર.

સફેદ (ફા) ધોળી, ઉજળી.

તરેહ (આ) રીત; પ્રકાર.

પરીક્ષા (સં) તપાસ.

પાઠ ૫ મો.

ડુંગરા=મ્હોટા ઊંચા ટેકરા.

ભરપૂર=પૂરો ભરેલો.

આહાર (સં) ખાવું; ભક્ષ.

કાફલો (આ) ટોળું, જથ્થો.

લીલોતરી=લીલીવનસ્પતી

ઝરણ=ધીમેધીમે પાણી વેહેતું તે.

પુષ્કળ (સં) ઘણું, બહુ.

રાજધાની (સં) મોટું શેહેર.

રળિઆમણું=શોભાયમાન, શોભાવતું.

ચોડા=પોહોળા, ચોખંડા

કારખાનાં (ફા) હરકોઈ હુન્નરનાં ઠેકાણાં, મ્હોટી વખારો.

સપાટ=પાધરૂં, ખાડા ખબચા વગરનું.

પરગણાં=તાલુકા.

આબાદ (ફા) ફળદ્રુપ પાકવાળા.

દોલત (આ) પૈસો, ધન.

પાઠ ૬ ઠો.

બંદર (ફા) નદી કે દરીઆ કાંઠે આવેલું શેહેર.

મોહોળો=ઘણો, મોટો.
મુખ (સં) મોહોડું, મોં.
સમૃદ્ધી (સં(દોલત.
ઈમારત (આ) હવેલી, ઊંચી બાંધણીનું મકાન.
ટટ્ટુ=નાનો ઘોડો, ખચ્ચર.
આખલો=ગોધો, સાંઢ.
જંગલ (ફા) રાન, વન.
શરદી (ફા) ભીની હવા, ભેજ.
નિરંતર (સં) હમેશા, રોજ, સદા.
આઇરિશ (અં) આયરલંડના લોકો.
બળાતણ=બાળવાનાં લાકડાં.
ભુંડ=ડુક્કર.
સુઘડતાઇ=ચોખ્ખાઇ, સ્વચ્છપણું.
દેખાવ=સોભા, રચના.

પાઠ ૭મો.

જેસલી=ખેતીનું દાંતાવાળું હથિઆર.
ચાસ=ખેતરમાં હળ કરીને જે લીટા પાડેછે તે.
કાળિઓ=કાળા રંગનો તમાકું.
જરદો=પીળા રંગનો તમાકું.
ચરોતર=નર્મદા નદીની અગાડીથી નજદીક સાબરમતી નદી સુધીનો તમામ મુલક.
માફક (આ) અનુકુળ, મળતું. ઠીક. બેસતું.
ગોરાડું=ભગરી, રેતવાળી પીળાચટી.
ખાતર=ઘાસ. છાણુ વગેરે કોહી ગયલો કચરો.
રોપણી=વાવવાનું કામ. વાવેતર.
રોપા=છોડ, છોડવા.
ચોરસ=ચોખંડી.
અધવાર્યા પછી=અડધો થયા પછી.
નીક=નીકોરી, નેહેર.
છાયા=શાળો, ઓળો.
ઝાકળ=ઓસ.
ઝાડી=પડદી, કલ્લો,
ખાધ=નુકસાન, ઘટ.

પાઠ ૮મો.

ગડાખુ=ગોળ ચોળેલો હુકામાં પીવાનો તમાકુ
તળપદો=દેશી, સારો.
ખાનદેસી=તળપદો નહી તે, ખાનદેશ તરફનો.
ઘઊંવર્ણો=ઘઊંના રંગજેવા, રતાશ પડતા.
વ્યસન (સં) લત, ટેવ.
બગાડ=નુકશાન.
ઊધરસ=ખાંસી, હાંસો.
ઝેણ=તીખી વાસ, તીખી સોરમ.
સોપારણુ=સોપારીનું ઝાડ
તૂરી=ફિક્કી, બેસ્વાદી.
કાતરા=મોંમાંની ચામડી આળી થાયછે તે.
કાચબી=ખાંસી, ખર્ઈ.
કંઠ (સં) ગળું, ડોક.
રહેઠાણ=મુકામ, રેહેવાનું ઠેકાણું.
પકવાસા=પાટીઆની સાંકડી લાંબી ચીપો.

પાઠ ૯મો.

દાકતર (અં) અંગ્રેજી વૈદ, હકીમ.
પ્રખ્યાત(સં)નામીચા, પ્રસિદ્ધ, પંકાયલા.
અવતર્યો(સં)જન્મ્યો.
નિર્ધન (સં) ગરીબ, રંક.
ફારસી (ફા) ઇરાની ભાષા.
સાહેબલોક=ગોરાલોક, અંગ્રેજ, ટોપીવાળા.
અમલદાર (આ. ફા.) હુકુમત કરનાર, હુકમ બજાવનાર.
ઓળખાણ=પીછાન.

દેશી(સં)વતની, પોતાના દેશનો.
મફત (આ) પૈસાવગર.
ઉમેદ (ફા) હોંસ, ઇચ્છા.
ગૃહસ્થ (સં)મ્હોટા કુળનું આબરૂદાર માણસ.
વૈદકશાળા(સં) દવાખાનું, દરદીઓને ઓસડ મળવાનું ઠેકાણું.
શાળા (સં) નિશાળ.
નાપસંદ (ફા) નાપાસ.
પસંદ (ફા) પાસ, સહી. પરીક્ષામાં પસાર.
પાઠશાળા (સં) નિશાળ, મદ્રેશા.
માનપત્ર (સં) આબરૂની નિશાનીનું પત્ર.
છચોક=જાહેરાત, ખુલ્લી રીતે.
સરજન (અં) વાઢાડ કાપ કરનારો વૈદ.
સ્વદેશ (સં) પોતાનો દેશ, વતન.
નોકરી(ફા) ચાકરી, સેવા.
ઊંચો=મ્હોટો, ભારી.
દરજ્જો (આ) પદવી, હોદ્દો, હુકમત.
ચરિત્ર (સં) કરેલાં કામે, લક્ષણ.

પાઠ ૧૦મો.

રાજસભા(સં)રાજ મંડળી, રાજ કચેરી.
ઉદ્યોગ (સં) મેહેનત.
ધુરંધર=ગાડાનું ધુસરૂં ધરનાર.
સામદ=રાજસભામાં બેસનારા સભાસદો, ઊમરાવો.
ક્ષેત્ર (સં) ખેતર, પવિત્ર, જગ્યા.
ભૂપ (સં) રાજા, નૃપ.
સ્વરૂપ(સં) ચેહરો, કાન્તી
તંબોળી(સં) પાન સોપારી વેચનારો.
કસ્તુરી (સં) એક જનતની ઘણી ઉપયોગી મોંઘી ચીજ, મૃગની નાભીમાં થાયછે તે.
રાય (સં) રાજા, ભૂપ.
જોશી (સં) જ્યોતીશ વિદ્યા જાણનારો.
પુર (સં) શેહેર, નગર.
પ્રધાન (સં) મંત્રી, દીવાન, વજીર.
મહીપતિ (સં) રાજા.
સકળ (સં) સઘળી; સંપૂર્ણ.
નિરખ્યા=જોયા, નીહાળ્યા

વાધ્યાં=વધ્યાં.
તીરથ (સં) નદી કાંઠાની પવિત્ર જગ્યા, જાત્રાસ્થળ.
દરશણ (સં) ઝાંખી, ભેટ લેવી, દેખવું.
ખોટ=તંગી, ન્યુન.
પ્રથવીપતિ (સં) રાજા, પૃથ્વીનો ધણી.
પ્રસંન (સં) ખુશ.
કમળ (સં) એક જાતનું ગોળ ફૂલ.
અદકું (સં) વધારે.
નેત્ર (સં) આંખ.
દિન (સં) ગરીબ, રંક.
કરૂણા (સં) દયા, મેહેર.
મંદિર(સં)ઘર, દેવસ્થાનક
દીપક (સં) દીવો.
રીઝીએ=ખુશી થઇએ.
ન્યાળી=નજર કરી, જોઈ.
નેહ (સં)સ્નેહ હેત,ચાહા.
નવાણ=પાણીનાં ઠેકાણાં. (કુવા, તળાવ, વાવ વગેરે.)
દેવસ્થળ(સં) દેવસ્થાનક, દેવાલય.
દીશીએ=દેખાઇએ, જણાઇએ.
અધિપતિ(સં)રાજા,ઉપરી

ભરતખંડ(સં) હિંદુસ્તાન (ભરત રાજા ઉપરથી નામ પડેલું).
દ્વીપ (સં) બેટ, ટાપુ.
ઉજજેણી=માળવાની રાજધાની, ઉજ્જન નગરી, (ક્ષિપ્રા નદી ઉપર).
નગરી (સં) શેહેર, પુરી
કષ્ટહરણ (સં) દુઃખ હરી લેનાર, દુઃખભંજન.
કૂપ (સં) કુવો, સંગ્રહ.
નિદ્રા (સં) ઊંઘ.
પુણ્ય (સં) ધર્મ; દાનનું આશિષ.
આણ=દુઆ, દુઆઇ આજ્ઞા.
ન્યાય શાસ્ત્ર (સં) ઈનસાફના ધારાનું પુસ્તક
ન્યાય (સં) ફેંસલો, ઈનસાફ, ચુકાદો.
રંક (સં) ગરીબ.
સુત (સં) છોકરો.
પરિવાર (સં) કુટંબ, કબીલો.
અલખત=લક્ષ્મી; દોલત, પૈસો.
અપરંપાર (સં) ઘણીજ, જેનો પારનહીં.

(કવિતાની સમજુતી). (૩).

વિક્રમ નામે એક મ્હોટો રાજા હતો, તે ધર્મનોજ ધરનાર અને ધર્મના સ્વરૂપ જેવોજ હતો; એક સમયે તે સભા ભરીને બેઠો હતો તે વખતે તેનું શરીર બહુજ શોભતું હતું. તે વખત એક તંબોળી ત્યાં આવ્યો, ને પાનનાં બીડાં ભરીને છાબમાં લાવ્યો; તે બીડામાં કાથો ચુનો મૂક્યાં હતાં, અને માંહે કસ્તુરી પણ મૂકી હતી. તે બીડાં રાજાએ પોતાના હાથમાં લીધાં, અને સભામાં બધાને આપ્યાં; તે સભામાં પંડીત, જોશી, શેહેરનો પ્રધાન વગેરે બેઠા હતા, તેઓ બધાને રાજાએ માનની સાથે તે બીડાં આપ્યાં. છાબ જે બરાબર ભરેલી હતી. તેમાંનાં બધાં બીડાં વેંહેંચી દીધાં અને રાજાના હાથમાં માત્ર એક બીડું રહ્યું; તે એક રહેલું પણ રાજા આપવા માંડે છે, એટલે સભા બોલી ઊઠી:—

"તે એ કે હમે તમારા જેવા ગુણવંત રૂડારાજાને જોયા ત્યારથીજ હમને પાન મળી ચૂક્યાં, અને હમારાં રૂપ પણ રૂડાં થયાં. હમો તીરથ જેવા રાજાનાં રોજ દરશણ કરીએ છીએ, અને તમો

પૃથ્વીપતિ હમારા ઉપર પ્રસન્ન છો તો પછી હમારે પાનની શી ખોટ છે? જેમ સૂરજ ઉગ્યાથી પાણી માંહેલા તરેહવાર કમળો ખીલે છે, તેમ હે રાજાજી, તમોને જોયાથી હમારૂં અંગ ઘણુંજ ફુલે છે (હમો ખુશી થઈએ છીએ). રાજાજી સભામાં આવતાં તમો હમને ઘણું માન આપો છો, તેથી હમારા મોંઢા જેમ પાન ચાવ્યાં હોય ને લાલ દેખાય તેવાં શોભે છે. વિદ્યાથી જેમ માણસ શોભે છે ને તીર્થમાં જેમ દરશણ શોભે છે તેમજ રાજાજી તમો હેત ભરેલી નજરથી હમારા સામુ જુઓ છો તેથી અમો શોભાએ છીએ. દહાડો જેમ સૂરજ વડે શોભે છે, ને રાત જેમ ચંદ્ર વડે શોભે છે, તેમ તમારી મેહેરબાની વડે હમો શોભાએ છીએ, માટે રાજાજી વધારે શું પુછો છો? વળી ઘર જેમ દીવા વડે શોભે છે (રાતે), ને આપણું શરીર ધર્મ કર્યાથી શોભે છે, તેમ હે રાજાજી તમારૂં હેત તપાસી જોતાં તમારી કૃપાથી હમો ઘણું ખુશી થઈએ છીએ. વળી કૂવા વાવ વગેરે પાણીવાળાં ઠેકાણાં જેમ પાણી વડે શોભે છે, દેવ જેમ દેવસ્થાનમાં (દેહેરામાં) શોભે છે, તેમજ તમારા સેવક એવા જે અમો સભાસદો તે તમારી દયા વડે શોભાએ છીએ. હે રાજા તમો હમેશાં હમારા લાડ પુરા પાડો છો, તેથી અમો ઘણાજ ખુશી છીએ; વળી હમને ઉછેરનારા તમોજ છો. (એટલે તમારૂંજ ખાઈએ છીએ), તો રાજાજી પાનનો હવે શો પાડ અમુને છે! (માટે એટલું બીડું તમે પોતેજ ખાઓ)."

આ જંબુદ્વિપ (પૂર્વ મોહાદ્વિપમાં ભરતખંડ (હીંદુસ્તાન) છે, તેમાં ઉજ્જન નામે એક શેહેર છે ત્યાં **વિક્રમ** કરીને મોટો રાજા થઈ ગયો, તે સઘળાનાં દુઃખ મટાડતો, અને ઘણું ભણેલો હતો. તેણે જીવ્યો ત્યાં સુધી જશ લીધો, ને કોઈ દિવસ સુખથી

તેણે ખાધું નથી, તેમ ઊંઘ્યો પણ નથી; તેણે પોતાની દેહ કે પૈસો કંઇ પણ વાહાલું કીધું નહીં; પણ ફક્ત પરમારથ કામજ તેને વાહાલું હતું. તેને પુન્યવાન ચીજજ વાહાલી હતી. અને કોઇ પાપી માણસ વાહાલો લાગતો નહીં. તેના રાજમાં ધર્મનીજ રીતીની દુવાઈ ફરતી (કોઇએ પણ પાપ કરવું નહીં એવી). અને ઇનસાફ કરવાના કાયદાથીજ વાજબી ઇનસાફ કરતો હતો, રાજા, ગરીબ, દુશ્મન, કે ભાઇબંધ એ સંઘળાને પોતાના છોકરા અને કુટુંબ મુજબ ગણતો. તે ઊંઘ અને ભુખ બંનેને જીત્યો હતો (બરાબર ઊંઘતો નહીં ને પેટ ભરીને ખાવા પામતો નહીં). અને તેથી કરી તેણે બહુજ દોલત મેલવી હતી.

પાઠ ૧૧ મો.

ખનિજ=ખાણમાંથી નીકળતો પદાર્થ.
ખુબસુરત (ફા) શોભાવંતો, સારો.
મૂલ (સં) કિમ્મત.
રત્નો (સં) કિમતી જવાહેર.
ઘસરકો=ધીરસો, લીસોટો ઘસારો.
ઓપ=નુર, ચળકાટ.
આસમાની (ફા) ભુરો. વાદળી.
પાસા=પેહેલ.
અગ્નિ (સં) દેવતા.
માતા (સં) દેવી. મા.
પોખરાજ=પીળા રંગનું ઝવેર.
ડહાપણ=ચતુરાઈ.
સદગુણ (સં) સારાગુણ, સદાચરણ. (સતગુણ)

પાઠ ૧૨મો.

સ્વભાવીક (સં) કુદરતીશ્રષ્ટીથી નીપજેલી.
મેઘધનુષ્ય (સં) વરસાદના દાહાડામાં જે લાલ પીળી કમાન થાય છે તે-
અણુહદ=હદ નહીં તે. ઘણીજ (અણુ-હદ).
હસ્તકૃત (સં) હાથની બનાવેલી (હસ્ત-કૃત).
અનેક (સં) ઘણા, બહુ.
વાદળી (સં) ભુરો, આસમાની.
મિશ્ર (સં) મળેલા, ભળેલા, ભેગ.
અણગમો=નાખુશી, ગેર મરજી.
જાંબુઓ=જાંબુડો, જાંબુના જેવા.
અનુક્રમ (સં) એક પછી એક આવે એવી પદ્ધતિ.
આનંદ (સં) સંતોષ. હરખ.
ઉદાસ (ફા) દલગીર.
રમણીક (સં) ખુશ લાગે એવું, શોભિતું.
સરજાવનાર=પેદાકરનાર. બનાવનાર.

સીમા=હદ, મર્યાદા.

પાઠ ૧૩ મો.

અગમ્ય (સં) ગમન ન પ હે એવી, જાણી ન શકાય તે (અ-ગમ્ય).
અંગાર (સં) ફણગો, સળગો.
તિમર (સં) અંધારૂં.
સરિતા (સં) નદી.
પંથી=મુસાફર, વટેમાર્ગુ.
સુણતાં=સાંભળતાં.
હરખી (સં) ખુશી થઇ.
સુંદરી (સં) ખુબસુરત સ્ત્રી, રૂપવંતી બાઈડી
પચરંગ (સં) પાંચરંગ લાલ, પીળો, ધોળો, કાળો, ને લીલો.
પાસાં=બાજુ, છેડો.
સમતુલ્ય (સં) સરખા, બરાબર તોલના.
પ્રશ્ન (સં) સવાલ.
મહા મૂલ્ય (સં) ભારી કિમ્મત, ઘણું મૂલ.
ટોચ=ઊપલો ભાગ, શિખર, મથાળું.
કાષ્ટ (સં) લાકડાં.
રંગેલ=રંગેલું.
સંદેહ (સં) શક, વેહેમ.
સતી (સં) પતિવ્રતા સ્ત્રી.
તીર (સં) કાંઠો, કીનારો, પાર.
પ્રગટ (સં) જાહેર, ખુલ્લું પ્રસિદ્ધ.
પારખું (સં) શોધ, તપાસ.
ભૂષણ (સં) ઘરેણાં, લૂગડાં.
રામા (સં) બાયડી, સ્ત્રી.
ઉમર=ઉમરો.
જુવતી (સં) જુવાન બાયડી, તારૂણી.
ઉપાડે=ઉચકે, મેલે.
પુરૂષ (સં) મરદ, ભાયડો
ઘોડલી=ઘોડી.
જુગતી (સં) યુકતી, હીકમત, તદબીર.
પુત્રી (સં) છોકરી.
મરમ (સં) ભેદ, કારણ.
વણ=વગર, નહીં.
જનની (સં) મા, માતા, જણતી.
હરખ (સં) ખુશી, ઉમંગ.
લક્ષ્મી (સં) દ્રવ્ય, પૈસો.
લહેર=આનંદ.
ચિરંજીવી (સં) લાંબી ઉમ્મર સુધીજીવોએવો.
કાજળ=મેસ.
તન (સં) શરીર, (છોકરો).
નિર્મળ (સં) ચોખ્ખો, પવિત્ર, મેલ વગરનો (નીઃ—મળ).
કવણ=કોણ.
ઘોર=કાળું, બીયામણું.
હેમ (સં) સોનું, કંચન.
દાન (સં) ધર્મ ખેરાત.
પવિત્ર (સં) ચોખ્ખું.
મહિમા (સં) લીલા, રચના, ચાલ.
વનિતા (સં) સ્ત્રી, બાયડી.
વરણું (સં) વિસ્તાર, બયાન કરૂં.
કપુત (સં) નઠારો છોકરો, કુપાત્ર.
લાજ (સં) આબરૂ, શરમ, મર્યાદા.
નમ્રાઈ (સં) નરમાશ, નમ્રતા.
અજ્ઞાન (સં) અજાણપણું, મુઢપણું.
નિશા (સં) રાત, રજની.
અધિકો (સં) વધારે.
બ્રહ્મ (સં) ઇશ્વર, ઇશ્વર રૂપ.
મનસા (સં) મન.

(કવિતાની સમજુતી). (૪).

એક રાજકન્યાની આગળ એક રાજકુમાર મુસાફરના વેશમાં આવેલો તેને રાજકન્યાએ નીચેના સવાલો તેની પરીક્ષા કરવા પૂછયા હતા, તે સવાલો અને જવાબો નીચે મુજબ.

સવાલ—સાંભળતાની સાથે એક સ્ત્રી ખુશી થઇને મનમાં ઘણી હરખ પામી. તેણે એક વેલણ મોં આગળ મુકયું. જેનો કે રંગ સારો હતો. તે વેલણ પાંચ રંગથી રંગેલું હતું. અને તેના બંનો છેડા સરખા હતા (તોલમાં તથા જાડાઈ પાતળાઈમાં). તે વેલણુ એક મુસાફર આગળ તે સ્ત્રીએ મુકયું. અને તેને મ્હોટો કિમતી સવાલ પૂછયો,—કે બોલો એ વેલણની ટોચ કઇને થડ કયું (એટલે જે લાકડાનું એ બનેલું છે તે લાકડાની ટોચનો છેડો કયો, અને મુળીઆં બાજુનો છેડો કયો)? એ સુકું લાકડું છે, ને એ સારી રીત રંગેલું છે, માટે એનો શક તે કેમ ભાંગે? (એટલે તમો તે શક ભાંગો).

જવાબ—તે મુસાફર બોલ્યો કે હે પતિવ્રતા તું સાંભળ એમાં કાંઈ નવાઇ જેવું નથી; નદીમાં પાણી વેહેતું હોય તેને કીનારે પાણીમાં એ વેલણને વેહેતું મુકો, પછી જે છેડા પાછળ રેહે તેને થડ જાણવું; અને આગળ રેહે તેને ટોચ જાણવી; એ તો ઉઘાડું સમજાય છે એમાં કોઇને નવાઇ જેવું લાગે નહીં.

સવાલ—બાર બાર વરસના બે બાળકને તે વેળા તેડાવી મંગાવ્યા. તેઓ એ લુગડાં ઘરેણાં (બાઇડીનાં) ઘણાં બેહેરાવ્યાં, તેથી તેઓ સ્ત્રીના જેવા દેખાતા હતા. હવે એમાં એક છોકરી ને એક છોકરો છે, માટે દરેકનું મોં ઓળખાવો કે છોકરી કઇ ને છોકરો કયો?

જવાબ—તું પેહેલાં બારણાનો ઉમરો ઓળંગીને ઘરમાં આવ પછી તેજ રીતે એ બંનેોને ઘરમા લાવ. (તે સ્ત્રીએ જે પગ ઊપાડેલો તે જોઇને પેલા સખસે પરીક્ષા કરી લીધી). અને પછી બોલ્યો કે ડાબો પગ જે પેહેલાં ઊપાડે તેને સ્ત્રી જાણવી, અને જમણો પગ જે પેહેલાં ઊપાડે તેને પુરૂષ જાણવો એ રીતે સમજી લેવું.

સવાલ—એ બરાબર સરખી ઘોડીઓ તે એક સરખા જોડ છે હવે એમાં એક મા ને એક તેની છોકરી છે. તેનો ભેદ બતાવો કે તેમાં મા કઇ ને છોકરી કઇ?

જવાબ—તે મુસાફર કેહે છે કે એનો વિચાર તો મારા મનમાં સેહેજ આવી ગયોછે. એ બનોને પાણી પાવાને ઉપર કોઇ બેઠા વગર તળાવે લઇ જાઓ, અને પાણી પાઇને બંનેોને છુટાં મુકો ને શેહેરમાં આવવા દો તેમાં આગળ આગળ ચાલીને જે ઘેર આવે તેને મા જાણવી, અને પાછળ પાછળ ચાલી આવે તેને છોકરી જાણવી. એ જવાબ સાંભળી પેલી સ્ત્રી બહુ ખુશ થઇ. અને પોતાના મનનો વેહેમ દુર થયો.

સવાલ—વિદ્યાથી વધારે એટલે સારૂં શું? લક્ષ્મી કરતાં બીજો હરખ કયો? અને છોકરો હમેશા લાંબી ઉમર સુધી જીવે તેથી બીજું જીવવું કયું સારૂં? તે વાત હું પુછું છું મેશ કરતાં કાળી બીજી કઈ ચીજ? શરીર કરતાં બીજું વાહાલું કોણ? દુધ કરતાં બીજી સફેત ચીજ કઈ? તેનો ઉત્તર વખાણવાલાયક બોલ. પાણી કરતાં ચોખ્ખી ચીજ કઈ? અંધારાથી બીજું ઘોર અંધારૂં કયું? સોનાનાં ઘરેણાં કરતાં બીજું કયું ઘરેણું સારૂં? તેની જે મૂળ મતલબ તે કોહો. વળી દાન (કંઈ પૈસો કે ચીજ ધરમ દાખલ આપવી) તે કરતાં બીજું સારૂં શુ? પુન્ય કરતાં બીજી ચો-

ઋખી ચીજ શી? બ્રાહ્મણ કરતાં બીજો સારો માણુસ કયો? તે હે મીત્ર મને તે મહિમા કોહો!

જવાબ—વીક્રમ રાજા કેહે કે હે સ્ત્રી તું સાંભળ, એનો જે ખરો અર્થ છે તે મનમાં વિચારો; હું વિસ્તારીને મ્હારો જે ખરો ધર્મ છે તેથી કહું છઉં કે એમાં તમે વેહેમ શાને રાખોછો. વિદ્યા કરતાં વિવેક સારો. પૈસા કરતાં કીર્તિ સારી, અને જશ તે ચીરંજીવી કરતાં વધારે જીવેછે, તે જે સમજે તે સારી રીતે જાણે. મેસ કરતાં કાળો તે નઠારો છોકરો, અને શરીર કરતાં આબરૂ વાહાલી; તેમ દુધથી ઉજળું તે દાન. કે તે કુળમાં અજવાળું કરનારૂં છે. પાણી કરતાં નમ્રતાઇ એ ચોખ્ખી ચીજ અને અજ્ઞાન પણું એ રાત કરતાં પણ અંધારૂં ઘોર છે; તેમ ઘરેણાં કરતાં ગુણ હોય તે વધારે સારો છે, એ મુળ અર્થ સમજી લો. દાન કરતાં દયા સારી. અને પારકાનું ભલું કરવું એ સૌથી સારૂં છે; તેમ બ્રહ્મરૂપ થઇને જે વર્તે છે તે બ્રાહ્મણ કરતાં સારો છે, એ વાત મન અને વચને કરી માની લેવી.

પાઠ ૧૪મો.

પરોણાગત = પારોણાની ચાકરી-સેવા.
ટોળી=મંડળી. જથો.
બરદાશ (ફા) ચાકરી, સંભાળ, જતન.
આવકાર=આદરમાન.
ગાગતણ=લાકડાં.
ખંડ(સં) ભાગ, મુકામ.
જાગૃતિ (સં) સુદ્ધિસાવધાની.
ચક=જાળીવાળો પડદો.
મરદ (ફા) પુરૂષ, ભાયડો.
પ્રાર્થના (સં) સ્તુતિ, સ્મરણ.
કકડીને=જબરી, ઘણી.
ગભરાટ=અકળામણ.
ડેરો=ન્હાનો તંબુ.
આસળો=વળ.
મૂળગી=સમુળી, જરા.
તીરપાછ = ત્રણ પગની ઘોડી જેવું.
વારાફરતી= એક પછી એક.

પાઠ ૧૫ મો.

બ્રિટિશ (અં) અંગ્રેજી, અંગ્રેજની.
રાજનીતિ (સં) બરાબર રીતસર રાજ ચલાવવાનું જે ધોરણ તે.
પાર્લેમેંટ (અં) કાયદા બાંધનારી અંગ્રેજ લોકોની સભા

કાયદા (આ) ધારા.
બજાવવા=અમલમાં લાવવા, માનવા.
અમીર (આ) ઉમરાવ, મ્હોટા માણસ.
ધર્માધ્યક્ષ (સં) ધર્મગુરૂ, આચાર્ય.
હક્ક (આ) અધિકાર, અખત્યાર, દાવો.
મુકરર (આ) બાહાલ.
નીમવામાં=બાહાલ કરવામાં.
કર (સં) જકાત, વેરો.
સત્તા (સં) અધિકાર, અખત્યાર.
વંશપરંપરા (સં) વંશ ચાલે ત્યાં સુધી, પેઢી દર પેઢી સુધી.
શરતો=કબુલાતો.
ઈનસાફ (આ) ફેંસલો, ચુકાદો.
ફેરફાર=બદલવું, ઘટાડો વધારો કરવો.
અખતીઆર (આ) અધિકાર, સત્તા.
અન્યાય (સં) અપરાધ, ખોટો ન્યાય.
બંદોબસ્ત (ફા) ગોઠવણ, તોડ.

રાજકારભાર=રાજનું મુખ્ય કામકાજ.
સ્વતંત્રતા (સં) આપઅખત્યારી.
આબાદાની (ફા) ચડતી, સારી હાલત.
સંરક્ષણ (સં) બચાવ, સંભાળ.
ઉમેરો=વધારો.

પાઠ ૧૬ મો

મહાસાગર (સં) મ્હોટા સાગર—દરિઆ.
વ્હેલ (અં) એક જાતનું મ્હોટું મચ્છ, જેને લોકો મગરમચ્છ કરીને કહેછે.
શોધ(સં) તપાસ.
ખોરાક (ફા) હમેશાં ખાવાનો પદાર્થ.
કપ્તાન (અં) વાહાણનો ઊપરી.
ખલાશી (આ) ખારવા.
દરિયાઇ (ફા) દરિઆના, સમુદ્રના.
પાધરૂં=સરખું, સપાટ, પાધરૂં
જમી=અંધારૂં.
સ્થિતિ (સં) હાલત.
ઝળઝળું=ઉજેશ.

અંધકાર(સં) અંધારૂં.
ભયંકર (સં) બીઆમણાં, ડર લાગે એવાં.
પ્રકાશ (સં) ચળકાટ, તેજ, અજવાળું.
કોતર=ગુફા.
લોંકડી=કોશું, શિઆળ જેવું જાનવર.
વિકરાળ (સં) ભયંકર, ડરામણું, બીકવાળું.

પાઠ ૧૭ મો.

ભૂમી (સં) જમીન.
મૂલ્યવાન (સં) કીમતી, ભારે, ઉંચા.
વિસ્તીર્ણ (સં) મ્હોટી, વિસ્તારવાળી.
યૂરોપિઅન(અં)યુરોપના વાસી, ટોપીવાળા.
સંસ્થાન (સં)રાજાઓના ખંડિઆ મૂલક.
વૃદ્ધિ (સં) વધારો, ઉમેરો
દુર્વ્યસન (સં)નઠારીટેવ.
લત=ટેવ, છંદ, ચરસ.
દેખાવડા = શોભાવંતા, ખુબસુરતા.
સદાચરણી (સં) સારી ચાલના, સદગુણી, (સત-આચરણી).

પ્રમાણિક (સં) સાચા. સત્યવાદી.
સંકટ(સં) દુઃખ.
સભ્યતા (સં) સાલસાઇ. મરજાદાથી ચાલવું તે, મર્યાદા.
દોસ્તી(ફા) મિત્રતાઇ.
ગુજરાન (ફા) ગુજારો, નિર્વાહ, પેટ ભરવુંતે.
મદિરા (સં) દારૂ.
બથાવી=પચાવી,દબાવી.
ઠગાય=છેતરાય.
અવસ્થા(સં)હાલત,હાલ.
જાગીરદારો (ફા) વતનવાળા, દેશાઇ.
જાગીર (ફા) વતન, (વાડી, વજીફા વગેરે સ્થાવર મીલકત)
શુરાતન (સં) બહાદુરી.
અડાશે=પાસે.
સમજુ=ડાહ્યા. સમજવાળા, વિચારવંત.
છંદ(સં) લત, નઠારો ચરસ.
પ્રયત્ન (સં) મેહેનત.

પાઠ ૧૮ મો.

ગુરૂત્વાકર્ષણ (સં) ભારનું ખેંચાણ, (ગુરૂત્વ આકર્ષણ).
કદ (આ) લંબાઇ પોહોળાઇ વગેરે માપ.
રજકણ(સં) રજ કણી.
પ્રમાણ (સં) મુકાબલો, ઓછા વધતાપણું.
ધાડપણ=કડણારા.
ખોડી=છુટો બેલ:(બળદ).
આકર્ષણ(સં)ખેંચવું તે.
ગરગડી=ધરેડી.
યુક્તિ (સં) તદબીર, હીકમત, કળી.

પાઠ ૧૯ મો.

ગુરૂત્વમધ્યબિંદુ (સં) ભારની વચમાનું ઠેકાણું.
સમતોલ (સં) સરખું.
ગુરૂત્વરેખા (સં) મધ્યબિંદુથી દોરેલી લીટી.
આશરો=ટેકો, આધાર, મદદ.
મધ્યબિંદુ (સં) વચમાંની જગો, વચમાંનું ઠેકાણું.
આંકણી=લીટી દોરવાનું લાકડાનું દૂલ.
હદ (આ) સીમા.
મુશ્કિલ(આ) અઘરૂં.
દહેશત(ફા) બીક,ધાસ્તી, ભય.
પાયો=મૂળ ટેકણ.
સ્થિર (સં) હાલે ચાલે નહીં તે, કાયમ.

પાઠ ૨૦ મો.

સુકૃત(સં) સારાં કામ.
સુધા(સં) અમૃત.
દખમું=બસ્તો. પારસીઓનું મસાણ.
સરજી=જન્મી, અવતરી, પેદા થઇ.
અધિક(સં)વધારે.
ભાવ (સં) હોંસ, ઇચ્છા.
આવરદા (સં) ઉમ્મર. આયુષ્ય.
સંસારી (સં) દુનિયાની, પૃથ્વીપરની.
ઉપભોગ (સં) ભોગવવું, કામમાં લેવું તે.
બડબડ=લવલવ, લવારો, બકબકાટ.
સંજોગ (સં) મેળાપ, મુલાકાત.
પુષ્પો (સં) ફુલો.
ચોપાસ=ચારે બાજુ.
સુવાસ (સં) સારી સુગંધ-ખુશબો.
શતગુણ(સં) સો ગુણ.
ખાસ (આ) ખરા, મૂળ.
નીમ (સં) નિયમ, ધારો.

શીમ=હદ, મર્યાદા.
ભંડાર (સં) ભરપૂર ખજાનો.
આજ્ઞા (સં) હુકમ, ફરમાસ.
હાનસાણી (આ) બરાબર અદલ ચાલનારા.
ફિલટ=હોંસ. ઇચ્છા.
ભીડ=આપદા, વીપત્ત.
મોહજળ(સં) મોહીણીરૂપી જળ.
કિરપા (સં) મેહેરબાની, રેહેમ, દયા.
મરણ (સં) મોત.
ઝડપશે=તાકીદથી લઇ લેશે.
ભજન (સં) પરમેશ્વરના સ્મરણનું ગીત.
નર્ક(સં) જાહનમ, દોજખ, મુઆ પછી પાપી લોકોને રેહેવાનું ઠેકાણું.
સ્વર્ગ (સં) કૈલાશ, બેહેસ. મુઆ પછીધર્મી પુન્યવાન લોકોને રેહેવાનું ઠેકાણું.
જાચું (સં) માગું.
દરશાવે=દેખડાવે.
મુક્તિ (સં) ઓદ્ધાર. છુટકો.
જગરાય (સં) પૃથ્વીનો રાજા, ઇશ્વર.
સ્મશાન (સં) મસાણ.
ગંભીર(સં)વજ્જર.
દશદિશ (સં) દશદિશા. (ચાર દિશા, ચાર ખૂણા, ને આકાશ તથા ધરતી).
કબરસ્તાન(આ) મસાણ. મુડદાં દાટવાની જગો.
શોકાતુર (સં) ચિંતાવાળું, શોકમાં પડેલું તે (શોક-આતુર).
મસ્તાની (ફા) તોફાની.
ગોર (આ) વિચાર.
અથાક (સં) ઘણો, જેનો થાક નહીં (અ-થાક)
લાહે=અગન, બળત્રા.
ગુલાલા=એક જાતનું ખૂબસુરત ફુલ.
છોરૂઓ=છોકરાઓ.
તરૂણ (સં) જુવાન, ભર જોસમાં આવેલી.
વાટિકા (સં) વાડી.
કાળજી=ધ્યાન, મન.
ખાખ=બળેલી રાખ.
હાણ = નુકસાન, બગાડ.
આપદા (સં)ફિકર, ચિંતા, સોચના.

(કવિતાની સમજુતી). (૫).

આ દુનિઆમાં આપણે જનમીને શું કરવું? સારાં કામ કરવામાં પોતાનું મન વાળવું, સારૂં કરીને વળી તેથી વધારે સારૂં કરવું, કે તે સૌથી સરસ થાય. ઇશ્વરનો ઉપકાર ખરા દિલથી માનીને આબરદારૂપી જે અમૃત તેનો કટોરો પી જા. (એટલે જીંદગીનું સાર્થક થાય તેમ કર). સંસારમાં જે ચીજો ઇશ્વરે પેદા કીધી છે તેને બરાબર રીતે વાપર, કેમકે પછી કંઇ પણ બોલ્યા વગર મુગા

મરી જવું પડશે. ચોતરફ જે સારા કામનાં ફુલો દેખાયછે તે તોડી લો (મતલબ કે સારાં સારાં કામ કરો) કે તેથી જેમ જેમ આગળ જઇએ તેમ તેમ પોતાની સારી સુગંધનો બહુ ફેલાવો થાય (કીર્તિ વધે).બીજા પારકાને વાસ્તે જે સારાં કામો કીધાં હશે તે સો ગુણ ગણો ફાયદો કરશે, અને તે ફાયદો રૂપ અને ગુણમાં સંપૂર્ણ કેહેવાશે. (૧).

હે ઇશ્વર ! તેં જે જે ધારા બાંધેલા છે, તેની કંઇ પણ હદ માલમ પડતી નથી ; તે બધા ડાહાપણ ભરેલાં ઘણાં કામનાં અને જગતને નિભાવનારાં છે. ત્હારી આજ્ઞા સાચી, ચોખ્ખી, ને વળી બરાબર ન્યાય ભરેલી છે ; તે જો હું ખરા દિલથી પાળું તો પછી કોઇ દહાડો મને કશી તંગી પડે નહીં. હું ઘણી વાર માયામાં ગુંચવાઊંચ, પણ તારી દયાથી હું તેમાંથી મોકળો થાઉં છઉં, તેં મરવાનો જે દંડ મુકેલો છે તે બહુ સારો છે. કે જે બીકથી (મરવાના ડરથી) મેં એક શીખામણ લીધી છે કે મોત કોઇ દહાડો આપણને ઝડપશે એ નક્કી, તે બીકથી હું કેમ બચીશ ? જો હું હમ્મેશાં નીતિથી ચાલી ઇશ્વરનું ભજન કરીશ તો એ બીક મને ઘણી નડશે નહીં; માણસ મરીને બે રસ્તે જાય છે, ક્યાં તો નર્કમાં કે ક્યાં તો સ્વર્ગમાં (સારાં કામ કીધાં હોય તો સ્વર્ગમાં, નઠારાં કામ કીધાં હોય તો નર્કમાં). માટે ઇશ્વર હું ત્હારી પાસે માગું છઉં કે તું મને સાચો જે રસ્તો તે બતાવ, તે એવો કે આ જીવ ત્હારી કીર્તિના ગુણ તેનું સ્મરણ કરે, તો તેથી હે જગતના ધણી તું મારો ઓદ્ધાર કરે. (૨).

મસાણ એવે ઠેકાણે હોયછે કે જ્યાં નદી કે દરિઆનો કિનારો કે ખુલ્લું મેદાન હોય ત્યાં, અને તેની ઉપર ફક્ત આકાશ હોયછે, અને દશ દિશાએ ત્યાં આપણે નજર કરીએ તો બીયામણું લાગેછે, ને ત્યાં ઉદાસી તથા બીક રહેલી છે; એવા ઠેકાણાંને કોઇ મસાણ

(હિંદુમાં), કોઇ દખમું (પારસીમાં), ને કોઈ કબરસ્તાન (મુસલમાનમાં) કરીને કેહેછે. તે જોતાં વારને ઘણા દલગીર થઇએછીએ, ને ત્યાં આપણું સઘળું જોર નરમ પડી જાયછે. હે લોક જ્યારે હું આ ઠોરની ફિકરથી મનમાં વિચાર કરૂં છઉં, ત્યારે ઘણા ગુણ વિચારતાં અંતે હું હારી જઇ દલગીર થાઉં છઉં. જ્યારે મસાણમાં મુડદું બળેછે ત્યારે ત્યાં રાતા પીળા રંગના ભડકા દેખાયછે; ને ધુમાડો સિંદુર જેવો (રાતો) તે આકાશ ભણી જાયછે. ત્યાં ચોતરફ નજર કરતાં આકાશ શિવાય બીજું કંઇ દેખાતું નથી, તેથી મને એક સારી શીખામણ મળેછે કે હે મન! તું હવે સારાં કામ કર. વળી મને એમ થાયછે કે મ્હોટા મ્હોટા મરી ગયા ને આપણે પણ આજ કાલ એમ ચાલ્યા જઇશું, કેમકે મોત પવનની ઉપર બેસીને સ્વારી કરેછે, અને તે બંને ભટકતા મનમાં મલકાયછે કે (હમણાં પકડુંચ). માટે એક ઘડી પણ જીવવાનો ભરોસો નથી, જરાકમાં મોત આવીને ઝડપી જાયછે; એ પ્રમાણે મોત રૂપી જે બળત્રા તે ઘણી રીતે મનમાં બાળેછે. ગુલાલાના ફુલના જેવા છોકરાઓ તે પોતાના ગાલની લાલાસ છોડી દેછે, અને ખીલેલી સારી વાડી તે જરાક વારમાં જંગલ જેવી થઇ જાયછે (મતલબ કે દેહ હમણાં છે ને નથી). માટે હે માણસ! તું મનમાં કંઇ સમજ ને મોતની બીક રાખ; તેમજ મોત વિષે ઘણી કાળજી રાખ, કેમકે કોઇ દહાડો બળીને છેક ખાખ થઇ જશે. આમ કોઇ દહાડો નક્કી થશેજ, અને મરવું એ વાત નક્કી જાણવી; માટે હું પાપ કરવું મૂકી દઇને પુન્યજ કરૂં, નહીંતો કોઇ વખત ભારે નુકસાન થાય. શરીર મરેછે પણ જીવ મરતો નથી તે જાણીને હું હોશિયાર રહું, કેમકે પુન્ય કીધાથી કશી વાતની ફીકર નથી, પણ જે પાપી હશે તેને બીક છે. (૩).

પાઠ ૨૧ મો.

જગત (સં) દુનિઆ, પૃથ્વી.
જમાનો (આ) કાળ, વખત, જુગ.
પ્રાચીન (સં) જુનો.
વ્યવહાર (સં) આપ લેનો સંબંધ.
ઇસવી સન (અં.) ઇસુ-ખ્રિસ્તનું વર્ષ.
મુદ્દત (આ) ઠેરવેલો વખત, અવધ.
અત્યંત (સં) ઘણોજ.
હકીકત(આ)હેવાલ, બીના

પાઠ ૨૨ મો.

ભૂમધ્ય (સં) જમીનની વચમાંનો (ભુ-મધ્ય)
મનુષ્ય (સં) માણસ.
પૌત્ર (સં) છોકરાનો છોકરો.
ગાદી=તખ્ત, આસન.
શોભા(સં)દેખાવ.રચના.
પાદશાહ (ફા) બાદશાહ.
ચઢાઇ=હુમલો, સ્વારી.
નપાટ=નઠારો.
સુબો (આ) પરદેશમાં રાજનું કામ ચલાવવાને પાદશાહ તરફથી મોકલેલો માણસ.

પાઠ ૨૩ મો.

સ્વતંત્રપણું (સં) આપઅખ્તિઆરીથી.
મદદ (આ) કુમક, સહાય.
શૂર વીર (સં) બાહાદુર નર, શૂરો.
જ્યૂ (અં) યાહુદી લોકો.
દેવલ =દેહેરૂં, દેવસ્થાન.
લેખ (સં) દસ્તાવેજ.
સમાપ્તિ (સં) આખર, છેડો, પુરૂં થવું

પાઠ ૨૪ મો.

દુકાળ (સં) અનાજ પાણી ન મળે એવો વખત. મોંઘવારી.
પેગંબર (ફા) મુસલમાનનો ધર્મ ચલાવનારો.
બળવાન(સં) જોરાવર.
ફુટ=તુટ, ભંગાણ. વેર
કુળ સં)ગોત્રજ,ઓલાદ.
પરદેશી(સં)પારકાદેશનો.

પાઠ ૨૫ મો.

સ્થાપનાર (સં) રચનાર, માંડનાર.
રબારી=બકરાં ચરાવનાર.
આબાદ (ફા) ફળદ્રુપ, વસ્તી ખેતી વગેરેમાં ચઢિઆતો.
મિનારા (આ) ગોળ ઉંચી પોહોળી છોની બાંધેલી ઇમારત.
ઉચ્છેદ=નબાદ, સત્યાનાસ, નસંતાન.
બંડ (ફા) હુલ્લડ,ફીતુર.

પાઠ ૨૬ મો.

ભવિષ્ય (સં) આગમચથી બનવાની વાત. આવતો વખત.
દોહિત્ર (સં) દીકરીનો દીકરો.
સર કર્યું=તાબે કર્યું, છતી લીધું.
ઇતિહાસ (સં) પૂર્વે થઇ ગયલા વર્તમાનો, વાર્તા, ઇત્યાદી.
મત (સં) વિચાર. બુદ્ધિ.
સરદાર (ફા) સરદાર, ઉપરી.
દરજ્જે (ફા) પદ્દીએ.

પાઠ ૨૭ મો.

અખાત (સં) સમુદ્રનો ફાંટો જમીન ઉપર ઘણો લાંબો ગયલો હોયતે.
કહાણીઓ=કેહેણી, કેહેવતો.
ધનવાન (સં) પૈસાદાર, શ્રીમંત; તાલેવંત.
હુમલો (આ) ધસારો.

ભેળી=મેળવી.

પાઠ ૨૮ મો.

વહેવાર(સં)આપ લેનો કે ખાવાખાદનો સંબંધ, વળગણ.

હકુમત (આ) હાકમી હોદ્દો, અમલ.

વર્ણન (સં)બ્યાન,વિસ્તાર

ઉથલપાથલ=ફેરફાર.

સામુદ્રધુની=(સં) જે સાંકડો પાણીનો ભાગ પાણીના બે મ્હોટા ભાગને સાંધેછે તે.

સ્તંભ (સં) થાંભલો.

પાઠ ૨૯ મો.

દ્વિપકલ્પ (સં)જેની ત્રણ બાજુએ પાણી અને એક બાજુએ જમીન હોય તે.

વિકટ (સં) અઘરા, ભયંકર, બિહામણા.

સ્વતંત્ર (સં) આપ અખ્તિયાર.

આતુર (સં) હોંસીલા.

કળાકૌશલ્ય (સં) હરેક તરેહનો હુનર.

સભા (સં)કચેરી. મંડળી.

ધર્મક્રિયા (સં) ધર્મની વિધિ.

શુદ્ધ (સં) ખરા. મુળ.

માજીસ્ટ્રેટ (અં) ફોજદારી કામના ગુન્હાની તપાસ રાખનાર.

પાઠ ૩૦ મો.

દુર્બળ (સં) નબળું, ગરીબ.

ભેળતાં=મેળવી દેતાં.

જથા=ટોળાં.

મુસાફરી (આ) રટણ, અટણ, એક મૂલકથી બીજે મૂલક જવું.

પ્રદક્ષિણા (સં) આસપાસ ગોળ ફરવું તે.

ઉગમણા=પૂર્વ તરફના.

ધણી=માલીક, શેઠ.

પાઠ ૩૧ મો.

અવગુણ (સં) સારાના બદલામાં નરસું કરવું તે, ગેરફાયદો.

નમાવે=વાંકા વાળે.

દંડવત (સં) લાકડીની પેઠે લાંબો થઈ વાંકા વળવું-નમવું તે.

કોડે=હાંસે.

મોહોરો (ફા) પંદર રૂપીઆનો ઊંચા સોનાનો જુનો સિક્કો.

ઊંચ=મોટા માણસ.

સદગુરૂ (સં) સાચાગુરૂ, સાચા સ્વામી.

સેવા (સં) ચાકરી.

કારજ (સં) કામ.

જર (ફા) પૈસો.

પુજન (સં) પૂજા, સેવા.

પરિબ્રહ્મ (સં) ઈશ્વરે.

સુબુદ્ધિ (સં) સારી અક્કલ. (સુ-બુદ્ધિ).

સફળ (સં) સાર્થક, ફળવાળો (સ+ફળ)

ભવ (સં) જીંદગી.

સૂમ(આ) કંજૂસ, સાંકડા જીવનો, મખ્ખીચુસ, બખીલ.

પાખી=શિવાય.

છિદ્ર (સં) એબ, કલંક.

કલંક (સં) દુપણ, એબ.

નાદાની (ફા) છોકરવાદપણું

રાજે=ખુશ થાય.

પંડ=કાયા, શરીર.

કસર(આ)પૈસાનોબચાવ.

તસ્કર (સં) ચોર.

હાકેમ (આ) સરકાર.

દાતાર (સં) સખી, દાતા, પુન્યવાન.

જોગી (સં) સાધુ,વેરાગી.

ભોગિ (સં) સંસારી,

ભોગવનારો.
ગુણકા (સં) વેશીઆ.
અસુર (સં) દૈત્ય, દાનવ.
સૂર (સં) દેવ.
જતી (સં) શ્રાવક લોકો-
નો ગોર.
પાખંડ (સ) ઢોંગ.
સુધર્મ (સં) સારો ધર્મ.
અધર્મ (સ) ખોટો ધર્મ, નઠારો માર્ગ.
રંજાડયા=દુઃખી કર્યા.
ભવન (સ) ઘર.
ભંજાડયાં=ભંગાવ્યાં.
અપજશ (સ) અપ-
કીર્તિ. ગેર આબરૂ.
રામ (સં) ઈશ્વર, પ્રભુ.
શાપ (સં) બદદુઆ, કુ-
આશિષ.
વંધા (સ) નમ્યા.
શીળ=બ્રહ્મચાર્ય વ્રત.
તત્વ (સં) સાર, સારાંશ.

(કવિતાની સમજુતી). (૬)

જે આપણે પાણી આપે ને પાય તેને આપણે ખાવાનું આપવું. અને જે કોઇ આપણે માથું નમાવે તો તેને હેતે કરી લાકડીની પેઠે લાંબા થઇને પગે લાગવું. વળી આપણે માટે જે કોઈ એક પૈસા ખરચે, તો આપણે તેને માટે મોહોર ખરચવી ; અને આપણો જે કોઈ જીવ બચાવે તો તેના દુઃખમાં આપણે ભાગ લેવો. ગુણને બદલે દશ ગણો ગુણ તો મન, વચન, અને કાયાથી કરવો એ વાત તો છેજ; પણ અવગુણ કરનારને જે ગુણ કરે તેજ માણસને આ જગતમાં જીવ્યો સમજવો (તેણેજ પોતાનું જીવતર સફળ કીધું એમ જાણવું). (૧).

જે ઘણો ઊંચ (સદગુણી) હોય તેનીજ સોબત કર, અને સાચા ગુરૂની સેવા કરો (એટલે સાચો ગુરૂ હોય તેનેજ ગુરૂ કરો.). આબરૂ મેળવવાનોજ લોભ કર. અને કામ એવાં કરો કે જેમાં પૈસાની પેદાસ થાય. વળી પારકાનું સારૂં થાય એવાં કામ કર, ને પરમેશ્વરની પૂજા કરો. વિદ્યાનો ઘણો અભ્યાસ કર અને પોતાના કુળધર્મનુ ધ્યાન ધર (એટલે તે ધર્મ યાદ રાખવો) વળી પાપથી ડરીને ઘણો ધંધો રોજગાર કર, સારા માણસોની સાથે રહીને સારી બુદ્ધિવાળો થા, અને સામળભટ કવિ કહે છે કે એક પરમેશ્વરનુંજ ધ્યાન ધરીને તારોઅવતાર સફળ

કર (એટલે મનશા દેહનો અવતાર પામ્યો તો તારૂં કલ્યાણ કર) (૨).

જે કંજુસ હોય તેના ધનને દાટો (કેમકે કંઈ પરમારથ કામ કરવાને પૈસો ખરચતા તેનો જીવ ચાલે નહીં). જે કોઇને કશું આપતો નથી તેના મોંને દાટો (એટલે તેને પાસેથી આઘો ખસેડો); વળી જે મખ્ખીચુસ હોય તેના કામને દાટો, અને સ્ત્રી વગરના સુખને પણ દાટો. પોતાના ઘરની કંઈ એબ હોય તેને દાટો (ઢાંકો). અને જે વાત છાની હોય તેને પણ દાટો (ઢાંકો). વળી કંઇ પોતા ઉપર બટો લાગ્યો હોય તેને દાટો, અને માણસની નાદાનીને પણ દાટો, વળી ગરીબના ડાહાપણને દાટો, અને જે ભીખ માંગીને ભોગ ભોગવતો હોય તેના ભોગને પણ દાટો. **સામળ** કેહે છે કે શરીરના દુઃખને દાટો, અને જોર જુલમથી ત્યાગીપણું પળાવવું તેના ત્યાગને પણ દાટો. (૩).

જે કંજુસ ચીકણો હોય તે પેટ ભરીને અંન ખાય નહીં, શરીરે બરાબર લુગડાં પેહેરે નહી, કોઇને કંઈ ચીજ ધર્મ દાખલ આપે નહીં. અને તે નાના પ્રકારની ગમતો કરી મગન રહે નહીં, વળીજે કંજુસ ચીકણો હોય તે કશી મોજ શોખ કરે નહીં, અને રાત દાહાડો તે સુખે ઉંઘે નહીં, તે પોતાના શરીરનું બરાબર પોષણ કરે નહીં, (શરીરનું જતન કરેનહીં), અને કાંઇ પણ તે જોવાનો નહીં, વળી તે કંજુસ ચીકણો કરકસર પણ ઘણીજ કરે, એમ જાણીને જે મારૂં ધન ઘટી જશે; પણ **સામળભટ** કહે છે તે દ્રવ્ય ચોર ચોરી જશે, આગમાં બળી જશે, કે કોઇ હાકેમ લુટી લેશે (તો કોઇ દિવસ હાથ ઘસીને રેહેશે). (૪).

હમેશાં કંજુસ અને સખીને વેર હોય છે. બીકણને ને શૂરાને

વેર હોય છે તેમજ સાધુને ને સંસારીને વેર હોય છે. અને જે સઘળી વાતે ખાલી હોય છે તેને અને જે સઘળી વાતે સંપૂર્ણ હોય છે, તેની સાથે વેર હોય છે સાચા સાથે જૂઠા ને વેર હોય છે. વેસ્યા સાથે પતિવ્રતાને વેર હોય છે, તેમજ દૈત અને દેવને વેર હોય છે, તથા વેરાગી અને ગોરજીને વેર હોય છે. વળી ઢોંગી અને ધર્મિષ્ટને વેર હોય છે, ને મૂર્ખને વિદ્વાનને વેર હોય છે; વળી સારા ધર્મને ને અધર્મને પણ વેર હોય છે, એ રીતે **સામળભટ** કહે છે કે સ્વભાવિક વેર હું કહું છઉં. (૫).

જેણે ગરીબને દુખી કર્યા તેને મોંડે ધૂળ પડી, ને જેણે ઘર ભંગાવ્યાં (કોઇના મકાનો તોડાવ્યાં અથવા કોઇના ઘરમાં લડાઇઓ કરાવી) તેને મોંડે ધૂળ પડી, લોકોમાં જેણે અપકીર્તિ મેળવી તેને મોંડે ધૂળ પડી, અને જેણે વેહેતી પાણીની મોરીએ પગ દીધો (ધર્મનાં કામો બંધે કીધાં કે કરાવ્યાં, અથવા કોઇનું સારૂં થાય તેમાં અટકાવ કીધો) તેને મોંડે ધૂળ પડી, વળી જેણે જમીનમાં પૈસા દાટી મૂક્યા તેને માંડે ધૂળ પડી, ને **સામળભટ** કેહે છે જે પ્રભુનું નામ લે નહીં તેને મોડે પણ ધૂળ પડી. (૬).

જેણે કંઇ પણ પાપ કીધું નહીં, જેણે કોઇની બદદુઆ લીધી નહીં. જેણે સૌને નમસ્કાર કીધા (બધા સાથે નરમાશ રાખી) તેજ કમાયો. તેમજ જેણે ધર્મ બરાબર પાળ્યો, જે જૂઠું બોલવાને કોઇને કહે નહીં. જેણે બ્રહ્મચાર્ય વ્રત પાળ્યું (વ્યભિચાર ન કીધો), અને સાર વસ્તુનોજ શોધ કીધો તે કમાયો. વળી જેણે પોતાને હાથે પૈસા ખરચ્યા, જેણે કોઇને પણ ખવાડ્યું; તેને વાસ્તે **સામળભટ** કેહે છે કે ખરો તો તેજ આ દુનિઆમાં કમાયો, કે જેના હાથથી બીજાઓનું સારૂં થયું. (૭).

પાઠ ૩૨ મો.

આસના વાસના=સેવા ચાકરી.
આરો=ઓવારો, કાંઠો.
ઉતારો=ઉતરવાનો મુકામ
સંધ્યાકાળે=સાંજે, દીવા વખતે.
હોંસ (ફા) ગાત્ર,હિમ્મત.
ખબરઅંતર=સમાચાર.
નિર્ભય (સં) બીક વગર
દિલગીરી (ફા) અફસોસ.
લોથ=મુડદું. લાશ.
બુજ(આ)હલકી. નજીવી
બંદી=બદન.

પાઠ ૩૩ મો.

કટાર (હિં) એક જાતનું લોહાનું હથિયાર કમ્મરે ખોસવાનું.
સર્વસ્વ (સં) સઘળું.
પગરખાં=જોડા.
હોકાયંત્ર (સં) વાહાણમાં દિશા જોવાનો હોકો.
સમ=કસમ, સપત.
નવસ્ત્રો (સ) નાગો, કપડાં વગરનો.
અંતઃકરણ (સં) દિલ, હૈયું, હૃદય.
પ્રબળ(સં) જોરાવર.
નોંધ=યાદી.
ભયભીત (સં) ભયમાં પડેલો, બીધેલો.
અઘોર=(સં) બિયામણું.
લીલ (સં) લીલી ફુગ, શેવાળ.
આચકો=હડસેલો, ધક્કો.
દિલાસો (ફા) ધીરજ, હિમ્મત.
આશ્ચર્ય (સં) નવાઇ, અચંબો.
સંપૂર્ણ (સં) બધી, પુરી.
દરકાર (ફા) પરવા,જરૂર, અગત્ય.
બર આવી=પાર પડી.

પાઠ ૩૪ મો.

જન્મખોડ (સં) જન્મની ખામી.
શ્વાસ (સં) દમ. સાસ.
સ્વચ્છ(સં)સાફ,ચોખ્ખો.
કષ્ટ (સં) દુઃખ. સંકટ.
અવયવ (સ) શરીરના ભાગો.
સલામત (આ) ક્ષેમકુશળતા, સારીપેઠે.
બુદ્ધિમાન (સં) અક્કલવંત. દાનો.
અંધાપો (સં) આંખે દેખાય નહીં તે.
કૌવત (આ) જોર, બળ.
પરોપકારી (સં) પારકાનું સારૂં કરનારો.
કરામત (આ) હીકમત.

પાઠ ૩૫ મો.

કરપલ્લવી (સં) ઇશારત વિદ્યા.
માહિતગાર=વાકેફ. લહિઓ, જાણીતો.
પેન્શિલ (અં) કલમ, સુખડ પેન.
વિભાગ (સં) વધારે ભાગ કરેલા તે.
ઇશારત વિદ્યા (આ. સં) નિશાનીથી પારખવાની વિદ્યા.
ગામઠી=ખાનગી નિશાળ વાળો.
કમનસીબ=અભાગ્યવાન, નસીબનો ફુટેલો.
દુર્દશા.(સં) ખરાબ હાલત. ભુંડા હાલ.
કલ્પિત (સં) કલ્પનાથી ચાલેલી. ખોટી.
આશ્રય (સં) મદદ.
અજ્ઞાન (સં) બેસમજ.

પાઠ ૩૬ મો.

યુનૈટેડસ્ટેટસ (અં) ઉત્તર અમેરિકામાં એક દેશ છે, (મળી મસલા

રાજ્યો.

રૂપાળી (સં) ખુબસુરત.

અંધકાર (સં) છેક અંધારૂં.

સુનકાર=ચુપાચુપ, કોઇ જરા બોલે ચાલે નહીં તે.

વદન (સં) મોં.

ખબરદાર (આ.ફા) હોંશિયાર, સાવધ.

હોંસ (ફા) ઉમંગ, ઈચ્છા.

પાઠ ૩૭ મો.

સ્મરણશક્તિ (સં) યાદદાસ્ત.

સુરખી (ફા) સુદ્ધિ. તેજી.

આતુરતા (સં) હોંસ. ઇચ્છા.

ચિંતાતુર (સં) ફિકરવાળો ફિકરમાં પડેલું.

સુર (સં) અવાજ, સાદ.

વદ્દા= કાપા.

શિક્ષક (સં) શિખવનાર. શીખામણ આપનાર.

પાઠ ૩૮ મો.

સવાલ (આ) પ્રશ્ન.

હૈયું --હૃદય, મન.

ઓલામણાં = ઓવારણાં, પ્યાર બતાવવા

મમતા (સં) પ્યાર, હેત.

બચ્ચી- બોકી.

માડી=મા, માજી.

વખુટાં=જુદાં, વેગળા.

દુઃખકારક (સં) દુઃખ ઉપજે એવો.

પ્યાર (ફા) હેત. ચાહ.

ગૃહસ્થ (સં) મોટા કુળનું આબરૂદાર માણસ.

મેળાપ=મુલાકાત.

કુશળ (સં) માહિતગાર.

પાઠ ૩૯ મો.

નાસ્તિક (સં) પરમેશ્વરને નહીં માનનારો, (ન+આસ્તિક).

આસ્તિક (સં) ભાવવાળો પરમેશ્વર છે એવું માનનાર.

નિરૂપયોગી (સં) વગર ખપનું.(નિઃ-ઉપયોગી)

કથન (સં) કેહેણી, કેહેની.

ગંડક=ગાંડો.

પુત્ર સમ (સં) છોકરા બરાબર.

દીનદયાળ (સં) ગરીબપર દયા લાવનાર.

ત્રાસ (સં) બીક. ડર.

મલિન (સં) મેલું, બુરુ.

સેજ (હિં) પથારી, બીછાનું.

પટ=લૂગડાં.

પડ=શરીર. આત્મા.

વ્યાલ (સં) સાપ.

અવર (સં) બીજું, બાકીનું.

સદ્ય (સં) તુરત.

(કવિતાની સમજુતી). (૭).

પરમેશ્વર છે એમ જે માનતો નથી તેની આગળ પરમેશ્વર છે એમ માનનારો એક માણસ બોલે છે કે જગતના બનાવનાર ઇશ્વરે આ દુનિઆમાં જે જે બનાવ્યું છે. તે બહુ વિચારની સાથે

બનાવ્યું છે. ઇશ્વરે બનાવેલું તેમાંનું કાંઇએ નકામું નથી. તે. સઘળું માણસ જાતના સુખને સારૂં કીધુંછે. ત્યારે તે સાંભળી પેલો નાસ્તિક મૂર્ખ જેવો પતરાજીથી બોલેછે કે ત્યારે બોલો જૂ, માકડ, મચ્છર. જૂવા, સિંહ. વાઘ, વરૂ. ને સાપ એને ઇશ્વરે પેદા કીધાછે તો તે શું કામમાં આવેછે તે બતાવો. એ પ્રાણીઓ માણસના શરીરને કરડીને ઘણાનો જીવ લેછે, માટે જો પ્રભુના દિલમાં દયા હોય તો એ પ્રાણીઓને પેદા કરતેજ નહીં. ત્યારે એ સાંભળી આસ્તિક બોલ્યો કે ભાઇ તું એવું બોલતાનું ના મૂક. પરમેશ્વર આ પ્રજાને પોતાના છોકરાની બરાબર પાળેછે. એવો તે ગરીબપર હંમેશાં દયાનો લાવનારો છે. હંમેશાં માણસ ચોખ્ખાં રહે, ને રાંપથી રહે, એવી મતલબથી તેઓને માથે ભય મૂકેલોછે. માણસ જો ગંદાં અથવા મેલા રેહે, પોતાનાં બીછાનાં ચોખ્ખાં રાખે નહીં, તો તેને જૂ, માકડ, અને એવાંજ જીવડાં દુઃખ દે. પોતાનાં શરીર પર લૂગડાં પેહેર નહીં અને તે વગર ગંદી જગ્યામાં જાય તો તેને મચ્છર અને જૂવા કરડી ખાય એવી રીતે પોતાનું ઘર અને બારણું જો સાફ ન રાખીએ તો સાપ, કાનખજુરા, અને વીંછીઓ ફરતા ફરતા આવીને (કચરાના ઢગલામાં) ભરાય. વળી માણસ સઘળા સાથે લડી વડીને જંગલમાં જઇને એકલો ન વસે માટે વાઘ અને વરૂનો ડર મૂકેલો છે. જો કે આપણું આળસ મૂકાવનાર પ્રભુએ કેવો કાયદા કીધો છે ! કે નાની ભૂલ પડે તો ચોંટીદે છે. શરીર અને ઘર વગેરે સાફ નહીં રાખીએ તો જૂ. માકડ, મચ્છર, ચાંચડ વગેરે કરડે, પણ મોટી ભૂલ કરે (સર્વેની સાથે લડીને જે જંગલમાં જઇને વસે) તેને મોતની શિક્ષા કરે, (વાઘ વરૂ વગેરે મારી ખાય). પોતે ચોખ્ખા રહે અને બીજાને ચોખ્ખા રાખે નહીં તો પવિત્ર માણસનો એ મોટો

ગુન્હો કદી માફ કરશે નહીં, (મતલબ કે પાડોશી સારૂ રેહતો ન હોય તો તેથી પણ નુકસાનછે). માટે જગતકર્ત્તાએ દયા કરી વિચારીનેજ કામ કીધું છે. તે **દલપતરામ** કેહેછે કે સમજુ માણસ હોય તે બધા સમજે છે.

પાઠ ૪૦ મો.

સ્તુતિ (સં) સ્મરણ. પ્રાર્થના.
કરૂણાળુ (સં) દયાળુ.
મજરો (હિં) હિસાબ, સલામ.
સદભાગી (સં) સારાભાગ્યવાન.
તનવંત.(સં) શરીરવાળા.
પ્રભુતા (સં) શક્તિ. જોર. બળ.
વણસે=બગડસે, નાશ પામસે
વણસેવના=વગર ભક્તિ, વગર સેવા.
ધારણા (સં) વિચાર,
ધીરજ.
નિર્મળી (સં) ચોખ્ખી.
જગપાળ (સં) જગતને પાળનારો.
રંજન (સં) ખુશ.
વાનર (સં) વાંદરો.
અલ્પ બુદ્ધિ (સં) થોડી અક્કલ, થોડી સમજ.

(કવિતાની સમજુતી). (૮).

દુનિયાની રચનાના કરનાર હે દયાળુ પ્રભુ. તું અમારી પર દયા કર; તું તારી પ્રભુતા (ઐશ્વર્ય) વડે મારી અરજને દિલમાં લઇ મારા રોગને મટાડ. મને સુખીઆરો કરવા સારૂ તારા હાથ વાપર, જેથી હું સુખીઓ થઇ તારૂં સુખે ભજન કરૂં; તારી સેવા ન કરવાથી નુકસાન થશે, એવી મનુષ્ય માત્રની ધારણા છે. આ દુનિયામાં જે માણસો જન્મે છે તેની હે પ્રભુ તે પીડા નાશ કીધેલી જણાયછે; તેઓને તેં તારા દીકરા અને દીકરી મુજબ ગણીને તેઓના દુઃખની વખતે દુઃખ ટાળ્યા છે. જે ઘડીમાં જે જે ધણ્યા છે તેના પર હે ઉપકારી તેં ઉપકાર કીધા છે; તારા ગુણ ગાવાથી હે ગુણવાન મારી જરાએ જરા આપદા ટળી ગઇ છે. વળી દર રોજની મારી અંતઃકરણની દાઝ (દલગીરી) ઘણી હતી તે મટી ગઇ અને મારી મેલી બુદ્ધિ મટીને સારી બુદ્ધિ થઇ; તારા ગુણની કવિતા જો કોઇ કવિ

બનાવવા ચાલશે તો તેના મોટા ડુંગરો થશે. હમારા નખમાં પણ અમને કાંઇ ન ખમાય, તે તાપ કેટલાક પ્રાણીઓ જીવતાં ખમેછે; આ દુનિઆમાં ઠગવાને સારૂ ઠગારા સઘળાઓ ઉપાયો કરે છે, પરંતુ હે જગતના પાળનાર, તેઓના પાપનો તું નાશ કરેછે. રજનો પાર પામીએ એવું કહીએ, પણ તારા ગુણનો પાર પામવાને અમારૂં ડાહાપણ વધારે આગળ ચાલવાનું નથી ; જણસો પહેરીને સેંકડો લોકો ફરતા ફરેછે, પરંતુ જે સારા ભાગ્યવાળા હોય તેજ પોતે સારી બુદ્ધિ શીખેછે (સારી) અક્કલ રૂપી ઘરેણાં પેહેરેછે. માણસોને ખુશી કરવા સારૂ તેં નાહાના પ્રકારના રંગો બનાવ્યા છે, તે હે સુખના કરનાર સર્વને સુખ થવા સારૂજ તેં તે બનાવ્યા છે, માટે જે શરીરવાન (માણસો) તને નહીં નમશે (તારૂં ભજન નહીં કરશે), તે માણસ વાંદરાની બરોબર ગણાશે. તને છોડી દેવાને સારૂ જે કોઇ વાતો કરે તેને તારા માણસો (ભકતો) પોતાનો ખુની ગણશે; તારા ગુણની કાંઇ ગણત્રી કરવા જાય તો તે મરતા સુધી પણ ગણી શકે નહીં. તારા ગુણ ગણતાં કદી પણ પાર આવે નહીં. માટે **દલપતરામ** કહેછે કે હું શું થોડી બુદ્ધિથી બોલી શકું (એટલે તેની ગણત્રી કરી શકું.).

પાઠ ૪૧ મો.

દીવાદાંડી=સમુદ્રમાં ખડક આગળ ઉંચે થાંભલાપર કે મીનારો બાંધી તેમાં મોટો દીવો મૂકેછે તે.

સહીસલામત (આ) ક્ષેમ કુશળ.

લંગર (ફા) સમુદ્રમાં વાહાણને અટકાવવાનું હથિઆર, લોઢાની બિલાડી.

દીપમાળ (સં) દીવાની હાર, હારબંધ દીવાની રોશની.

ખરાબો=દરિયાના પાણીમાં ઢંકાયલા મજબૂત પથરા.

બારા=બંદર.

સ્થળે (સં) જગોએ.

ઝરૂખા=રવેશ.

ત્રિકોણાકાર (સં) ત્રણ ખૂણાની આકૃતી વાળો (ત્રિ-કોણ-આકાર).

પાઠ ૪૨ મો.

પ્લિમૌથ (અં) ઇગ્લંડમાં એક શેહેર છે.
એડિસ્ટન (અં) એક જાતનો ખરાબો.
ઓટ=પાણીનું ઓસરવું-પાછું જવું.
કસબી (આ) હુન્નરવાળો, કીસબવાળો.
વાવાઝડ = પવનનું તોફાન.
શમ્યું=મટી ગયું.
કારીગર (ફા) કસબી, હુન્નરનો જાણનાર.
તબક (આ) થોક.
સાહાયતા (સં) મદદ.

પાઠ ૪૩ મો.

ધરતીકંપ (સં) જમીનનું હાલવું-
જ્વાળામુખી પર્વત.(સં) જે પર્વતમાંથી ધુમાડા, બળતા, પીગળેલા પથ્થરો ઘણા જોરથી નીકળેછે તે.
છોળો=છાલકો.
ઘોંઘવાટો=અવાજ.
ધક્કો=હડશેલો, આચકો.
મિનિટ (અં) ૨ાા પળ, ૬૦ સેકંડ.
મહાભારત (સં) મોટો, ઘણો ઉંડો.
વહેળા=નાળાં.
ગરક=દટાઇ જવું

પાઠ ૪૪ મો.

લાવા=પીગળેલા પથ્થરનો રસ.
કડાકા=અવાજો.
ટાપુ=બેટ.
ઉપરી=ઉંચકાઇ.
મેળવણી=ભેગ.

પાઠ ૪૫ મો.

ભાગ્ય (સં)=નસીબ, દૈવ.
સાવધ (સં) સાવચેત.
દુષ્ટ (સં) પાપી,નઠારો.
કર્મ (સં) કામ, નસીબ.
પ્રમાણિક (સં) સાચા.
દુર્ગુણ (સં) ખરાબ ગુણ, ખરાબ વ્રત.
લક્ષણ (સં) ગુણ, ટેવ, ચાલ ચલગત.
સાચવટ (સં) સતવાદીપણું, સત્ય.
તિરસ્કાર (સં) ધિક્કાર.
ઇશ્વરકૃપા (સં) પરમેશ્વરની મેહેરબાની.
ભવ (સં) જીંદગાની.
જાળ=બંધન, ફાંસો.
અંતકાળ (સં) મરવાનો વખત. (અંત+કાળ.)
અપ્રમાણિક (સં) ખોટું, ગેરવાજબી, જુઠો.

પાઠ ૪૬ મો.

ઇંગ્લિશ (અં) અંગ્રેજ, ઇંગ્લંડના રેહેવાસી.
લંડન' (અં) વિલાયત. ઇંગ્લંડની રાજધાની ટેમ્સ નદી ઊપર.
ભભકદાર=ભપકાવાળું.
ખચર(ફા)નાનું ઘોડું.ટટ્ટુ.
હરેલ=ખસી ન જાય એવા, મજબુત.
મડમો (અં) અંગ્રેજ લોકોની સ્ત્રી.

પાઠ ૪૭ મો.

જળમાર્ગે (સં) પાણીનો રસ્તો.
ખુશકી (ફા) પગ રસ્તો.
પડછાયો=ઓળો.
કેવળ(સં)તદન,બીલકુલ
ફેંટો=પાઘડીનો નાનો ચીરેલો કકડો.
બુરખો=હોજત પડદો, મોં ઊપરનાંખવાનું જાળી વાળું કપડું.
જનાના (ફા) બાયડીઓ, સ્ત્રીઓ.
સદા (સં) નિરંતર, સદૈ,

પાઠ ૪૮ મો.

શ્રમ (સં) મેહેનત, કષ્ટ
નજેટી=નીચલો ભાગ.
પડાળી=ઘરની આજુ બાજુએ ફરતી નાની છાપરીઓ નાંખેલીતે.
સીડી નીસરણી.
કેડાં=કણુસલાં.
રંગિત=રંગેલા
હોજ (આ) પાણીનો કુંડ.
કમાનદાર (ફા) કમાન વાળા, વાંકા.
ગજવેલ ખરૂં લોઢું.

પાઠ ૪૯ મો.

ખરબચડા=ખાડા ખબચાવાળા.
અકડાઇ-સીકડાઇ.
જોખમ = નાશ થવાની ધાસ્તી.
વિકરાળ (સં) ભયંકર.
અવધિ (સં) તોબા.
શેવાળ=લીલ.
પ્રત્યેક (સં) દરએક.

ગોખી=મોઢે કરી, પાઠ કરી, યાદ કરી.

પાઠ ૫૦ મો.

બ્રિટિશ (અં) અંગ્રેજી.
સત્તા (સં) અધિકાર, અખત્યાર. [ળો, મોટો.
વિશાળ(સં)લાંબો પોહો-
ઊતારૂઓ=વાહાણ કે ગાડીમાં બેસી પરદેશ જનારા લોકો.
ડાક=ટપાલ.
આલેકસાંદ્રિઆ (અં) શિકંદરિઆ બંદર.
રાહે=રસ્તે.

પાઠ ૫૧ મો.

મહુરત(સં) શુભ કામનો દહાડો. શરૂઆત.
જોશ (સં) જોશીનું કામ, જોગિની વિદ્યા.
ત્રિયા (સ) બાયડી, સ્ત્રી.
તૃણ (સં) તંખલું. [મ.
મેરૂ(સં)એક પર્વતનું ના-
સુખપાલ (સં) સુખની પાલખી, મેનો.

કાસદો (આ) રટણ, અટણ, રખડતા ફરવું.
ક્રોડ (સં) સો લાખ.
દાવાદળ (સં) ઘણું જ.
સુબેદારી (આ. ફા.) સગદારી, હાકમી.
સાહિબી (આ) હાકમી.
વ્યાઘ્ર (સં) વાઘ.
સદાવ્રત (સં) રોજ ઘણી મફત સીધું સામાન આપવાનું મોદીખાનું.
ગાદા=ધનાઇ ગયા. [આ.
જોબનવંતાં(સ)જુવાની-
કનક (સ) સોનું, હેમ.
કથીર=કલાઇ.
અકર્મી (સં) કમનસીબ વાન, અભાગ્યો.
સુહાવે=શોભે.
દાસી.(સં) ચાકરડી.
ઉન્મત્તાઇ (સ) તોફાન, ઢીંગા મસ્તી.
વકરાયો=ખીજવાયલો, ચીડવાયલો.

(કવિતાની સમજુતી). (૯).

જે બહુ લાડવાયો હોય તે પોતાનું માન મૂકીને કોઇ વખત બીખ માગે છે, અને જેને બહુ માન હોય છે તે વખતે પોતાના કરતાં પણ નીચને પગે લાગે છે, (તેને નમવું પડેછે).

જેની પાસે બહુ પૈસા હોય છે તે કંગાળ થઇને દંડાય છે. (એટલે પૈસાદારનો ગરીબ થઇ જાય એ ઇશ્વરનો દંડ સમજવો): જે ઘણા મુહુરતો જોશી પાસે જોવડાવે છે તેની સ્ત્રી પણ વખતે રંડાય છે: જે માણસની પાસે પૈસા ઘણા હોય છે પણ વિદ્યા નથી તો તેને કંગાળ જાણવો, અને પ્રભુ એક તણખલાનો પર્વત કરી નાંખે છે (રંકને વખતે રાજા બનાવે છે), તો જે મોટા પાલખીના બેસનાર હતા તેને પગે ચાલતા જોયા છે. અને જે કરોડો રૂપીઆની પુંજીવાળા હતા તેને ભીખ માગતા જોયા છે: વળી જેને પાંચ પાંચ છોકરા હતા તેનો બાપ કોઇ દિવસ તે છોકરાઓથી સુખ પામ્યો નથી તેમજ જેનો હુકમ આખા મુલકમાં લોકો માનતા તેઓને મોટા મોટા દુઃખ પડેલાં જોયાં છે; વળી જેને ઘેર સુબેદારી ને સાહેબી હતી તે પણ કોડી કોડી ભીખ માગતા જોયા છે; માટે **સામળભટ** કેહે છે કે ડાહ્યા માણસો સમજી લેજો, કોઇના અહંકાર રહ્યા નથી (માટે અહંકાર કદી કરવો નહીં). (૧).

વાઘની સાથે લડનારને શરીરે રોગી જોયાછે, (જબરાના નબળા થઇ ગયાછે); ને પૈસામાંજ જેઓ ગરક થઈ ગયેલા (જેની પાસે ઘણોજ પૈસો). તેઓને જોગી થઇ ખાંધે ઝોળી ભેરવવી પડી (ભીખ માંગતા થયા). જે શૂરના ઊપરી હતા તેને બીકણની પેઠે નાસવા જોયા છે; ને જે ગરીબોને અંન આપતા તેઓની આખર ગઇ ગરીબ થઇ ગયેલા જોયાછે: તેમજ જે જુવાન મરદ અને સ્ત્રીઓ હતાં તેઓને ડોસા ડોસીઓ થઈ ગયેલાં જોયાછે:" તો **સામળભટ** કેહેછે કે એ તો ફરતા ફરતી છાંયડી છે (એટલે સુખ દુઃખ વારા ફરતી આવેછે), તો જોશી એમાં જોશ શું જોવાનો છે? (૨).

સોનું મટીને કલાઇ થતી નથી, અને કલાઇનું સોનું થતું

નથી; પણ અભાગ્યો હોય તે મ્હોટો ઉમરાવ થઇ પડે. અને મ્હોટો ઉમરાવ હોય તે વખતે અભાગ્યો થઇ પડે. ચાકરડી હોય તે, વખતે રાણી થાય, અને રાણી હોય તે વખતે ચાકરડી બને; તેમ જે સાચું બોલનારો હોય છે તે વખતે ખૂની થાયછે, અને જે ખૂની હોય છે તેના દિલમાં વખતે દયા આવેછે. એ મુજબ વારા ફરતી સુખ દુઃખ આવ્યાજ કરે છે. માટે અહંકાર નહીં કરવો જોઇએ; અને મનમાં સંતોષ રાખીને પ્રભુની આજ્ઞા પર પ્રીતિ મેળવવી. (૩).

ખીજવાયલો સાપ કોઇ દાહાડો વશ થશે નહીં; અને ખીજવાયલા વાઘને જો ઝાલવા જઇશું તો તે ઝલાવાના નથી. વળી સ્ત્રી જો બેહુદી ગઇ હોય તો તે પાછી ઠેકાણે આવશે નહીં. અને જે માણસ જુઠોજ થઇ ગયો હોય તે કોઇ દહાડો સાચો થનાર નથી. તેમજ રાજા જેનાપર જે વખતે ગુસ્સે થયો હોય તો તે વખત તુરત તો તેનો ગુસ્સો મટે નહીં; માટે તે વખત તેઓ કહે તેમજ કરવું, પછી પ્રભુને જેમ ગમતું હશે તેમ થશે. (૪).

પાઠ ૫૨ મો.

જુડીઆં=મૂળીઆં.
પાકટ=પાકું.
રશી=ઝરતો રસ
હેવા=ટેવ
ઝુમ=ઝુંબારો.
આકુળ વ્યાકુળ (સં) ગભરેલ, ગભરાયલો.
અંબારણી=જેને સેલ્હે પડી ગયેલી તે.
પુષ્ટિકારક (સં) મજબુતી આપે એવું.
ગરાશીઆ = વંશપરંપરાથી કંઈ સરકારી જમીન મળેલી. કેતાં મહલ કંઇ રોકડ મળતું હોય તે લેનારા લોકો; ગરાસના ધણી, એક જાતના રજપૂત.
ભાટ=એક જાતના કવિ.
ચારણ = લડાઇ વખતે શુર ચઢાવનાર એક જાતના લોક.
પાટીદાર=પટેલ, કણબી.
પ્રયોજન (સં) પગરણ, કારણ.
આગ્રહ (સં) બળાત્કાર.
કસુંબો = અફીણનું પાણી.
ખુમાર (ફા) પાયમાલ.

પાઠ ૫૩ મો.

હાજ(આ) ખરકર.

ગ્રીક (અં) ગ્રીસના લોકો
આથીનિઅન (અં) આ-
થેન્સના લોકો.
વારેધાયા= મદદેઆવ્યા.

પાઠ ૫૪ મો.

ચંચળાઇ (સં) હોંશી-
આરી, ખબરદારી.
સંપીલાં (સં) એકમત-
ના, હળીમળી ગયલા.
સ્વતંત્રતા (સં) આપ
અખ્તિયારી.
અવિચારી (સં) વગર
વિચારના. અજ્ઞાની.
અન્યાયી (સં) ખોટે
માર્ગે ચાલનારા.
મદદગારો (આ. ફા) મ-
દદના કરનારા.

પાઠ ૫૫ મો.

સમાવીને=મટાડીને.
વેરો=કર.
ઉશ્કેરણી–ચડાવવું.
ઓલાદ (આ) વંશ, કુળ.

પાઠ ૫૬ મો.

બહાલ (ફા) મંજુર.
આચાર્ય (સં) ગુરૂ.
નિમકહલાલી (ફા) જેનું
અન્ન ખાવું તેને ઉપ-
કાર કરવો તે, કૃત-
જ્ઞતા.
દબદબો (આ) ભપકો.

પાઠ ૫૭ મો.

તહનામું (ફા) તાસીલ
નામું, લખેલા કોલ-
કરાર.
ખુદ (ફા) પોતે, જાતે.
કાબુ (આ) જેનો રોપ
બેઠેલો એવા સતા-
વાળા.
મતભેદ (સં) જુદો વિ-
ચાર, ઉલટો મત.

પાઠ ૫૮ મો.

કોનૂસલ (અં) મસલત
કરનારી એકથી વધા
રે માણસોની ટોળી.
કોશિશ (ફા) મેહેનત.
હેરાનગતિ=વીપત્ત, ખ-
રાબ હાલત.
ખંડિઆ= ખંડણી આ-
આપનારા.
યુદ્ધ (સં) મોટી લડાઇ.
સામિલ (આ) દાખલ.

પાઠ ૫૯ મો.

શુભ (સં) સારૂં.
કેણ=વચન. વેણ.
રાવણ=લંકાનો રાજા.
સમા (સં) વખત.
દુરજોધન (સં) કૌરવ
નો મોટો ભાઈ
કર્ણ (સં) કાન, (કુંતાનો
છોકરો).
મદોન્મત્ત (સં) અહંકાર
માં છાકેલો, મગરૂર
(મદ–ઉન્મત્ત).
જોધ (સં) જબરા.
રિપુ (સં) દુસ્મન, શત્રુ
શિળી=ઠંડી, ટાઢી.
પિછાન = જાણ, ઓળ-
ખાણ.
પ્રતિપાળ (સં) રક્ષણ ક-
રનાર, ઇશ્વર.
તોલ (સં) વિચાર.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૦).

જે માણસ અહંકાર કરે તે ઘણું કરીને હજાર ગણો હ-
લકો પડી જાય છે, એ હું ખરૂં વેણુ કહું છઉં તે બધા કાને

સાંભળો, અને અહંકાર છોડી દઇને પ્રભુની ભકિત કરો. (૧). રાવણ માહા અહંકારી હતો તેનો અહંકાર નરમ પડી ગયો. અને વખત આવ્યો ત્યારે સઘળા તેના શત્રુ થઇ પડયા; તેવારે નક્કી તેનો જીવ ગયો, માટે અહંકાર છોડી દઇને પ્રભુની ભકિત કરો. (૨). વળી દુરજોધન ને કરણ જેવા રાજા, જેઓ માહા અહંકારી હતા, અને દર રોજ ગરીબોને સદાવ્રત આપતા તેઓનું પણ અહંકારથી મોત થયું, માટે અહંકાર છોડી૦ (૩). જેઓ જગતમાં નામીચા બળવાન ગણાતા, અને તેઓ તક જોઇને દુસ્મન ઉપર ગુસ્સો કરતા, તેવા જોરાવર પણ તીર કામઠાં છોડી મરણ પામ્યા, માટે અહંકાર છોડી૦ (૪). જેઓના માથાપર છત્તરની ઠંડી છાયા થતી, જેઓ કંઇ પણ કરતાં બીતા નહીં; તેઓ પણ મરણ પામ્યા અને માત્ર તેના સારા અથવા માઠા ગુણ લોકોમાં બોલતા રહ્યાછે, માટે અહંકાર છોડી૦ (૫). જે કોઇ સઘળા સારા ગુણ શીખે, અને મનમાં જરા પણ જો અભિમાન રાખે, તો દુધ અને સાકરમાં જેમ ઝેર ભળ્યું હોય તેમ થઇ જાયછે. માટે અહંકાર છોડી૦ (૬). જો તમો ખરા દિલથી આ જગતમાં આબરૂ મેળવવા ચાહાતા હો, તો કદી પણ તમે અહંકાર કરશો નહીં; અને જેમ જેમ તમો નરમાશ પકડતા જશો (સૌને નમીને ચાલશો) તેમ તેમ તમો ગુણવાન થતા જશો, માટે અહંકાર છોડી૦ (૭). અહંકાર જો તમારા મનમાંથી મટી જશે, તો તમે બધાને સારા લાગશો, ને પરમેશ્વરની સાથે તમને ખરૂં હેત થશે; પછી તમને તે પ્રભુનું ખરેખરૂં જ્ઞાન થશે, માટે અહંકાર છોડી૦ (૮). આ સારા અને સંતોશ પમાડે એવા નવ છંદ સાંભળીને રાજા અને પ્રજા એ બંનો વિચાર અને વિવેકની સાથે તેનો દિલમાં તોલ કરો, એમ **દલપતરામ** કવિ કેહેછે.

ચાલુ ૬૦ મો. | રાજાની છોકરી, રા- | મચંદ્ર (સં) અયોધ્યા
ધૈર્ય (સં) ધીરજ. | મની સ્ત્રી (સીતા) | નો રાજા.
[illegible] = [illegible] જેવું, | દ્રૌપદી (સં) દ્રુપદરાજા- | તદાપિ=તોપણ.
ડરી, થરથરી. | ની છોકરી, ને પાંચ | શાંતિ (સં) ધીરજ.
વિશ્વ (સં) જગત, પૃથ્વી. | પાંડવની સ્ત્રી. | શ્રી (સં) શોભાયમાન.
[illegible] ખુશખબર. | પતિ (સં) ધણી, વર. | કૃપાનાથ (સં) કૃપા
જાનકી (સં) જનક રા- | ભૂપ (સં) રાજા. | ધણી. કરુણાસ્વામી.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૧).

પરમેશ્વરને જે વખતે જે કાંઈ ગમે તે આપણું સહન કરવું, અને હમેશાં મનમાં ખુશી રહેવું; કદી પણ હરકત ખાઈને હિમ્મત ખોવી નહીં. અને ઘણું દુઃખ આવી પડે તોપણ તેવી વખતે સારી પેઠે ધીરજ રાખવી. (૧). આ જગતના પરમેશ્વરે એવોજ ખેલ કરેલો છે, કે જેમ વરસાદના દિવસમાં વાદળાંની છાયા ઘડીકમાં આય છે ને ઘડીકમાં વેરાઈ જાયછે તેમ (મતલબ કે ઘડીકમાં સુખ અને ઘડીકમાં દુઃખ આવીને ઉભું રહેછે): જે તરત બને તે તરત જતું રહેછે (હમણાં છે ને નથી,) માટે ઘણું દુઃખ આવી પડે તોપણ હિમ્મત રાખવી. (૨). એક વખતે લગનની વધામણી આવેછે. અને એક વખતે માઠા ભોગ આવી મળે છે; હમેશાં કાંઈ વખત સરખો તેમજ માઠો ચાલતો નથી, માટે ઘણું દુઃખ આવી પડે૦ (૩). કદાપી એક વખતું સઘળી આબરૂ જતી હોય અગર તો ખાવાથી આપણા શરીરનો નાશ થતો હોય; તો તે વખતે પરમેશ્વરની એવીજ ઇચ્છા છે એમ સમજી લેવું (પરમેશ્વરે ધાર્યું હોય તે થાય) માટે ઘણું દુઃખ આવી પડે૦ (૪). જુઓ કે સીતા-જી રામચંદ્રજી રાજાની રાણી હતાં તેને રાવણ રાજા પોતાને ખભે બેસાડીને પકડી લઈ ગયો; તોપણ તેણે (રામચંદ્રજીએ) ધીરજ રાખીને તેવો વખત પાછો કહાડ્યો, માટે ઘણું દુઃખ આવી૦

(૫). વળી પતિવ્રતા દ્રોપદીને સભા વચ્ચે બોલાવીને, તેના ધણીનાં દેખતાં પાપી (દુર્યોધને) તેના શરીર પરનાં લુગડાં ખેંચાવ્યાં, તોપણ તેણે પોતાનો વાહાલો જીવ કાહાડયો નહીં, માટે ઘણું દુઃખ આવ્યો. (૬). જુઓ કે હરિશ્ચંદ્ર રાજા કેવું મોટું દુઃખ પામ્યો, કે તે દુઃખની વખતે મજુરી કરીને જીવ્યો; તે મ્હોટા હાથીને હોદે બેસનારો હતો તોપણ—માટે ઘણું દુઃખ આવ્યો. (૭). કદાચ કોઈ આપણો જીવ લેવાને તૈયાર થાય, અને તે વેળા જો આપણે આપણો પ્રાણ કાહાડીએ તો આપણને પાપ લાગે; માટે જ્યાંસુધી બને ત્યાંસુધી તો આપણે આપણો પ્રાણ બચાવવો, અને ઘણું દુઃખ આવ્યો. (૮). કદાપી આપણા દોસતદાર પર પણ ઘણું દુઃખ આવી પડે તો તે જોઇને ગાભરા થઇ આપણે રડવું નહીં; આપણાથી બને તેટલા ઉપાયો કરીને તેને તેના દુઃખમાંથી છોડવવો. અને ઘણું દુઃખ આવ્યો. (૯). કદાચ કોઈ એક માણસ કુવામાં પડયો હોય, અને તે વખત તેનો ભાઇબંધ બેઠો બેઠો માથું કુટીને રડયા કરે તો તેથી તે બીચારો શું બચવાનો ? માટે ઘણું દુઃખ આવ્યો. (૧૦) કદાપી જ્યાં કાંઇ પણ આપણી હીકમત ચાલે એવું ન હોય, તોપણ મનમાં ખૂબ વિચાર કરવો પણ ડરવું નહીં; અને એવે વખતે જે પ્રભુનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો, માટે ઘણું દુઃખ આવ્યો. (૧૧). તમો હમારા સઘળા મિત્રો હેતથી સાંભળો, તમારી દલગીરી શ્રી પ્રભુ મટાડશે; હે દયાવંત ઇશ્વર તમે સર્વ જગો પર આરામ આપો, એવી આશિષ **દલપતરામ** દે છે.(૧૨).

પાઠ ૬૧ મો.

દોષ (સં) ગુન્હો, ચૂક.
અપશબ્દો (સં) ખરાબ શબ્દો. નઠારા બોલ.
કુવચન (સં) નઠારૂં વેણ, નઠારો બોલ.
ઓચરતાં (સં) બોલતાં.
પરિણામ (સં) ફળ.
ઘાત (સં) જખમ, મોત.
સત્યાનાશ (સં) નખોદ.
શાપ (સં) બદ દુવા.
કુભારજા=નઠારી સ્ત્રી.

વિપરીત (સં) ઉલટું.
રીઢાં=વપરાઇને મજબૂત ચયલા, પાકા.
કુકર્મ (સં) નઠારા કામ.
ફટાણાં=ભુંડાં ગીતો.

પાઠ ૬૨ મો.

ગાભલાં=રૂનાં કુચા.
ગલીઓ=ખીન, બેપાહાડ વચ્ચેની જગા.
દટાઇ=દબાઇ.
પાદરી=અંગ્રેજનો ગોર.
ચકરી=ભમરી.
બેશુદ્ધ=ભાન વગરનો.
અણીશુદ્ધ=સહી સલામત, આખો.

પાઠ ૬૩ મો.

દેહલાની=તબેલાની.
કદમ (આ) ડગલાં.
અશકત (સં) કમજોર.
ફોજદાર (આ) કોટવાલ. પોલીસનો ઉપરી.
કવગા=વગ વગરના.

પાઠ ૬૪ મો.

કડકડાટ=અવાજ.
ગંજી (ફા) ઢગલો; ગંજ
ચેસ્ટનટ (આ) એક જાતનું રસદાર ફળ.
બાકોરૂં=મ્હોટું કાણું.
કલ્પાંત (સં) અતિશય કકલાટ, રૂદન.

પાઠ ૬૫ મો.

કર (સં) વેરો.
વળાવા=પરદેશ જતાં ભોમીઓ માણસ સાથે રાખવો પડેછે તે.
વાવેતર=રોપણી.
ચોકીદારો=પોહોરેગીરો.
ન્યાયાધીશો (સં) ઇનસાફ કરનારા.
તુરંગ=કેદખાનું
સારાંશ (સં) મતલબ.
લાજમ (આ) ઘટારત.

પાઠ ૬૬ મો.

નેસ્તી=તેલ, દીવેલ. અનાજ, કરીઆણું, વગેરે વેચનાર.
ઇનસાફદારો (આ) ચુકાદો કરનાર.
સૌભેગો=બધાનો સામટો, સઘળાનો એકઠો.
છૂટકો=નીકાળ.
ખબરદારી (આ.ફા.) હોંશીઆરી, સાવચેતી, સાવધાની.
જૂઠાણુ=જૂઠાણું

પાઠ ૬૭ મો.

કેર=કોપ, જુલમ.
અનોપમ (સં) કોઇની જોડે સરખાવાય નહીં તે, ચડતું.
કુકર્મી (સં) નઠારાં કામનાં કરનાર.
મારણ=મારનારા.
પટકૂળ (સં) લૂગડાં.
સંહાર (સં) નાશ.
પીંઢારા=લૂટારા.
કુપાત્ર (સં) નઠારા.
નેજો= વાવટો.
તનુજ (સં) છોકરાં
ગુલતાન (ફા) મચ્યા રેહેવું, ચકચૂર થવું.
ધવળ=ધોળ, ધોળું.
ફાશીખોરા=દગાખોર.
ધીંગા=મજબૂત.
જત=એક જાતના મુસલમાન લોક.
કુવેતર=વાવણી કરવા સારૂ કુવાના પાણીથી જે જમીન તૈયાર કરવામાં આવે છે તે.

હિમાચળ (સં) જ્યાં હીમ ઘણી પડે તે, હીમાલય (હીમ-અ-ચળ).
પ્રવેશ (સં) પેંસવું.
આદિક (સં) એ શિવાય બીજા.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૨).

(જ્યારથી અંગ્રેજી રાજ્ય થયું ત્યારથી).

આંખોમાંથી અદેખાઇ ગઇ, વેર ભાવ મટી ગયો, અને કાળાં કર્મ કરનારા પણ ગયા, તેમજ પરન્યાતના અને જાતનાઓ વચ્ચે સંપ વધીને સંસાર ચાલે છે, જુઓ કે ગરીબડી બકરીનો પણ કોઇ કાન પકડી શકતું નથી, એ ઇશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ખુશી થા (હિંદુસ્તાનના લોકો ખુશી થાઓ). (૧). જો કે આજે ઘણું-જ સરસ (કોઇ બીજાનું નહીં હોય એવું રાજ થયું છે), તેથી તારી આબરૂ વધી છે; માહા નઠારા કામના કરનારા ચોર ગયા ને તે ઠગો નરમ પડી ગયા તે જાણ; મહમૂદ સરખા ખૂનીઓ મારી નાખનારા નથી, તૈમુરલંગના જેવા તોફાની નથી, માટે એ ઇશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ખુશી થા. (૨). જુલમી રાજાઓનાં મૂળ નીકળી ગયાં, નાદિરશાહના જેવા મરી ગયા. ભીલ (મ્હોટા લુટારા-ઓ) નો મ્હોટો ભય તે ક્યાં છે? કજીઓ અને કંકાસ તે પણ ક્યાં છે! પ્રજા સરવે તરેહવાર સુખ ભોગવે છે. અને સુંદર લૂગડાં પેહેરે છે અને પાન ચાવે છે એ ઇશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ૦(૩). આ રાજમાં હોલકરથી કાંઇ પણ ખરાબી થતી નથી, અને મરાઠાનો તો કાંઇ ભારજ નથી, સિંધીઆનો કદી નાશ થતો નથી, અને પીંઢારા લુચ્ચા જતા રહ્યા છે; હે હિંદુસ્તાન અંગ્રેજના વાવટા તળે તારાં જે છોકરાં તે નિર્ભયપણે મોજ કરે છે, એ ઇશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ૦(૪). અંગ્રેજ જેવા બળવાનના આશ્રા તળે રહીને પ્રજાના ગુણનાં ઘોળ અને ગીતો ગાયછે, જેના ધારા સૌથી સારા છે, જેથી નબળા માણસને પણ જરાએ મનમાં ભય રેહેતો નથી; એ કોળી (લૂટફાટીઆ) વગેરેના ભયને મટાડીને પોતાનું સંસ્થાન સમાલે છે, એ ઇશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ૦ (૫) ફાંસી

દહને મારી નાંખનારા ઢોંગ કરી જંગલમાં ફરતા, ને માર્ગે બંધ પાડતા તેમ હવે થતું નથી: જબરા કાઠીઓ (કાઠીઆવાડના રહેનારા) અને જત જાતના લોકોનાં ટોળાં લોકોને ઘેરીને લુટતા તેમ હવે થતું નથી: વળી ખેતરોમાં કે વાડીઓમાં જહેને લશ્કર અનાજ લુટી શકતાં નથી, એ ઈશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ૦ (૬). લંકાથી હિમાચળ સુધી. અને કલકત્તાથી કચ્છ દેશ સુધી (એટલે હિંદુસ્તાનની દક્ષિણથી ઉત્તર સુધી અને પુર્વથી પશ્ચિમ સુધી) વળી પંજાબ, સિંધ. સોરઠ, દક્ષિણ અને માળવા વગેરે દેશોમાંથી ભયના અને દુઃખના દહાડા ગયા અને સુખના દિવસ આપણને આવ્યા, એ ઈશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું ૦ (૭). તે માટે હે હિંદુસ્તાન, તું શરીર અને મનથી એનો ઉપકાર માન. અને હમેશાં ખુશી રહીને પરમેશ્વરને ત્યાં જવાનો વખત જાણીને કલ્યાણ થાય એવો ઉપાય કરજે; **દલપતરામ** કહે છે કે હું આશિષ દઉંછું કે હે હિંદુસ્તાન તારો પ્રતાપ અને માન એમ બંનો વધો. માટે ઈશ્વરનો પાડ માનીને હે હિંદુસ્તાન તું મનમાં ખુશી થા૦ (૮).

પાઠ ૬૮ મો.

ગુણરૂપ (સં) ગુણવંત. રૂપાળા.
ફુલાદિક (સં) ફુલ વગેરે.
મગમગાટ = ખુશબોથી મોહક રહેવું.
ઝભા=ચણીઆના જેવો ઘેરવાળો ઝુલતો પોશાક.
દેખાવડાં=રૂપાળાં, શોભાયમાન; ખુબસુરતા.
મુગટ=ચાખ્ખા.
સુખદાયક (સં) સુખ ઉપજે એવા.

પાઠ ૬૯ મો.

આંચળ=થાન; થાન.
જંતુ (સં) જીવડાં.
મધ્યબિંદુ (સં) વચમાંનું સ્થાન.
કમી=એક જાતના પ્રાણીઓ. કીડા.
બહુપગી=ઘણા પગના.

પાઠ ૭૦ મો.

રૂઢીઓ (સં) રીત; રીતભાત.
વિદ્યાદિ (સં) વિદ્યા વગેરે (વિદ્યા-આદિ).
નિષ્પક્ષપાતે (સં) વગર તરફદારીએ.
વગોડે=વગોવે; ખામી કહાડે.
દ્રષ્ટાંત (સં) દાખલો.
ગર્ભ (સં) દાહાડા; હમેલ; મહિના.

પુખ્ત (સં) પાકો, લાયક
સંપત્તિ (સં) દોલત.
સ્ત્રીભરથાર=વર વહુ.
ફૂટ=રમત, બંધો નહીં તે.
દાઝત પડતો = મુસાબતે, સામા માણસની શરમને સારૂ પડતો સુ-ખમો તે.
અર્વાચીન (સં) નવું.

પાઠ ૭૧ મો.

બાલ્યાવસ્થા (સં) બચ-પણ, બચગી.
સ્વાર્થ (સં) મતલબ.
ખટપટ=જંજાળ; કડા-કૂટ.
મોજુદમાલ=રળાતો નહીં એ; પૈદાગર નહીં.
પરતંત્ર (સં) પારકાને તાબે; પરસ્વાધીન.
કજોડું=બરાબર જોડ ન-હીં તે, એક મોહોટું ને એક નાનું
સાન=સમજણ; ડાહાપણ
કુકર્મ (સં) નઠારાં કામ.
પુનર્વિવાહ (સં) રાંડેલી સ્ત્રી સાથે ફરીથી લ-ગ્ન કરવું તે.
ઉઘાડેછોગે=ખુલ્લી રીતે.
ફીટકાર=ધિક્કાર.

પાઠ ૭૨ મો.

બાળહત્યા (સં) બચ્ચા-ની ઘાત.
શોકનાં (સં) એક જીવની જાતનાં બીજી બાયડીનાં.
આડાઆંક=બેહદ.
સુખાકારી (સં) સુખચેન.
વર્ણ (સં) જાત ; ન્યાત.
વાંઝણી(સં)જે સ્ત્રીને છો-કરાં કેથાં થાય નહીં તે.
અપંગ (સં) શરીરના ભાગમાં જેને કંઈ પણ ખાંપણ હોય તે, જેમ આંખે આંધળો. પગે લુલો વગેરે.
વહાલ=હેત, પ્યાર.
કુપાત્ર(સં)કમબખત.નઠારી (કુ-પાત્ર.) [વિસ્તારી.
વર્ણવી(સં)બતાવી,વખણી,

પાઠ ૭૩ મો.

ભુજ = હાથની કોણીના ઉપલો ભાગ.
રગો (ફા) નસો. [વું.
ચલનવલન=હાલવું ચાલ-
સ્નાયુ (સં) વાંસાના ગાં-ઠાને બાંધનારા સફેત પટા, નસ.
કસરત (ફા) મેહેનતથી શરીરને વાળવું તે.

પાઠ ૭૪ મો.

ગુમાસ્તો (ફા) વાણોતર, નોકર.
કારીગરી (ફા) કૌશલ.
જંતરડો=તાર ખેંચવાનું સોનાનું ઝીણું વેહેવા-રૂં હથિયાર.

પાઠ ૭૫ મો.

ચમત્કારી (સં) અજબ જેવી. નવાઈ જેવી.
ટાંકણી=ટાંચણી.
આમળો=વળ.
તાવડો=કડાઈ.
ગજવેલ=ખરું લોઢું.

પાઠ ૭૬ મો.

ગેર નફો (આ) ફાયદો ન-હીં તે, નુકશાન.
ટોટો=ખોટ, નુકશાન.
પરઠી=વહેંચી, શરત કરી.

પાઠ ૭૭ મો.

સૃષ્ટિમાં (સં) દુનીયામાં.
પદાર્થ (સં) વસ્તુ.
સજીવ (સં) જીવવાળા.
નિર્જીવ (સં) જીવવગરના
જીવનવ્યાપાર(સં)પોષણ.
સાધન (સં) હથિયાર.
વિભાગ (સં) કકડા.
સાધન સંપન્ન (સં) સા-ધન વાળા.

કર્મસાધન સંપન્ન (સં) કર્મનાં આશ્રયવાળું.

કર્મેંદ્રિયો (સં) હાથ, પગ, જીભ, નેત્ર વગેરે.

જ્ઞાનેંદ્રિયો (સં) મનને જ્ઞાન દર્શાવનારી ઇંદ્રીઓ જેવી કે, કાન, ત્વચા, નેત્ર, જીભ્હા અને ઘ્રાણ (નાક).

હાડપિંજર (સં) હાડકાનું પાંજરૂં.

અન્નાશય (સં) પેટને વિષે અન્ન રહેવાનું સ્થાન છે તે.

બાતલ (અ) બાદ, નહીં ગણવું.

બહુધા (સં) ઘણું કરીને.

ખનિજ (સં) ખાણના.

પાષાણ (સં) પત્થર.

જીવન વ્યાપાર (સં) જીવન નીભવાની ક્રીયા.

ભીન્નભીન્ન (સં) જૂદે જૂદાં.

પ્રતીબંધ (સં) અટકાવ.

બાહ્યનિમિત્તો (સં) ઉપરનાં કારણો.

દ્વારે (સં) મારફતે, આધારે.

શ્વાસમાર્ગ (સં) શ્વાસ લેવાનો માર્ગ.

મૃદુ (સં) કોમળ, સુંવાળું.

આવશ્યક (સં) જરૂરનો.

દૃઢ (સં) મજબૂત.

પાઠ ૭૮ મો.

વેષ્ટન (સં) વીંટેલું પડ, અથવા છાલ.

વાદળી (ગુ) મધપુડા જેવો પદાર્થ કે જે પાણી ને ચુશી લેછે.

કાર્બોનિક આસીડ (ઈં) વનસ્પત્તીને જીવનદાયક પદાર્થ છે.

આક્સિજન (ઈં) વનસ્પતિ પાછી કહાડી નાંખેછે તે મળયુક્ત હવા

ઘટકાવયવ (સં) મજબુતી આપનારો ભાગ.

શોષવું (સં) ખેંચવું.

અંકુર (સં) કૃણગા.

દૂર્વા (સં) ધરો નામની વનસ્પત્તી.

વાસ્તવિક (સં) ખરૂં.

સાબૂત (અ) કાયમ.

પાઠ ૭૯ મો.

કોબીજ (ઈં) એક જાતની નવીન પ્રકારની ભાજી છે કે જેને પાંદડાંપર પાંદડાં ચઢીને દડો થાય છે.

ગુલછડી (ફા) એક જાતની ફુલવાળી વનસ્પતી છે કે જેને એરંડના જીંડવા જેવું જીંડવું થયા છતાં તે જીંડવામાંથી માળાના મણકા જેવાં બીજ નીકળે છે. એનું શુદ્ધ અરબીમાં ગુલ સુબેહ નામ "છે, અને ગુલછબ્બી," છડી અપભ્રંશ નામ છે."

સમશીતોષ્ણ (સં) ટાઢ અને તાપ સમાન હોય તેવો પૃથ્વીનો ભાગ અથવા કટીબંધ.

નિરાળા (અપભ્ર) જુદા, પૃથક.

કાષ્ઠમય (સં) લાકડાવાળો.

ત્વક્‌મય (સં) ત્વચા, છાલવાળો.

શંક્વાકાર (સં) શંકુના [આકારયુક્ત.

થર (ગુ) પડ.

દૃષ્ટીએ (સં) નજરે.

પાઠ ૮૦ મો.

અદૃશ્ય (સં) ન દેખાય તેવો, છુપો.

આવશ્યક (સં) જરૂરનો, ખપતો.

હિતકારક (સં) સુખદાયક. [હિતકર્તા.

પાઠ ૮૧ મો.

રસવાહિની (સં) જેમાંથી રસ વહે તેવી નસ
સામાન્ય (સં) સાધારણ.
તૃણજાતીના(સં) ઘાસની જાતના.
મદ્યાર્ક (સં) મદ્ય+અર્ક=દારૂનો અર્ક જેને અંગ્રેજીમાં સ્પ્રીટ-વાઈન કહે છે.
ચીક (સં) ગુંદર નહીં પણ ચીકણો કાળો રસ વહેછે તે.
તરાં(ગુ)કડચ્છા સ્વાદવાળા.
ઉત્કૃષ્ટ(સં)ઉત્તમપંક્તિનો.
અર્ક (સં) આશવ, સત્વ, ખેંચી લીધેલો તેજાબ.
કિંવા (સં) અથવાં.

પાઠ ૮૨ મો.

વજ્ર (સં) ફુલની નીચે લીલા જમાનીઆ હોયછે તે, ફુલનું આચ્છાદન.
ઉપદ્રવ(સં) પીડા, નડતર.
અંતર્ગોળ (સં) માંહેલી બાજુએથી ગોળ હોયછે તે.
કૃત્રિમ(સં) બનાવટની.
પ્રસરવું (સં) ફેલાવું, વિસ્તાર પામવો.
પૈકી (અપ) પેટાનું.

પાઠ ૮૩ મો.

મૂલાંકુર (સં) મુલનો ફણગો.
ચાતુર્ય (સં) ચતુરાઈ.
કવચ (સં) છાલ, ફોતરું, પડ, પડદો.
ઉદ્દેશ(સં) ઉદ્યોગ.
સખ્ત(ફા) કઠણ, કઠોર.
સાગર (સં) દરીઓ, સમુદ્ર.
મોંળા (ગુ) ફીકો.

પાઠ ૮૪ મો.

એકાએક=એકદમ, ઓચીંતો.
નિર્વંશ (સં) સત્યાનાશ. નખોદ, ઉચ્છેદ.

પાઠ ૮૫ મો.

એકો=સંપ.
પક્ષ (સં) તડ, ભાગ.
આગેવાન=ઉપરી, હોળીનું નાળીએર.

પાઠ ૮૬ મો.

બલવો=દગો, હલ્લો.
શરણે (સં) આશરે.
દર્મિયાન (ફા) વખત, અરસો.

પાઠ ૮૭ મો.

અમલ (આ) સતા, હાકમી, અધિકાર.
મના (આ) બંધી.
જાસ્તી (ફા) વધારે.

પાઠ ૮૮ મો.

ઉશ્કેરીને=ચડાવીને.
ગડબડાટ=તોફાન.

પાઠ ૮૯ મો.

છેવટ=પરિણામ, છેડો.
મંડાણ=શરૂઆત, પગરણ.
પૂઠ=કેડો, પીછો.

પાઠ ૯૦ મો.

વેર (સં) ખાર, અદાવત.
જુલમ (આ) ગજબ.
ગુલામ (આ) વેચાણ લીધેલો ચાકર-દાસ.
સમાપ્તિ (સં) આખર, છેડો, પુરૂં થવું.

પાઠ ૯૧ મો.

કુસંગતિ(સં) નઠારી સંગત, નઠારી દોસ્તી.
ભળે=મળે, ભળી જાય.
શામ (સં)કાળો.
કુસંગી (સં) નઠારો સંગી, ખરાબ સોબતી.
પ્રસંગ (સ) વખત, મે-

બાપ, જેત.
યારી (ફા) દોસ્તી. સોબત. ટોળી.
કઢંગી=ઢંગ વગરના.
ગંગ નીર (સં) ગંગાનું પાણી; ગંગા જળ.
કલાલ (આ) દારૂ તાડી વગેરે વેચનારો.
કહાય=ચરચાય.
મદ્યપાન(સં)દારૂ પીવો તે.
શ્રેષ્ઠ (સં) મોહોટું.
નેષ્ઠ (સં) નઠારૂં.
ખારી=ખરાબ.
વિહંગ (સં) પક્ષી.
પુલિંગ=નરજાતી.
પાલટી=બદલાઇ.
વિકાર (સં) રોગ.
કુગુણ=નઠારૂં ગુણ; ન-
ઠારો બોલ.
સહસ્ત્રધા (સં) હજાર પ્રકારે; ઘણી રીતે.
સુગુણ=સારૂં ગુણ.
કણ=કણ, દાણો.
આણુ=રજકણ.
રસી (ફા) દોરડું.
સતસંગ (સં) સાધુ સંગ, સારી સોબત.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૩).

ભાતમાં લગાર લવંગનો વઘાર દીધો હોય. તેમજ હીંગનો દીધો હોય, તો તેની વાસ ગમે તે ઉપાયે મટશે નહીં, જો ધોળાં લુગડાંને કાળા રંગમાં બોળીએ તો તે તેવાંજ એટલે કાળાં થશે. તેજ મુજબ નઠારાની સોબત કરવાથી તેના દુર્ગુણ સોબત કરનારને આવેછે. (૧). અફીણીઆની સોબત કરવાથી લોકો અફીણીઆમાં ખપેછે, અને જુગટું રમનારાની સોબત કરવાથી જુગારી કહેવાયછે, તેમજ કઢંગા માણસની સોબત કરવાથી ઢંગ વગરનાજ ગણાયછે, એ રીતે નઠારાની સોબત કરવાથી તેના દુરગણ. (૨). જ્યાં એક હજાર શેર જુવાર હોય તેમાં એક શેર ડાંગર ભળે તો તેથી કાંઇ ડાંગરની કિમ્મત ડાંગરના ભાવ જેટલી મળવાની નથી. તે જુવારની સોબતમાં જુવારના ભાવમાંજ જશે (મતલબ કે ઘણા નઠારામાં એક સારો ગયો તો તે નઠારામાંજ ખપે). પણ ખાળનું ગંદુ પાણી ગંગામાં મળવાથી તે ગંગાના પાણી જેવું ગણાયછે (મતલબ કે ઘણા સારામાં એક નઠારો ગયો તો તે સુધરેછે). એ રીતે નઠારાની સોબત કરવાથી તેના દુરગુણ. (૩). જો કોઇ માણસ કાંઇ ચોખ્ખું દુધ દારૂના પીઠામાં જઇ પીએ તો તે વાતની

ગરબા થઇ તેણે દારૂ પીધો એમ કહેવાશે; જુગારી પાસે ઘણું મૂડદાર નંગ જશે તો તે છેક હલકી કિમ્મતમાં જતું રહેશે, તેમજ નઠારાની સોબત કરવાથી. (૪). કદાપી કાળા બગડની પાસે ધોળો બગડ બાંધીએ તો તેના જેવો કાળો રંગ તો તેનો નહીં થાય પણ તેના ગુણ ધોળામાં આવશે: વળી પક્ષીની પાસે રાખવાથી ઉડવાના તો તે નથીજ પણ કેકા ભરતાં તો શીખશેજ. એ રીતે નઠારાની સોબત કરવાથી. (૫). ભાત નરજાતિ છે, તેને નારી જાતિ દાળનો સંગ થયો. તો તેની ખીચડી થઈને તે નારી જાતિમાંજ ખપશે. વળી આંબળાની ડાળીમાં એક દૂધનો હશે તો તે પણ આંબળામાંજ ખપશે. એ રીતે નઠારાની સોબત કરવાથી. (૬). બાર શેર દૂધમાં લગાર ઝેર નાંખવામાં આવે તો તે પીવાથી તુરત પીનારાના પ્રાણ જશે: તેમજ સારા માણસમાં કોઈ નઠારો માણસ જઈ તેઓના રંગનો ભંગ કરે તો તેઓ દલગીર થશે. એ રીતે નઠારાની સોબત કરવાથી. (૭). જો હજાર પ્રકારના સારા વાક્યમાં એક પણ નઠારૂં વાક્ય આવે તો તે શોભનાર નથી. ઝીણી રજ અથવા રજ સરખી ચીજ આંખમાં સમાનાર નથી. અને આખી દોરીમાં એક ગાંઠ હશે તો તે ગમશે નહીં: એ રીતે નઠારાની સોબત કરવાથી તેના દુરગુણ સોબત કરનારાને આવેછે. (૮).

માટે નઠારાની સંગત મૂકો તો, અને સારા માણસની સંગત કરો: આ વાત **દલપતરામ** કવિ કહેછે કે મનમાં ઉમંગ લાવીને માનો. (૯).

પાઠ ૯૨ મો.

આંચળ=સ્થાન: થાન.
વાગોળનારા=ખાધું હોય તે પાછું મોમાં લાવી ચાવનારાં.
ગડવા=ચાપડા.
છછુંદર = એક જાતનું ઉંદરાં ખાનાર પશુ.

પાઠ ૯૩ મો

કાંગારૂ (અ) એક જાતનું કુદતું પશુ.
ભારાળા=ભારવાળા.

રાક્ષસીઓ=દાઢ તરફના કચડી ખાનાર બેવડા દાંત.

બીવર (અં) એક જાતનું સસલું.

સ્લોથ (અં) એક જાતનું ઝાડનાં પાંતરાં ખાઇ જનારૂં જનાવર.

પાઠ ૯૪મો.

ઝીબ્રા (અં) ઘોડાના આકાર જેવું એક જાતનું જાડી ચામડીવાળું પશુ.

અનુકૂળ (સં) માફક

જઠર (સં) ખાધેલું અન્ન પેટમાં પાચન થવાની જગા.

પાટું=પગનું તળીઉં. લાત

કસ્તૂરી મૃગ (સં) જે હરણની નાભીમાંથી કસ્તુરી નીકળેછે તે.

જિરાફ (અં) એક જાતનું ઉંચું સીધી ડોકનું જાનવર.

પાઠ ૯૫ મો.

સૂડતાળો=સંવત ૧૮૪૭ ના વરસનો.

અગણોતરો = સંવત ૧૮૬૯ ના વરસનો.

પરમકૃપાળુ (સં) મોટો દયાવંત, ઘણો દયાળુ.

દુકાળ (સં) મોંઘવારી.

સંભવ (સં) મનને લાગવું તે. વિચાર.

સાધનો (સં) ઉપાયો.

અધીરા (સં) ધિરજ વગરના, આકળા.

કણિઓ = અનાજ વેચનારો, દાણાવાળો.

અઘટિત (સં॰) ઘટરાત નહીં તે, નાલાયક.

શાહુકાર = પૈસાવાળો આબરૂદાર ગૃહસ્થ.

બજાર (ફા) ભાવ, તેજી.

પડાપડી=આગળ ધસવું, મમતા મમતી.

પાઠ ૯૬મો.

મોંઘવારી = મોંઘોભાવ, હર કંઇ ચીજ મોંઘી મળે એવો વખત.

અછત (સં) છત નહીં તે.

તંગાસ (ફા) તાણ, ખોટ, તંગી.

વહેલા=આપદા, દુઃખ.

પાઠ ૯૭મો.

બીડ = ઢોરને ચરવાની જગ્યા.

કરવતીઆં=કરવતના દાંતા.

હાસ્પિતલો (અં) દવાખાનું, દરદીઓને ઓસડ મળવાનું ઠેકાણું.

રમણીય (સં) ખુશ લાગે એવું, ગમત પડે એવું.

નાના પ્રકારનાં (સં) તરેહતરેહવાર.

પડતર=ખાલી, અવાગરી, નકામી.

મગમગાટ=બેહેકી રેહેવું.

લેવડદેવડ=લેણ દેણ.

પાઠ ૯૮મો.

ચીચરવટી = ચોરી.

મંડપો (સ) માંડવા.

ખંડેર=ખંડિએર, પડતલ જમીન.

લિંબવાઇ=લીંબુ.

કુંજ=ઘણાંજ ઝાડ એકઠાં હોય એવી જગ્યા.

સ્વાદિષ્ટ (સં) સ્વાદદાર.

સાટમારી=લડાઇ.

પાળા=પગે ચાલનારા માણસો.

જીવાળ=(સં) કસદાર.

ભારબરદારી=ભાર બોજો લઇ જનાર.

પોઠ=ટોળું, કાફલો.

પાઠ ૯૯ મો.

ભરણપોષણ (સં) ગુજરાન, ગુજારો.

નિંદા (સ) બંદબોઇ.

પ્રશ્નોત્તર (સં) પ્રશ્નનો ઊત્તર, સવાલ જવાબ.

નિરપરાધી (સં) તકસીર વગરનો.

તંદુરસ્ત (ફા) શરીરે કુશળ. (તન-દુરસ્ત)

આફત (ફા) દુઃખ.

પાઠ ૧૦૦ મો.

પાચનક્રિયા (સં) જે રીતથી ખાધેલું અન્ન બદલાઇને લોહી થાયછે તે,

પિત્ત=શરીરમાં એક જાતનો પદાર્થ થાય છે તે

મળ= મેલ, નર્ક.

પ્રવેશ (સં) પેસવું, દાખલ થવું તે.

હૃદય (સં) અંતઃ કરણ

ફુપ્ફુસ=ફેફસું પેટમાં દમ લેવાની કોથળી હોય છે તે.

જરતાં=પચતાં.

નિયમિત (સ) ઠરાવેલો.

અપચો= અજીરણ, ખોરાક પચે નહીં તે.

અજીર્ણ (સં) ભાર, બાદી.

પાઠ ૧૦૧ મો.

ખરીદી (ફા) વેહોરત. વેચાણ લેવું તે.

અગ્નિરૂપી (સં) દેવતા રૂપના.

ખખડાટ=અવાજ.

નહેરો = નીકો, ખોદેલી ખાડીઓ.

ઉપાડ્યો=ઊંથક્યો.

પાઠ ૧૦૨ જો.

સાહસ (સં) વગર વિચાર્યું, એકદમ જોસ્સાથી ઉતાવળું.

અરણવ (સં) સમુદ્ર.

ભુપત (સં) રાજા.

મનોહર=મનને હરે એવી, ખુશકારક.

રેખા (સં) લીટી, રક્ષ.

તન (સં) છોકરો, શરીર.

અળવ=અટકચાળો.

રાજપુત્ર (સં) રાજાનો છોકરો, રાજ કુંવર.

દ્રષ્ટે(સં) નજરે.

ગલોલ (ફા) ગોફણમાં કાંકરો મૂકી ઉડાડવું તે, કામઠામાં ચીથરૂં સીવીને તેમાં કાંકરો મૂકી મારેછે તે.

સહીઅર=સાહેલી, બેનપણી. [ઓ.

નગરશેઠ=શેહેરનો શેઠીઓ.

મદોન્મત્ત(સં) અહંકાર ભરેલી.

જોબન (સં) જુવાની.

મદ(સં) અહંકાર.

કુંવરી=છોકરી.

ચંપકવરણું (સં) ચાંપાના ફુલના રંગ જેવું.

ચીર(સં) લુગડું, વસ્ત્ર.

વકારી=ઉસકેરી.

ભામિનિ(સં)સ્ત્રી, બાયડી.

કામનિ (સં) બાયડી.

રાજકુમાર=રાજાનો છોકરો, રાજપુત્ર.

કોલ (આ) વચન.

વિદેશે (સં) પ્રદેશે.

બાંધવા (સં) ભાઇ.

દેશવટો=દેશ નીકાલ.

વિયોગે (સં) જૂદા પડવું તે.

સાંડયા=ચાલ્યા. ગયા.

અપરમપાર(સં) ઘણાજ, જેનો પાર નહીં.

આયુષ્ય(સં) આવરદા.

નેટ=નક્કી.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૪).

ઘોઘા પાટણ નામનું એક ગામછે, જેની પાસે નીતર્યાં પાણીનો સમુદ્ર આવેલો છે; ત્યાં એક ભૂપત સંગ નામનો રૂપાળો રાજા રાજ કરતો હતો, તેની બુદ્ધિ ઘણી સારી ને પવિત્ર હતી, ને તે ઘણો ભાગ્ય શાળી હતો; તેને એક પુત્ર હતો તે ઘણોજ લાડવાયો હતો, અને તે રાજા તેને પોતાનું ધન સમજતો હતો. તે છોકરાને રાજા પોતાના જીવ કરતાં પણ વાહાલો ગણતો, કેમકે તે ઘણોજ લાડકો હતો; પણ તે ઓલીઓ અને અટક ચાળો હતો, તોપણ તેનામાં કરોડો ગુણ હતા. એક દિવસે તે સરોવરને કાંઠે ગયો, ત્યાં બાયડીઓ પાણી ભરતી હતી; તે તે સરોવરને કાંઠે જઇને પાણી ભરવાનાં ઠેકાણાં આગળ જ્યાં આગળથી કે તે બાયડીઓને જવા આવવાનો રસ્તો હતો ત્યાં ઉભો રહ્યો. એવામાં કેટલીએક બાયડીઓ બેડું ભરીને સરોવરની પાળ પર ચઢી તેવી તે પેલા કુંવરની નજર પડી; એ વખતે તેના હાથમાં કાંકરો ફેંકવાની ગલોલ હતી તે વતે કાંકરો પેલી બાયડીઓના ટોળામાં માર્યો. તે કાંકરો નગર શેઠની છોકરી પોતાની જુવાનીના તોરવાળી જે ઘણી રૂપાળી અને અહંકારી તેમજ જુવાનીના જોરવાળી હતી તેનાં બેડામાં છૂટયો તેવો તુરત વાગ્યો, અને તેથી તેનો ઘડો કાંણો થયો; તેથી પાણીની ધાર ચાલી અને તેનું ચંપાના રંગનું લુગડું હતું તે ભીંજાઇ ગયું. તે વખતે સઘળી બેનપણીઓએ તેને ચડાવી ને ઉસકેરી અને વખાણી કે તારો બાપ ઘણો બળવાન છે; તે છતાં તમારા જેવા જ્યારે આવું ખમીને બેર જશે, ત્યારે બીજા ગરીબોની શી વલે થશે? તે છોકરી નાદાન હતી તેથી તેણે પેલી ઓના ઉસકેરવાથી પેલા રાજાના છોકરાને ઘણીક ગાળો દીધી, ને કઠણ શબ્દથી બોલી કે માએ જણી જણીને રખડતા મૂકયા. એવું કાને સાંભળી પીપળાના પાંદડાંની માફક તે

કુંવર નરમ પડી ગયો; એ જોઇને તેના સોબતીએ કહ્યું કે તું મારૂં કહ્યું માનતો નથી તેથી તારી અહિંઆ આબરૂ ગઈ. તમે બાયડીઓને મોઢે જ્યારે ગાળો ખાઓછો ત્યારે આગળ રાજ શી રીતે કરશો? એ સાંભળી કુંવર બહુ ગુસ્સે થયો અને તે છોડીનું બેડું ફોડયું અને તેના કોટમાંનો હાર પણ તોડી નાંખ્યો આ વાત નગરશેઠે જાણી તેથી તેની આંખમાં પણ બહુ કીનો ભરાયો પછી તેણે રાજાને કહ્યું કે હું તારૂં ગામ છોડી જાઉંછું. કારણકે આબરૂ વાળાને રેહેવા લાયકનું એ ઠેકાણું નથી ત્હારો કુંવર લાડકવાયો છે તેથી મ્હારો અહીં રેહેવાનો ધર્મ નથી; એસાંભળી રાજાએ કહ્યું કે તમે ગામ છોડી જશો નહીં, મ્હારા છોકરાને હું ઠાર મારૂં છું, એવું જ્યારે રાજાએ વચન આપ્યું ત્યારે તેણે ત્યાં વાસ કર્યો: આ વાત જાણીને પ્રધાને તે કુંવરને જઇને કહી કે હું તને ચેતાવું છું માટે ચેત કે હમણાં તું ઘેર જઇશ નહીં; તું જાણતો હશે કે ત્હારો બાપ ત્હારો ગુન્હો માફ કરશે પણ તેમ સમજતો નહીં, તે તને જોતાની સાથેજ મારી નાંખશે. માટે જો તું ત્હારા મનમાં ત્હારૂં ભલું ચાહાતો હોય તો છ મહિના પ્રદેશ જા. આ રૂડી શીખામણ સાંભળીને કુંવરે તરત એક પોપટ ઘેરથી લીધો, ને પછી તરતજ પાછો વળ્યો તેવાજ તેનો મિત્ર પોતાના પ્રધાનનો જે છોકરો તે તેને મળ્યો. તે પ્રધાનના છોકરાએ તેને કહ્યું કે અરે ભાઈ ક્યાં જાઓછો, અને આવા તમે દુખીયા કેમ થાઓછો! તે સાંભળી તેણે સઘળી હકીકત કહી અને કહ્યું કે મ્હારા બાપે મને દેશ નીકાલ કીધો છે, તે સાંભળી પ્રધાનના છોકરાએ કહ્યું કે હું પણ તમારી જોડે આવું છઉં તમારા વગર હું અન ખાનાર નથી. પછી તેઓ બન્નો મિત્રો જોડે ચાલ્યા અને પોપટ ખુશીથી હાથ પર બેઠો; ને તેઓ બંનો રાત દિવસ સાંજ અને સવાર સારી પેઠે ચાલ્યા અને અતિશય રસ્તો કાપ્યો; તેઓ ધાડા વનમાં જઈ ચઢ્યા, ત્યાં

દિશા ન સમજાયાથી તેઓ ભૂલા પડયા; તે દિવસ ઉન્હાળાના હતા તેથી બપોર થયા કે તાપની ઝાળ આવવાલાગી ત્યાં પાણીનું ઠેકાણું ન હોવાથી તેઓનાં કુમળાં શરીર સુકાઈ ગયાં; ગળે સોષ પડવાથી તેઓ પાણી, પાણી કરતા હતા અને પાણી વગર તેઓ ત્રણેના જીવ બહુજ અકળાતા હતા, પાણી વગર તેઓના જીવ નીકળવા માંડયા ત્યારે ત્યાં એક છાંયડો પડે એવો મ્હોટો વડ હતો. તે તળે બેઠા, અને કુંવરે પોતાના સોબતીને કહ્યું કે મ્હારો આવરદા હવે આવી રહ્યો, કેમકે મ્હારૂં ગળું છેક સુકાઈ ગયું છે; હવે પાણી વગર મ્હારો તો જરૂર જીવ જાયછે, અને મનમાં પાણી પાણીથી સોચના કરે છે. એ સાંભળી પ્રધાને કહ્યું કે જરા ધીરજ રાખો એક ઘડીમાં પાણી લાવું છું; એમ કહીને તે પેલા વડપર ચડયો અને જોયું તો એક દુર કુવો નજર પડયો. એટલે તે ઉતરીને રાજકુમારને ત્યાંજ મૂકીને પોતે પાણી લેવા ગયો; પછી રાજા બેઠો બેઠો ત્યાં પરમેશ્વરનું નામ લે છે, અને પાણી પાણી મોંડે કરે છે.

પાઠ ૧૦૩ જો.

ઝંખે=ઇચ્છા કરે, ચાહે.
ધારા (સં) ધાર.
તુજવણુ=ત્હારા વગર.
કોપ (સં) ગુસ્સો, રીસ
ઝાડીઓ=ઝપાટા માર્યા, સોટીથી ચોડયો.
કર (સં) હાથ.
શુક (સં) પોપટ.
શીતળ (સં) ઠંડું.
કૌતુક (સં) પેહેલથી તે છેલ્લે સુધી બનેલી વાત.
સ્યામ શરીર (સં) વર સાદ, મેઘરાજા.
અમૃત (સં) મીઠો, સ્વાદિષ્ટ.
લક્ષવશા (સં) જરૂર કરીને, ખશુસ.
પ્રતિ ઉત્તર (સં) સામો જવાબ.
કારમિ=અજબ જેવી.
અંત્રિક્ષ (સં) અધર ઉંચેથી, અતરંગ.
સંશય (સં) વેહેમ, શક.
અજગર (સં) મ્હોટો સાપ.
ધરણી (સં) જમીન.
અડતાં=પીતાં.
ભ્રાંત (સં) વેહેમ.
પાખે=શિવાય.
સતવાદી (સં) સાચું બોલનાર, ખરો.
વિમાસણ=પસ્તાવો.
હર્ષ (સં) હરખ.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૫).

રાજા વડતળે પાણી પાણી કરે છે એટલે વડ ઉપરથી પાણીની ધાર પડી; તે જોઇને કુંવર બોલ્યો કે ધન્ય પ્રભુ, મોટા માહારાજ. ત્હારા વગર આવું કામ કોણ કરે ! એમ કહીને સોનાનો કટોરો ધર્યો અને એક પલકમાં (જાણે ઇશ્વરે) બરોબર ભર્યો. તે પીવા જાય છે એટલે પોપટ તરત ચેત્યો, અને ઝડપ મારીને તે પાણી ઢોળી નાખ્યું; આમ થવાથી રાજા બહુ પોપટ પર ગુસ્સે થયો અને ફરીને પ્યાલો ભર્યો, તે પણ પાછો પીવા જાય છે એટલે વળી પોપટે પાંખો ઝાડીને તે ભરેલો પ્યાલો પણ હાથમાંથી પાડી નાખ્યો, આથી રાજાને રીસ બહુ ચઢી તેથી તેણે તે પોપટનું ડોકું મરડી નાંખ્યું, અને ફરીને ત્રીજી વખત પ્યાલો ભરવા તે ધરે છે એટલામાં પ્રધાન તુરતજ આવી પોહોંચ્યો. તેણે ઠંડું પાણી પાયું અને બંને ભાઇઓ વાતો કરવા બેઠા; પછી પ્રધાન પુત્ર બોલ્યો કે અરે મૂરખ રાજા તેં મ્હોટી ભૂલ કીધી. આ પોપટને કેમ મારી નાંખ્યો ? તે સાંભળીને સઘળી હકીગત રાજાએ પેહેલેથી માંડીને કહી; કે અહીંઆં તો એક નવાઈ જેવી વાત બની તે એ કે તમે પાણી લેવા ત્યાં ગયા ને મેં અહીંઆં મેઘ રાજાને સંભાર્યા એટલે જરા વાર લાગી નહીં ને તુરત પાણીની ધાર ઊંચેથી પડી ; તે વતે પ્યાલો ભરીને હું જેવો પીવા જાઉંછું તેવોજ પોપટે તે પાડી નાંખ્યો મેં એક વાર તો તેને જવા દીધો, ને બીજીવારનો પ્યાલો ધર્યો ને પછી તે અમરત કોળીઓ જેવો પીવા જાઊંછું તો• પણ તેવોજ પાછો ઢોળી નાંખ્યો. તેથી મને મારા મનમાં બહુજ ગુસ્સો ચઢ્યો ને તે ગુસ્સામાં મેં એ પોપટની ડોક મરડી નાંખી; એવામાં તમો તુરત આવ્યા અને ખરેખાત પાણી લાવ્યા તે પીને હું ઠંડો થયો. એ સાંભળી પ્રધાન

બોલ્યો કે એ તો નવાઇ જેવી વાત ભાઇ, એમ કાંઇ બેઠા બેઠા અંતરંગ પાણી આવે નહીં. તમે એ જે વાત કહી તે કંઇ હું માનું નહીં; તેના મનમાં ઘણો એ વિષે શક આવ્યો અને તેથી તે કછોટો વાળીને વડ ઉપર ચડયો. તે વડપર ચડીને જુવે છે તો સમડીનો એક માળો દીઠો; તે માળામાં એક મ્હોટો સાપ લાવીને તે સમડી ફોલી ખાતી હતી તે દીઠી. તે મ્હોટા સાપના કાળજામાંથી ઝેર નીકળ્યું તેનું પાણી જમીન પર પડયું; તે જો રાજા પીત તો શી વલે થાત! એક પલકમાં એનો પ્રાણ જાત. પછી નીચે ઉતરીને તેણે રાજાને કહ્યું કે તું જે જીવતો રહ્યો તે આ પોપટના પ્રતાપથી; આ નજરે જોયલા દાખલાથી રાજાના મનનો શક ગયો. પછી રાજા મનમાં પસ્તાવા લાગ્યો કે મેં આ શું કામ કર્યું! મેં બેહક નાહક પોપટને માર્યો. માટે હવે તો મારા પેટમાં પાળી મારીને મરૂં; ને હવે હું પોપટ વગર જીવનાર નથી. પછી પ્રધાને રાજાને સમજાવ્યો અને તેનું માન ઉતારીને કહ્યું કે પ્રથમ મનમાં સમજ્યા વગર કામ કર્યું, તો હવે શા માટે પસ્તાવો કરો છો? માટે રે સાચા ભોલા રાજા. હવે પસ્તાવો કરેથી શું થવાનું! જે માણસ વગર વિચાર્યું કામ કરે તે આજ રીતે પસ્તાય છે.

વગર વિચાર્યુ (એકદમ જોસ્સાથી ઉતાવળું) કામ કરવાથી ઉમંગનો નાશ (વિવાહનું વરસી) થઇ જાય છે, તેને વાસ્તે **સામ-ળભટ** કહે છે કે તે આજ દાખલાથી જુઓ તો માલમ પડે છે.

પાઠ ૧૦૪ થો.

હેઠલાણે=હેઠલે પાસે ની-ચાણમાં.
નામાંકિત (સં) નામીચું, પ્રખ્યાત.
ઉમદા(આ) સારા
મધુર (સં) મીઠું. ખુશ લાગે એવું.
રસીલી=મીઠી, પ્યારી.

પાઠ ૧૦૫ મો.

યાંત્રિક (સં) સંચાની.
વિચાર શકિત (સં) વિ-ચાર કરવાનું બળ.
ઉચ્ચાલન = ઊથલાવી-પાડવાની શકિત તે.

રેંટ=રેંટીઓ.
ગરગડી=ઘરેડી.
ક્રાચર=એક જાતનું ફાટમાં ઘાલવાનું હથિઆર.
ફેર=વળ, આમળો.
ખુધાનો=જાડાં લાકડાંનો કકડો.
કંપાણ=લાકડાં વગેરે જોખવાનો કાંટો.

પાઠ ૧૦૬ ઠ્ઠો.

વ્યાસ(સં) મધ્ય રેષા.
ઉપાડવો=ઉંચકવો
વજન(આ) ભાર, બોજો. તોલ.
વાવરવું=વાપરવું, કામે લગાડવું.

પાઠ૧૦૭મો.

કઠીઆરા=લાકડાં વેચનારા, લાકડાં ફાડનારા.
બનાવટ=બનાવવાનું કામ, કારીગરી.
પેચદાર (ફા) આંટાવાળી.
વર્ણવી (સં) વિસ્તારી.

પાઠ ૧૦૮ મો.

મૂડી=ભંડોલ. હરેક ધંધાને સારૂ નાણું રોકવું તે.
સૃષ્ટિ (સં) દુનીઆ.
વાકિફગાર= જાણીતા, માહીતગાર.
મહાવરો (આ) આખેપ.
નિર્ણય (સં) ઠરાવ.
સાંથીકું=ખેડુતનું એક જાતનું હથિઆર.
ખોટ=તંગી, તોટો.

પાઠ ૧૦૯ મો.

કારકુન (ફા) મેહેતો.
બળાત્કારે (સં) જોર જુલમે, જબર જસ્તી
નિરાશ (સં) નાઉમેદ.
નાણાવટી=રૂપીઆ પારખનારો, પૈસા વેચનાર.
ખોટ=ખામી, ચુક.

પાઠ ૧૧૦ મો.

ડેપ્યુટિઇન્સ્પેક્ટર (અં) મ્હોટો તપાસ કરનાર સાહેબના હાથ નીચેનો નોકર.
સાર (સં) મતલબ, સારાંશ, તત્વ.
પાળણ=ગુજરાન.
છરાયો=છાકેલો, ઉછાછળો, બેહેકેલો.
મસ્કરી (આ) મજાક.
અમસ્તી=વગર ખપની, નકામી.

પાઠ ૧૧૧ મો.

પક્ષાઘાત (સં) એકજાતનો પગ રહી જાય એવો રોગ.
ઊઠવેઠ=કડાકુટ, મેહેનત.
સમર્યા= સુધર્યા.
રસોડા=રાંધણી.

પાઠ ૧૧૨ મો.

જમીનદોસત = જમીન બરાબર.
સળગ્યો=ઉઠયો.
સાધારણ=મધ્યમ, વચલે વાંધેના.
વિરોધ (સં) કજીઓ, કંકાસ. ટંટો.

પાઠ ૧૧૩ મો.

દત્તક (સં) છોકરો કરી લેવો તે.
ઇચ્છનારા (સં) ચાહનારા.
ઉત્કૃષ્ટ (સં) સહુથી સારૂં, સરસ.
જન્મ (સં) અવતાર.

પાઠ ૧૧૪ મો.

વંશજો (સં) વંશના, વારસો.
કટાળી=કાયર. થાકી
કોણ=ખુણો, દિશા

પાઠ ૧૧૫ મો.

કાપાકાપી=ખુન, મરકી, કતલ.

શાહજાદી (ફા) બાદશાહની છોકરી.

મોહિત (સં) મોહ પામેલો. ઘણો આતુર.

મોહિની (સં) મોહ.

આપઘાત (સં) પોતાને હાથે જીવ કાઢીને મરવું તે.

પાઠ ૧૧૬ મો.

જમાવ (આ) એકઠું, જથ્થો. ઝોકડો.

હલ્લાં(આ) હુમલા, ધસારો.

સર કર્યું=તાબે કર્યું, જીતી લીધું, હાથ કર્યું.

પાઠ ૧૧૭ મો.

પતંગ (હિં) એક જાતનું કાચા રંગનું લાકડું.

અસંખ્ય (સં) ઘણાજ, ગણાય નહીં તેટલા.

ફુલેલ=તલને ફુલનો પાસ દઇ પીલેછે તે.

છોગાં=તોરા.

મસ્તાનો(ફા)જબરો. અલમસ્ત.

મગરૂરી (આ) અહંકાર, ગર્વ.

રસીઓ (સં) ફાંકડો.છેલરંગીલો.

રાગી (સં) સંસારી.

ચેત= જાણ, સમજ.

અજ્ઞાની=(સં) જ્ઞાન વગરના, માયાની જાળમાં પડેલા, બેસમજ.

અંત (સં) છેવટ, કાળ.

દ્રઢ(સં) પકી. મજબુત.

પ્રીતડી (સં) પ્રીત, ચાહા માયા.

સંસ્કાર (સં) નસીબ, કરણી.

સંત (સં) સાધુ, જોગી.

ત્રિવિધિ(સં) ત્રણ પ્રકારના. (ત્રિ-વિધી.)

ધામ=મંદીર. ઠેકાણું.

વાંછિત (સં) ઇચ્છેલું.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૬).

આ શરીર છે તે પતંગી રંગના જેવું છે, તેનો નાશ થતાં વાર લાગતી નથી. જો કે તારી નજર આગળ અગણિત માણસો દોલત અને માલ મિલ્કત મેલીને ચાલ્યા ગયા, શરીરે તેલ, ફુલેલ, (મોગરેલ) ચોળતા, માથે તોરા મૂકતા, અને જુવાનીનું જોર જણાવીને છાતી કાઢીને ચાલતા, પણ ઉંદરે દારૂ પીધો હોય અને તેથી તે તોફાની થઇને ડોલતો ફરે, અને અહંકારમાં પોતાનું શરીર મરડે, અને મોંથી જેમ તેમ બોલે, તેમ મનમાં એમ જાણે કે મારા સરખો કોઇ રસીઓ અને રાગી નથી. પણ બારણે બિલાડી તાકી રેહે છે તેને તને પકડી લેતાં વાર લાગતી નથી (મતલબ કે માણસને મોત જલદીથી પકડી લેછે); તેમજ આજ-કાલમાં હું ને તું કરતા

રેહેશે અને જમ પકડી જશે. માટે **બ્રહ્માનંદ** કવિ કેહેછે કે અજ્ઞાની જીવ તું અત્યારથી ચેત નહીં તો મરતી વખતે તારી ફજેતી થશે (એટલે માઠા માઠા દુઃખ ભોગવશે).

હે જીવ! પરમેશ્વર સાથે પુરૂં હેત કર, કેમકે ધન માલ મેલી મરી જવાશે અને મરતી વખતે કોઇ કોઇનું સગું નથી; કર્મ સંબંધે સઘળા સંબંધીઓ ભેગાં થયાં છે, પણ એ સઘળાં ખોટાં અને માયારૂપી જાળ જેવાં છે; તેથી મરતી વખત કોઇ કોઇનું સગું નથી માટે પ્રભુને ભજો. (૧) મ્હારૂં મ્હારૂં કરીને દોલત મેળવી, પણ એમાં ત્હારી એક તલ ભાર પણ નથી. મરતી વખત૦ (૨). સંસારનું સુખ સ્વપ્ના જેવું છે તેને જતાં વાર લાગવાની નથી. મરતી વખત૦(૩). માટે તું સાચા સાધુને સેવે તો ત્હારા ત્રણ પ્રકારનાં દુઃખ તેથી મટી જશે. મરતી વખત૦(૪). મોટા પુન્યાત્મા પૂરૂશના આશરાથી આગલા જનમનાં પાપ બળી જાયછે. મરતી વખત૦ (૫). એવું સમજીને સુખ કરનાર અને સદા સુખના ભંડાર જે પ્રભુ તેને ભજ. મરતી વખત૦ (૬). **દેવાનંદ** કવિ કેહેછે કે આપણા મનના મનોરથ પૂરા કરનાર પ્રભુ આપણા દુઃખ મટાડશે (મતલબ કે જેણે દેલ કરી તે પ્રભુને ભજશું તો તેથી સુખ થશે). (૭)

પાઠ ૧૧૮ મો.

નસ્તર (ફા) એક જાતનું આણીદાર ધારવાળું હથિઆર થાયછે.

જલદ(ફા)તીક્ષણ,આકરી

અંતર્જ્ઞાન (સં) પ્રેરણા, પોતાની મેળે જે જ્ઞાન થાય છેતે.

ભવિષ્ય (સં) નવું બનવાનું તે, આવતો વખત.

વર્ત્તી=શોધી.

પાઠ ૧૧૯ મો.

શાખા (સં) ફાંટો.

પ્રજાસત્તાક (સં) પ્રજાની સત્તા નીચેનું.

ચોરી=પોહોળી.

સ્વદેશ હિતેચ્છુ (સં) પોતાના દેશનું સારૂ ચાહાનાર.

સ્વિસ (અં) સ્વિતઝર્લેંડનો રેહેનારો.

યાદગારી (ફા) યાદદાસ્ત, ફેરમ.

કુશળ (સં) પંકાયલા.

પાઠ ૧૨૦ મો.

જ્ઞાનતંતુ (સં) સમજ-વાનું જ્ઞાન જે વડે થાયછે તે નસ.
મારફત (આ) હસ્તક
કાસદ (આ) એલચીઓ
અર્ધાંગવાયુ (સં) અડધું અંગ રહી જાય એવો વા.
સ્પર્શ (સં) લાગવું.
સંબંધ (સં) વળગણ.

પાઠ ૧૨૧ મો.

ચરબી (ફા) જનાવરના ચામડાના પાતળા પડમાંથી જે ચીકણી ઘી જેવી વસ્તુ નીકળેછે તે.
વાટ=દીવેટ,જ્યોત.
ગ્લાસ (અં) કાચનું પ્યાલું.
આરસ=સંગે મરમરનો પથર, ચળકતા સફેદ પથરા.
શિલા (સં) પથ્થર.

પાઠ ૧૨૨ મો.

કંપનિ(અં) ભાગીદારોની મંડળી, ટોળી.
પાત્ર (સં) વાસણ, લાયક.
લાંપ (અં) દીવો.
ફ્રિજ્નસ તેજ, પ્રકાસ અજવાળું.
ગાસ (અં) એક જાતનો હવામાં બળતો પદાર્થ
તેજસ્વી (સં) તેજવાળો.

પાઠ ૧૨૩ મો.

ઉપદેશી (સં) બોધ કરનાર.
કુંભ=ઘડો, હાંડીઓ.
કાય (સં) દેહ, શરીર.
જાવરી=જાળજરી, દોહરી, ઠેકાણે મારીએ ને ભાંગે એવી, કાચળી.
વણસતાં=નાશપામતાં.
છોરૂવાછરૂ=છોકરાં છૈયાં
નોબત (આ) નગારાં.
લખપતિ (સં) લાખો રૂપીઆના ધણી, પૈસાદાર, શ્રીમંત.
સદવસ્તુ=સાચી વસ્તુ.
વોહોરજો=ખરીદ કરજો
જુહારીને = નમસ્કાર કરીને.
લેખું=હિસાબ, ગણતી.
સાહેબ (આ) પરમેશ્વર, ઇશ્વર.
ભોગ (સં) અનેક પ્રકારનાં સુખો.
વાસના (સં) પ્રીતિ, ઇચ્છા, ખુશબો. નેહ્ની.
હુંપદ=ગર્વ, અહંકાર.
કમોછો = કરોછો. એલાછો.
લુણ=મીઠું, નીમક.
સરજનહાર [illegible] કરનાર

(કવિતાની સમજુતી). (૧૭).

હે મનરૂપી ભમરા, તું ભૂલીને ક્યાં ભમ્યો ? ને રાતને દિવસ તું ભમતો ફર્યો ; હે માયાના બંધાયલા જીવ તું સારી વાતને ઓળખી શક્યો નહીં, માટે હે મનરૂપી ભમરા તું ભૂલીને ક્યાં ભમ્યો૦ (૧). કાયા કાચા ઘડાના જેવી છે માટે તેનું જતન વિચારીને કરો, તેને

નાશ થતાં વાર લાગવાની નથી, તેથી જ્ઞાન રૂપી રતનને તમે સંઘરો. માટે હે મન રૂપી૦ (૨). તમે જુઓ છો કે આ સંસારમાં છોકરાં કેઆં કોના ! અને માબાપ તે કોનાં ? મરતી વખત તો એકલાજ જવું પડશે. ફક્ત પાપ અને પુન્યજ સાથે આવશે માટે હે મનરૂપી૦ (૩).જુવો કે જે ઘેર નગારાં વાગતાં અને છત્રીશે રાગ ગવાતાં તે ઘર ખંડિએર થઇને ખાલી પડેલાં છે, અને ત્યાં હાલ કાળા કાગડા ઉડતા ફરેછે (મતલબ કે સઘળાનો) નાશ થતો જાયછે માટે હે મનરૂપી૦ (૪). જીવની આશા તો મ્હોટી ડુંગર જેવડી છે, પણ મોત તો પગ નીચેજ છે ; મોટા લખપતીઓ લાખો મરી ગયા (તો આપણો શો ભાર છે). માટે હે મનરૂપી૦ (૫). જે નદીમાં પુર આવેલું હોય તેને ઉતરીને પેલે પાર જવું હોય. અને આગળ જતાં પાણી મળે એવું નથી, તો આ સંસાર રૂપી નદી ઉતરીને પરમેશ્વર પાસે જતાં બીજું કંઇપણ મળનાર નથી. માટે હે મનરૂપી૦ (૬). માટે અહિંઆથી સારાં કામ રૂપી સારી વસ્તુ સાથે લેવી, અને તેની સાથે ઇશ્વરનું ભજન પણ કરવું કબીરજી કહે છે કે સર્વને નમસ્કાર કરીને દેહ મૂકીને ગયા તો પછી ઇનસાફ (પાપ પુન્યનો) તો પ્રભુના હાથમાં છે. માટે હે મનરૂપી ભમરા તું ભુલીને ક્યાં ભમ્યો. (૭).

હે જીવ ! આ જગતના સુખનો સ્વાદ ચાખીને તમે મોજ શોખમાં રમતા ફરો છો, રોગનાં ભરેલાં ખાનપાન ખુશીથી તમે જમોછો, પણ મરવા ટાણે જ્યારે પ્રીતી અથવા દરેક પદાર્થની મનમાં ઇચ્છા થઇ આવેછે તો પાછા તમે આ સંસારમાં રવડો છો. જગતના સુખનો. (૧). માયાના અંધારામાં તમે અહંકાર કરોછો, અને મીઠાને બદલે સોનું મળેછે તે તમે ધુળમાં નાંખી દો છો, (મતલબ) કે જગતના નાશવંત પદાર્થને બદલે પ્રભુની ભકિત તમે ગુમાવી દો છો). જગતના સુખનો. (૨). પરમેશ્વરને ઓળખ્યા વિના કાયાને કષ્ટ શું

આપો છો ? એથી મરવાનો ભય ન મટતાં ઉલટા તમે દલગીરીમાં પડોછો. જગતના સુખનો. (૩). વળી જો ઇશ્વરે તમને પેદા કર્યા તેને યાદ કરવો મૂકી દઇને તમે નીચને નમોછો, એ રીતે તમે વગર સમજ્યે તમારી પુંજી **કેવળ** નામનો કવિ કેહેછે કે ફોકટ ગુમાવોછો, (મતલબ કે તમે તમારી જીંદગાની નકામી ગુમાવી દોછો). જગતના સુખનો સ્વાદ. (૪).

પાઠ ૧૨૪ મો.

લાંચ=રૂશવત.
ખાનગી (ફા) ઘરકામ સંબંધી. જાહેર નહીં તે.
મુનીમ(આ) મ્હોટો મેહેતો, મુસદી.
અન્યાય (સં) ખોટો ન્યાય, ગુનો, અધર્મ.
વિશ્વાસઘાત (સં) ભરોસો તોડવો તે.
ભક્ષમનસાહ=દાનાઇ.
દુર્જનો=ખરાબ માણસો, નઠારો સખસ.
શિરસ્તેદાર (ફા) મુખ્ય મેહેતો, બરાબર સમજાવીને કરતો હરતો.
જમી (આ. ફા) સરકારી ટાંચ. કલમ સંબંધી.

પાઠ ૧૨૫ મો.

દર=ઠેરવેલી રકમ.
વાકિફગારી (આ. ફા) માહિતી, જાણીતાપણું
ખોરાકી(ફા)પોશાકી ખાવા પીવાનું તથા લુગડાં લતાં વગેરે.
ટેબલ (અં) મેજ.
દુરસ્ત (ફા) ઠીક, સારૂં.
દરમાયો(ફા) પગાર, મુસારો, મહિનો.

પાઠ ૧૨૬ મો.

જરૂરીઆત(આ)ખપની. જરૂરની.
સાટું=અદલ બદલ, આપલે, બંદોબસ્ત.
બંધન (સં) બાધક, કાયદો.
જબરદસ્તી (ફા)જોર, જુલમ, બળાત્કાર.

પાઠ ૧૨૭ મો.

નીરખ (ફા) ઠરાવેલો ભાવ.
નિરર્થક (સં) નકામાં. મતલબ વગરના, ફોકટ (નિઃ-અર્થક).
પાલવતો=ઓજતો.
સોદો (ફા) માલમતા.
સંગ્રહ (સં) એકઠું, ભંડોલ, સીલક.
રાંકડું=ગરીબડું.
મહેણું = ઠપકો, કરેલો પાડ કહી બતાવવો.
સુકાળ (સં) સારો વખત, સોંઘવારી.

પાઠ ૧૨૮ મો.

લાઇલાજ = બીન ઉપાય, લાચારી.
છાવણી=મુકામ, પડાવ.
ફટકા=ચાબખા, કોરડા સોટીઓ મારવી તે.
પોલીસ (અં) મારા મારી વગેરેનો બંદોબસ્ત રાખનારૂં ખાતું.

કારવહેવાર=વહિવટ.

પાઠ ૧૨૯ મો.

સ્પર્શ (સં) અડકવું. લાગવું.

પ્લિસ્ટર (અં) ફોર્ફેઓ, પલાસ્ટર, ફોલ્લો ઉઠાડવાને મારેલી પટી.

પ્રત્યક્ષ (સં) ખુલ્લું, જાહેર, દેખીતું.

સીદી=હબસી.

સ્પર્શેંદ્રિ (સં) લાગવાની ઇંદ્રિ.

ચીકટ=ચીકણી તેલ જેવી વસ્તુ.

પાઠ ૧૩૦ મો.

એકર (અં) ચાર રૂડ ૪૮૪૦ ચોરસવાર.

કિત્તા=ભાગ, કકડા.

રાચરચીલું=ઘર શણગારને શોભતો લક્કડ સામાન વગેરે.

સંતોષી (સં) આનંદી, સબુરીવાળો.

અગ્ન્યસ્ત્રો (સં) અગ્નિથી ફોડવાનાં બંદુક તોપ વગેરે હથિઆરો.

સરહદ (આ) સીમા, મર્યાદા.

વિસ્તીર્ણ (સં) મોટું. વિશાળ, વિસ્તારવાળું.

અરણ્ય (સં) જંગલ.

પટ=પોહોળાઇ.

ખેડાણ = ખેડવાનું કામ, ખેતવાડી.

પાઠ ૧૩૧ મો.

બંડી=બદન.

અડવે=ઉઘાડે. ખુલ્લે.

ઓચ્છવ (સં) મોટી ખુશાલીનો દહાડો, રૂડું ટાંકણું.

સપરમો=સારો, રૂડા ટાંકણાનો.

દુઃખદાઇ (સં) દુઃખ દેનાર.

પાઠ ૧૩૨ મો.

પરસેવો=પશીનો.

જગતકર્તા (સં) જગતનો બનાવનાર ઇશ્વર.

ચીકટવાળો=ચીકણો.

મુંબાઇગરો=પોળીઉં

મૈલ (અં) આશરે પોણો ગાઉ.

પાઠ ૧૩૩ મો.

મનરંજન (સં) મનને ખુશ કરે એવી.

ગુમોત્તર (સં) છાનો જવાબ, (ગુમ-ત્તર).

નાથ (સં) સ્વામી, ધણી.

પોથી=ચોપડી.

અંતરબહારલાપિકા-માંહેથી ને બાહારથી સમજાય એવી જે સમસ્યા, ભેદ, પ્રશ્ન.

આદ્ય (સં) પહેલાના.

અવિચળ (સં) જે ચળે નહીં તે, નાશ પામે નહીં તે.

દનદન (સં) રોજરોજ.

વરણ (સં) અક્ષર, રંગ.

ગામેતી=પટેલ.

શાશ્વતું-અવિનાશી.

નાવ=હોડી. વાહાણ.

સાંચરશે=જશે, પેસશે.

ખડ=ઘાસ.

(કવિતાની સમજુતી). (૧૮).

નર્ક લોકનો! રાજા કોણ છે? દહિંમાંથી તત્વ શું નીકળે છે? ન્હાના છોકરાની પોથીનું નામ શું લેવાય છે? ઘેરઘેર સ્ત્રીઓ ઘડું

નું રોજ ખાવાનું શું બનાવે છે? એ ચારે સવાલોના જવાબ હે ચતુર માણસ મનમાં વિચારીને કહે. જો તમે સમજીને કહી શકો તો તમને માન આપીને ઓટલાપર બેસાડું. પણ નહીં સમજી શકો તો કહું છું કે (જમ ઘી ચોપડી રોટલી), એટલે રોટલી ઘી ચોપડીને ખાઓ.

ઉપર જે ચાર સવાલો પુછેલા છે તેના ચાર જવાબ છેલ્લી લીટીમાં જે (જમ, ઘી, ચોપડી. રોટલી) એ ચાર શબ્દો, લખેલાં છે તેજ છે એટલે નર્ક નો રાજા જમ અથવા યમ, દહિંનું તત્વ ઘી, બાળકની પોથીનું નામ ચોપડી અને ઘેરેઘેરે સ્ત્રીઓ ઘઉંનું રોજ ખાવાનું રોટલી કરેછે. એ ચાર સવાલોના ચાર જવાબ સમજવા.

(માંહેથી ને બાહારથી સમજાય એવી સમસ્યા).

૧. નાળીએરમાં શું હોય છે? ૨. કપટ કરતાં આખરે શું હારે-છે? ૩. ગામડામાં મ્હોટી પછી કોની હોયછે? ૪. મટે નહીં એવું શું છે? ૫. મ્હોટામાં મ્હોટું દુઃખ સૌથી શું છે ?

ઉપલા પાંચ સવાલોના પાંચ જવાબના પાંચ શબ્દોની પેહેલેનો અને છેલ્લેનો અક્ષર દબાવીએ અથવા કાહાડી નાખીએ ને પછી દરેક શબ્દમાં પેહેલો જે વચલો અક્ષર રેહેછે તેથી એક નામ થાયછે તે કયું? એ વચલા અક્ષરોથી એક એક એવું નામ નીકળશે કે જેની વાણી ખોટી નહીં પડે એવો એક દેવ છે, તે તેની રેહેમ નજર રોજ રોજ પેહેલા પદના પેહેલા અક્ષરના નામ ઉપર રાખી રેહે. એવું વચલા અક્ષરના નામવાળા કવિ કહેછે.

ત્યારે ઉપલા પાંચ સવાલોના પાંચ જવાબ તે કયા ? દેવનું નામ નીકળેછે તે નામ કયું ? તે દેવ પેહેલા પદના પેહેલા અક્ષરના નામ ઉપર રેહેમ નજર રાખી રહે તે નામ કયું? અને વચલા અક્ષરનાનામ વાળા કવિ તે કયા ?

(જવાબ નીચે પ્રમાણે).

૧ કોપરૂં. ૨ ધર્મ. ૩ ગામેતી. ૪ શાશ્વતું. ૫ મરણ.

પરમેશ્વર. શ્રી અમદાવાદ. દલપતરામ.

(એનો ખુલાસો વધારે નીચે પ્રમાણે).

શ્રીફળમાં શું હોય? (કોપરૂં). **દ**ગો કરતાં શું હારે? (ધર્મ)
અધિક ગામડાં માંહિ, **લ**હે કોણ પઢી ભારે? (ગામેતી)
મટે નહીં તે કોણ? (શાશ્વતું) **પ**રમ દુઃખ સૌથી શું છે? (મરણ).
દાટી આદ્ય ને અંત, **ત**હાં જે નામ રહ્યું છે.
વાચા અવિચળ એ દેવ છે, **રા**ખી રેહેમ નજર રેહે :
દન દન પદ આદિ વરણપર **મ**ધ્ય વરણ કવિજન કેહે.

ઉપર જે ૧, ૨, ૩. ૪. ૫, એવા આંકડાવાળા પાંચ જવાબ કહ્યા તેનો દરેકનોપેહેલો ને છેલ્લો અક્ષર દાબી રાખી બધા વચલા અક્ષર લઇએ. તો " **પરમેશ્વર** " એવું નામ થાયછે. તેમજ આ પેહેલી છ લીટી લખી છે તેના દાબી બાજુના દરએકનાપેહેલા અક્ષર લઇએ તો " **શ્રી અમદાવાદ** " એવું નામ થાય છે; અને જમણી બાજુ તરફની છ લીટીના દર એકના પહેલા અક્ષર લઇએ તો " **દલપતરામ**. " એવું નામ થાય છે.

માણસ સેહેજ વાતમાં સારી બુદ્ધિ નહીં વાપરશે તો તે વરસતે વરસાદે પણ તરશે મરશે, ને સારૂં વાહાણ મળશે તોપણ તે તરનાર નથી, અને પરમેશ્વર મળશે તોપણ તેનું કામ થનાર નથી; વળી પારકી શેરીમાંજઇને ઘેરે ઘેર ખુશામત કરશે પણ તેનું કામ થનાર નથી. માટે જો આ શિખામણ સાંભળીને તે પ્રમાણે નહીં વરતવામાં આવશે તો પછી તે માણસ સારી શિખામણ યાદ આવ્યાથી આંખમાં પાણી લાવશે. (રડશે).

પાઠ ૧૩૪ મો.

બાહ્યગોળ (સં) બાહારથી ગોળ.
અંતર્ગોળ (સં) માંહેથી ગોળ.
ધોરણ=રીત, રસ્તો.
ખદબદતાં=તરવરતાં.
લચી=નમી.
કણ=કણી.
જોગવાઈ = તક, વખત, દાવ. સમો.
ખાતરનિશા= (આ. ફા) ખાતરી, ખાતરજમા.

પાઠ ૧૩૫ મો.

સ્વચ્છતા (સં) ચોખ્ખાઈ. સ્વચ્છપણું.
છિદ્રો (સં) કાણાં.
ધોડા=થીંજેલો, ઠરેલો.
વસ્ત્ર (સં) લૂગડાં.
વળગણી=ખીંટીજેવું લૂગડાં ભેરવવાનું

પાઠ ૧૩૬ મો.

ધનવાન=(સં) પૈસાદાર.
નિર્ધન (સ) ગરીબ, રંક.
ઉમેરો=વધારો.
લખેશરીઓ (સં) લાખો રૂપીઆનો ધણી.
અસંતોષી (સં) સંતોષ વગરના. તરપત નહીં
દરિદ્રી (સં) દળદરી, કંગાળ.
દુર્દશા (સં) ખરાબ હાલ.
ખાતરી (આ) ખાતર જમા, ખાતરનીશા.

પાઠ ૧૩૭ મો.

તાલેવંત (આ) પૈસાદાર.
વિભાગ (સં) ભાગમાંથી ભાગ કરેલા તે.
રક્ષણ (સં) સંભાળ.
પંક્તિ (સં) હાર. ઓળ, જાતી.
મોજશોક=ચેનબાજી.
કુમાર્ગ (સં) નઠારો રસ્તો.
સુમાર્ગ (સં) સારો રસ્તો.

પાઠ ૧૩૮ મો.

દરદી (ફા) દરદવાળો, રોગવાળો. રોગીષ્ટ.
અસુખી (સં) દુઃખી, સુખી નહીં તે.
જીવન (સં) જીવતર.
દર્દ (ફા) દુઃખાવો, દુઃખ.
વૈદ્યશાળા (સં) દરદીને ઓસડ મળવાનું ઠેકાણું. દવાખાનું.
દગાળો (ફા) દગાખોર.
અનંતા•(સં) ઘણાજ.
ઉિછાળો• = ખરચમાં વાપરે.
હઠાગો=મમતવાગો, હઠે નહીં એવો, જીદ્દી.
અખે (સં) નાશ ન પામે એવી.
રીઝ=ખુશી.
ભૂમધ્ય (સં) પૃથ્વીની વચ્ચે.
અભેદાન (સં) બીક વિનાનું દાન.
નિહાળો = નજર કરો, જુઓ.
ફસાવી=ફાંસામાં લાખી, ઝપાટામાં લાવી.
ભરમાવી=ભમાવી.
હાંડલી=હાંલ્લી, રાંધવાનું વાસણ.

(કવિતાની સમજુતી) (૧૯).

રોગીને તમો ઓસડ આપો, તે જેમ જીવતદાન દીધું હોય તેમ ગણાશે; અને તેથી તમારા પર તરત પ્રભુની મેહેરબાની થશે.

પરમેશ્વરની પૂરે પૂરી પ્રીતિ મેળવવાસારૂ આજ મેહેનત કરવામાં તમો કસર ન રાખો; દુઃખી થતા લોકોના મ્હોટા જથાને પાળો, અને તેઓ બિચારા દરદીઓને ઓસડ આપી તેઓના રોગને મટાડો (૧). જે માણસ શરીરે સુખી તે બધી વાતે સુખી છે એમ જાણો, માટે એવા કોઇ ગરીબ દુઃખીને જોઇને મનમાં દયા લાવો, અને તેવા દરદીઓને ઓસડ૦ (૨). તમે જરા પણ વિચાર કરીને જોશો ત્યારે એથી તમને મોટું પુન્ય નજર આવશે; માટે સારા પુરૂષો તમો તમારો જીવ દયાળુ રાખીને દરદીઓને ઓસડ આપી૦ (૩). કેસથી સારી વૈદકશાળા બંધાવો, અને તેમાં સારા વિદ્વાન શોભિતા વૈદ્ય રાખો. જે દગાખોર વૈદ્ય માલુમ પડે તેને કાહાડી મૂકો, અને દરદીઓને ઓસડ આપી૦ (૪). જો મોટા વૈદો મોટી વૈદક શાળાઓ સ્થાપે તો અગણિત પ્રાણીઓ તેઓને આશિષ દેશે માટે અરે ભાઇઓ એવા કામમાંજ તમારા પૈસા વાપરો, અને દરદીઓને ઓસડ આપી૦ (૫). અરે પ્રભુ એને તેં ભલે પૈસા આપ્યા, કે જેથી દુઃખી લોકોના દુઃખ ઓસડ એણે આપીને મટાડયા ; જે રોગ કે ઘણાજ ઉપાયોથી નહીં જાય એવા હતા તે એ ઓસડથી ગયા, માટે દરદીઓને ઓસડ આપી૦ (૬) . આવા કામથી લોકોમાં તમારી કોઇ દિવસ જતી ન રેહે એવી કીર્તિ ફેલાશે, અને તેથી ઈશ્વર પણ ખુશી થઇ તમારા પર પ્યાર રાખશે ; વળી એથી તમારૂં નામ આ પૃથ્વી પર તમે જોશો, માટે દરદીઓને ઓસડ આપી૦ (૭). કોઇ પણ રોગને મટાડવાને કામ કર્યું, એ તો આજના વખતમાં અભય દાન દીધા બરોબર છે; તેથી રોગી માણસનો રોગ જઇને તે નીરોગી થશે તે જુઓ. અને દરદીઓને ઓસડ આપી૦ (૮). માટે શીખીને અને સાંભળીને આ છંદોને યાદ રાખો, અને સારા માણસો આ વાત સારી પેઠે મનમાં રાખો, અને દવાખાનાં ઠામ ઠામ મંડાવો, એવું દલપતરામ કવિ કેહે છે કે હું માંગું છું.

હરકાંઇ પદાર્થનું રૂપ કે રંગ બદલીને કોઇને જે છેતરે, અને પછી તે જે મનમાં મગન થાય છે તે બીલકુલ ફોકટ છે, કેમકે તે દગાની વાત હંમેશાં કાંઇ છાની રેહેનાર નથી, પણ જે ખરેખરી હશે તે કોઇ દહાડો પણ ખુલ્લી થશેજ. એક વાર કદાચ આપણે કોઇને ભમાવીને ભોળવશું; પણ ફરીથી તે આપણાપર વિશ્વાસ રાખી હંતરાવાનો નથી; જેમ કાગળની હાંલ્લી કોઇ માણસ બનાવે તો તે એકજ વાર પણ ભાગ્યે ચુલા પર ચઢશે, (મતલબ કે તે બળી જશે, તેમ પેલો માણસ એકજ વાર છેતરાશે).

પાઠ ૧૩૯ મો.

આરંભ (સં) શરૂઆત, મંડાણ.
શરૂઆત (આ) મંડાણ.
ગાદીપતિ=ગાદીનો ધણી, ગાદી અધિકારી.
વિખ્યાત (સં) નામીચો, પ્રખ્યાત.
પ્રતાપી (સં) મોટો કીર્તિવંત; નામીચો.

પાઠ ૧૪૦ મો.

પરાક્રમી (સં) ભારે કામના કરનારા.
સ્વાધીન (સં) હવાલો કબજો.
તખ્ત (ફા) ગાદી, રાજ આસન.
સ્વતંત્ર (સં) આપઅખ્તિઆર.

પાઠ ૧૪૧ મો.

ખલીફા (આ) મુસલમાનમાં એક ફીતાબ છે.
ઇસુ ખ્રિસ્ત=ખ્રિસ્તી લોકોનો તારનાર.
કબર (આ) ઘોર.
વેરો=કર.
ક્રુસેડ (અં) ખ્રિસ્તી લોકો સાથે તુર્ક લોકોની થયલી લડાઇ.

પાઠ ૧૪૨ મો.

આચાર્ય (સં) ગુરૂ.
પોપ (અં) ખ્રિસ્તી લોકોનો મુખ્ય આચાર્ય.
ધર્માધ્યક્ષ (સં) ધર્મના કામમાં મોટો.
મજબુતી (આ) ટેકો, પુષ્ટી.
ઉમેદવાર (ફા) ઉમેદના રાખનારા.
ધર્માધિકારી (સં) ધર્મના અધિકારી; ધર્મના કામમાં નીમેલા મોટા તે; (ધર્મ અધિકારી).
ફર્યાદ (ફા) દાદ.
રેફર્મેશન (અં) ધર્મ સંબંધી ફેરફાર; ધર્મ સુધારો.

પાઠ ૧૪૩ મો.

વગડાઉ=જંગલી.
બચાવ=રક્ષણ; સંભાળ, જતન.
લડવૈયા=લડાઇખોરા.
સૈકો=સેંકડો.
જય (સં) જીત, ફતેહ.
વેરાન=ઉજડ.

પાઠ ૧૪૪ મો.

પ્રોટેસ્ટંટ (અં) રોમના પોપની સામે થનારા.

કાડવેરી=કટ્ટા દુશ્મન.

દરિઆઇ (ફા) સમુદ્ર માર્ગની.

તવારીખ (આ) રાજા પાદશાહની થઇ ગયલી હકીકતનું પુસ્તક.

પાઠ ૧૪૫ મો.

કાંડા=પોહોંચા.

પુખ્ત (ફા) પાકી.

અસ્વચ્છ (સં) સાફ નહીં તે ; મેલું.

પડદા=પડ.

ડાક્તર (અં) અંગ્રેજી વૈદ, હકીમ.

રગો (ફા) નસો.

પાઠ ૧૪૬ મો.

હૃદય (સં) અંતઃકરણ.

ગતિ (સં) ચાલ, શકિત.

ચવડ=મજબુત; ચીકણા.

જંતુ (સં) જીવડા.

ટરેલ (અં) કાચબો.

આહાર (સં) ભક્ષ.

પાઠ ૧૪૭ મો.

ઘુંટવો=ખેંચવો.

ઠેકડા=કુદકારા.

ઝકતકતી=તેજ કરતી.

ઝીંગડાં=જાડા પડ.

પાઠ ૧૪૮ મો.

કાંચળી=સફેત ખોલ.

ભેદ (સં) પ્રકાર.

ચાકળ=એક જાતનો બેમોંડાનો સાપ.

ઝાલર = ઝુલતી લટકતી ચામડી.

પાઠ ૧૪૯ મો.

અગત્ય (સં) જરૂર.

વિષય (સં) બાબત,

ફરજ (આ) ધર્મ ; કામ.

અમર આત્મા (સં) મરે નહીં એવો જીવ.

અનંત (સં) ઘણુંજ, જેનો છેડો નહીં.

ઉદ્ધાર (સં) છુટકો, કલ્યાણ.

બેવકૂફી (આ) મૂર્ખાઇ.

ટોટો=ખોટ.

અમુલ્ય (સં) ઘણોજ કિમતી.

કારમી = અજબ જેવી, થોડો વખત જે રહે એવી.

સૂચના (સં) ચેતવણી, ખબર.

વિશ્વ (સં) જગત, પૃથ્વી.

સત (સં) સાચવટ, સાચું તત્વ.

અવશ્ય (સં) જરૂર.

પાઠ ૧૫૦ મો.

પેદાશ (ફા) નીપજ, ઉપજ, આવક.

પગરખાં=જોડા, ખાસડાં.

ઇત્યાદી (સં) એ શિવાય.

ઉત્તમ (સં) મોટા, શ્રેષ્ટ.

પ્રત (સં) ભાગ, ટુકડી.

કનિષ્ઠ (સં) નીચું.

માલિક (આ) ધણી.

અનુભવ (સં) અજમાએસ, માહીતી.

સિદ્ધ (સં) સાબિત, નક્કી.

દોલતવાન (આ) પૈસાવાળા, માતબર.

સ્થિતિ (સં) હાલત.

પાઠ ૧૫૧ મો.

ઉત્પત્તિ (સં) જન્મ, પેદાશ.

ગુર્જર=ગુજરાત.

ગરૂઓ=મોટા.

વેંગણપુર=અમદાવાદના એક પરાનું નામ.

વિપ્ર (સં) બ્રાહ્મણ.

સુંજ=મેહેમદાવાદ પ્રગણામાં એક ગામ છે.

શિરોમણ (સં) માથાનો મણી.

વિશ્વનાથ (સં) જગતનો ધણી, ઈશ્વર.

વિરેશ્વરો (સં) મહાદેવનું નામ છે.
નવેખંડ (સં) ભરતખંડને બીજા આઠ ખંડ. મળી નવ ખંડ હિંદુ શાસ્ત્રમાં ગણેલાછે તે.
વાસણ=એક પુરૂષનું નામ છે.
રખિયલ (સં) રખવાળી કરનાર.
રાજવી (સં) રાજેશ્રી.
દસોદી=ઉપજનો દસમો ભાગ લેનાર.
ગમાનજી=ભાટનું નામછે
હરિજન (સં) પરમેશ્વરને ઓળખીને ચાલનારો, હરિભકત.
કૃષ્ણકથા(સં)પ્રભુની વાત
પસાય-કર, કે કિમ્મત વગર જમીન અર્પણ કરવી તે.
પુણ્યવંત (સં) ધર્માત્મા. ભાગ્યશાળી. ધર્મિષ્ઠ.
ભડ ભાવિક=ઘણુ ભાવ વાળાં.
ભુપતસમ (સં) રાજાના સરખા.
ન્યાવટ=અદલ ઇન્સાફ.
સાવટ=સાહુકારી.
મંગણ=માંગનાર.
દેયણ=દેનાર.
હોડ=સરત, સામસામાં પક્ષ, હિમ્મત.
ગુણિજન (સં) ગુણવાળો માણસ.
શ્રવણે (સં) કાને સાંભળે.
શિવપૂજન (સં) મહાદેવની પુજા.
સંચર્યા=ગયા, સીધાવ્યાં. આવ્યા.
સિંહાસન (સં) સિંહનું આસન, રાજગાદી. (સિંહ-આસન).
બત્રીશી = ૩૨ પુતળીની વાતની ચોપડી.
તર્તિથજ= તાજી, તુરત, નવી.
જમદૂત (સં) યમ રાજાના ચાકરો.
હદવાળી=સીમાઆણી.
વૈતાળ પચ્ચીશીની=પચ્ચીશ વાતની ચોપડી.
શુકબોતેરી=પોપટે શેઠાણીને જે ૭૨ વાતો કહી તેની ચોપડી.
તરણ=તરણું, તંખલું.

૧ (કવિતાની સમજુતી). (૨૦).

ગુજરાત પ્રાંત ઘણો મોટો છે તેના અમદાવાદના શેહેરના વેંગણપૂર નામના પરામાં જાતનો શ્રીગોડ માળવી બ્રાહ્મણ કવિ **સામળભટ** રહેતો હતો. માતર પ્રગણાના (હાલ મેહેમદાવાદ પ્રગણાના) સુંજ નામના ગામમાં વિશ્વનાથ વિરેશ્વરો એ નામનાં મહાદેવજેનું નવેખંડમાં નામ છે તેનું ધામછે. એ ગામમાં લેઉઆ કણબીના વંશમાં દેવ સરખા **રખીદાસ** નામનો રાજા જેવો જન્મ્યો હતો, તેણે નવા કુવાપાણીનાં ઠેકાણાં કરાવ્યાં હતાં, તેને ત્યાં રોજ પંડિતોની સભા ભરાતી હતી,

અને તેની આગળ દશમો ભાગ લેનાર **ગમાનજી** નામનો ભાટ તેનાં સારા ગુણો ગાતો હતો. ત્યાં અગણિત સદાવ્રતો માંડેલાં તે રોજ અપાતાં હતા, અને પરમેશ્વરના ભગતો મળીને પ્રભુની કથા કરતા હતા. જ્યાં એ **રખીદાસ** પ્રજાની રક્ષા કરનાર હતા ત્યાં જરા પણ દુઃખ મળે નહીં, ને તેણે કર વગર ભીખારીઓની ભૂખ ભાંગી ને તેમને જમીનો આપી હતી. તેનો વંશ સઘળો પુન્યવાન હતો, અને તેના ભત્રીજા બાહાદુર અને ભાગ્યવાળા હતા. તેઓ સુખના દરિયા સરખા હંમેશાં શોભતા, અને તેઓ પુન્યનાંજ કામ કરવા વાળા હતા. તેના પાંચે છોકરા ભારે કામના કરવા વાળા હતા. અને તેઓ એક એકથી સરસ હતા; તેના ભત્રીજા પણ રાજાના જેવાંજ હતા. તેઓનો ઇનસાફ અને સાહુકારી સારી અ-વ્વલ હતી. તે પંડીતોને ઓળખી શકતો હતો અને કવિની ઇચ્છા પૂરી પાડનારો હતો. માંગનારાઓને તે મોં માંગ્યું આપતો, અને પોતાની હિમ્મતથી હારી ન જતાં હર કંઇ વાતે ફતેહ મેળવતો હતો; તેના ગામ માં શાસ્ત્રની વાત સારી પેઠે જાણનારા ગુણીજનો આવતા, તેઓ તેને બહુ આશિષ દેતા; તેઓને તે ક્ષેમકુશળતા પુછતો. તેણે ઘણાંક શાસ્ત્ર સાંભળેલાં અને તેને મહાદેવની પુજા પર ઘણો ભાવ હતો; તેણે સઘળાને મોંડે **સામળભટ** કવિની સારી કીર્તી સાંભળી. પછી તેણે **સામળ-ભટને** તેડું મોકલ્યું. અને હાથ જોડીને તેમને કહ્યું કે હે કવિરાજ સારા કામના કવિતાનાં પુસ્તકો તમે બનાવો. તેથી **વિક્રમાજીત** સંવત ૧૭૭૧ ના વરસમાં **સામળભટ** ખુશીની સાથે ત્યાં ગયા, અને નીચેનાં ગ્રંથો પછી તેમણે રચ્યા.

સિંહાસન બત્રીસી (૩૨ પુતળીની વાતો) તે ચોપડી તેણે તુરત કરી. અને મ્હોટું શીવ પુરાણ બનાવીને તેનો અર્થ સમજાવ્યો; જમના કુતનો દંડ ટાળીને રેવાખંડ ખુશીથી કર્યો, અને **ડાકોરનો** ઠાકોર એ નામનું પુસ્તક ઘણું સરસ બનાવ્યું. વળી વૈતાળ પચ્ચીસી (મદ્દા

પચ્ચીસીના જેવી) તેથી રચી, પવનને વશ જેમ તંખલું છે એટલે પવનના જોરથી તંખલાને ઉડવું પડે છે તેમ **સામળભટ** કવિએ ઉપલા ગ્રંથો બનાવ્યા છે, એટલે પોતાના પુસ્તકો યાદગીરી દાખલ રેહે તેથી તે બનાવવાં પડયાં છે.

પાઠ ૧૫૨ મો.

શ્વાસોશ્વાસ (સં) દમ.
ક્રિયા (સ) કામ, વીધી.
શાખા (સં) ફાંટો.
ક્ષણ (સ) લેહેજો, થોડી વાર.
ફેફસુ=પેટમાં દમ લેવાની કોથળી હોય છે તે.

પાઠ ૧૫૩ મો.

અઘોર (સં) બીયામણુ, વીકટ.
કળણ=ચીકણો કાદવ.
લીલોતરી=વનસ્પતી.
કોબીજ (અં) એક જાતની વનસ્પતી ખાવામાં આવેછે તે. એક જાતની લીલી ભાજીના દડા.
સપાટ=પાધરં, સરખું.
સ્વાદિષ્ટ (સ) સ્વાદદાર.
ક્વાસ=જવ, મધ, મીઠું એ ત્રણે મેળવીને પાણી કરેલું તે.
ફૂજો=ફુગ્ગ, બૂટવેર.
ચોક્ક=પોહોળા.

પાઠ ૧૫૪ મો.

જીવતરં (સં) જીંદગાની. જીવવું તે,
તત્વ (સ) સાર, સારાંશ.
ઉડાઉપણું=પૈસા બેહોબે હાથે વાપરવા તે.
દળદર (સં) દરિદ્રતા, કંગાલિઅતપણું.
વતન (આ) આવક, જાગીરી, સ્વદેશ.
ફીટશે=મટશે. દુર થશે.

પાઠ ૧૫૫ મો.

જડત્વ (સં) એકની એક જગાએ પડી રેહેવું એવો પદાથમાં જે ગુણ તે.
મુકરર (આ) ઠરાવેલો.
વેગ (સ) જુસ્સો.
આદમી (ફા) માણસ.
ઘસારો=હુમલો, ઘસારો; હલ્લો.
મૂળગું=જરા. બીલકુલ.
અનંતકાળ (સ) જેનો છેડો નહીં એવો વખત.

પાઠ ૧૫૬ મો.

આઘાત (સં) કોઇ પદાર્થને પેહેલી ચોટ અથવા કોઇને પેહેલો સાદ મારીએ તે.
પ્રત્યાઘાત (સ) દુર કોઇ જગોએ આપણે સાદ મારીએ તો સામો સાદ એની મેળે સમજાય તે.
પતનકોણ સં) કંઇ ગોળ કે સ્થિતિ સ્થાપક પદાર્થને આડો ફેંકયો તો જેટલા અંશને ખૂણે તે ભોંયને કે કરાને લાગશે તે વખતનો પડતી વેળાનો ખૂણો.
પરાવર્त્તનકોણ (સ) કંઇ ગોળ કે સ્થિતિ-સ્થાપક પદાર્થ ફેંકયો તો તે પાછો ઉઠતી વખત જે ખૂણો થાયછે તે.
ધક્કો=આચકો, હડસેલો.
ચોટ=ટક્કર.

આકર્ષણ (સં) ખેંચવું તે.

સ્થિતિસ્થાપક (સં) કોઇ પદાર્થને વાળીએ દાબીએ કે તાણીએ ને પાછો મૂકી દઇએ તો જેવો હતો તેવો થઇ જાય એવા જે ગુણ તે

અંશ (સં) ભાગ.

ગુરૂત્વાકર્ષણ (સં) ભારનું ખેંચાણ.

ફૂટ (અં) સુથારી અડધો ગજ.

પાઠ ૧૫૭ મો.

ઉદ્ભિજ (સં) ઉગી નીકળનાર, વનસ્પતી.

સૃષ્ટી નિયંતા (સં) સૃષ્ટીનો નીયમ રચનાર.

સૂક્ષ્મ પદાર્થો (સં) બ્રહ્માંડની અંદરના તત્વો.

પ્રાણીજ (સં) પ્રાણવાળા.

સૃષ્ટીક્રમ (સં) જગતનો અનુક્રમ.

પર્યટન (સં) મુસાફરી, અટન, ફેરો ફરવો.

ઉન્નતિ (સં) ચડતી દશા વર્દ્ધાનો સમય.

દ્રવ્ય (સં) વૃદ્ધિ પમાડનારો, પ્રવાહી પદાર્થ.

નિકટ (સં) નજીક, થડમાં.

પ્રદેશ (સં) ભાગ.

વ્યવસ્થા (સં) વહિવટ.

સબળ (સં) મજબુત, જોરાવર, જબરા.

અપૂર્વ (સં) પુર્વ રહીત.

વિષુવવૃત્ત (સં) ભુગોળમધ્યરેષા.

બાષ્પભવન (સં) પાણીવરાળ થઇને આકાશમાં ચઢેછે તે.

સંયુકત (સં) સંકળાએલી, જોડાએલી,

સ્થુળ (સં) જાડી, ઝીણપત રહીતની.

ઉષ્ણમાન (સં) ઊશ્નતાનુ માપ, ગરમી.

ઘન (સં) ઘટ, જાડો.

મિશ્રિત (સં) શેળભેળ થયેલું, મળી ગયેલું.

આર્દ્ર(સં) ભીનાશવાળી

અનાવૃષ્ટિ (સં) દુકાળ, ખેંડીયું.

અનુચિત (સં) અન=નહીંઊચત્ત = ઘટારત= અઘટીત, અયોગ્ય.

ક્રુર (સં) નિર્દય, દયારહીત.

કર્તવ્ય(સં) લાયકનું કૃત્ય.

પરિણામ (સં) અંત, છેવટ, છેડો.

બલકે (ફા) અથવા.

મહત્વ (સં) મોટાઈ, મોટા પણાનું.

પ્રાણઘાતક (સં) પ્રાણનો ઘાત કરનારો.

અદ્વિતીય (સં) જેનોજોટો નહીં તે.

જબરદસ્ત (ફા) જબરો, જોરાવર.

પાઠ ૧૫૮ મો.

ફૂલ્યો=અહંકારે ભરાયો.

ભવકૂપ (સં) સંસાર રૂપી કૂવો.

સર્યું=થયું, બન્યું.

વાટજઊઠી=આગઊઠી.

મિથ્યા (સં) ફોકટ, વ્યર્થ.

જનની (સં)મા, માતા.

નિશ્ચિંત (સં) ફીકર નહિ તે, નચીન.

મમતા (સં) અહંકાર, પ્યાર, માયા.

પરી=વેગળી.

સરજ નહાર=પેદા કરનાર ઇશ્વર.

સફળ (સં) સાર્થક, ફળ વાળો, સિદ્ધ.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૧).

અરે જીવ, તું અહંકારમાં શું ફરતો ફરે છે? તું ભૂલીને સંસાર રૂપી કુવામાં પડયો છે, તે માણસના શરીર રૂપી મણી ત્હારે હાથ આવેલો તેં ખોયો છે; માટે તું અહંકારમાં શું૦ (ટેક). તું ડાહ્યો થઇને જગતમાં ફરેછે તેથી ત્હારૂં શું કામ થયું કે ! તેં એમ જાણ્યું નહોતું કે જરા વારમાં જવું પડશે તો પછી ત્હારી આબરૂ શી રીતે રેહેશે? જ્યારે તું જમને હાથે ગયો ત્યારે ત્હારૂં ડાહાપણ જણાયું માટે તું અહંકારમાં શું૦ (૧). ત્હારી વાંકી મૂછ પર આગ ઉઠી, કેમકે તું નર્કને રસ્તે ગયો; તેં તારી માને ફોકટ ભારે મારી, અને તેથી તેં જન્મ ધર્યો તે ન ધર્યા જેવું થયું; તેથી તું જાણીને હવે ચેતી લે કે વખત પાસે આવી લાગ્યો છે. માટે તું અહંકારમાં શું ૦ (૨). તને જો ધન દોલત અને મ્હોટાં ઘરબાર મળ્યાં તો તેથી શું થઇ ગયું ? પણ જો તેં ફીકર રાખીને પ્રભુ ભજયા નહીં તો ત્હારા જીવતરને ધિક્કારછે; તો તેં ત્હારૂં જીવ્યું પણ ધિક્કાર ભરેલું કે ઇશ્વરે તને શું કરવાને બનાવ્યો ! માટે તું અહંકારમાં૦ (૩). આ મ્હારી શીખામણ મનમાં લઇ તું સઘળી લક્ષુતા વેગળી મૂક, ને તને પેદા કરનારને યાદ કર અને ત્હારી જીંદગીનું સાર્થક કર; જો એમ કરશો તો **ધીરોભકત** કહેછે કે તું ઘણો સૌથી સારો કેહેવાશે, માટે તું અહંકારમાં શું ફરતોફરે છે? (૪).

પાઠ ૧૫૯ મો.

રણ (સં) મેદાન, જંગલ, સંગ્રામ.
નીલ (અં) આફ્રિકા ખંડમાં નદી છે.
હરસાલ (ફા) દર વરસે.
કાંપ=કચરો.
રોપા=છોડ.
એરંડાં=દીવેલાં.
ઝાંપ=ઝાંખુ દેખાવું તે.
હિલ્લો=આચકો.
પ્રાચીન (સં) જુના.
પિરામિડ (અં) રાજ્ય કરવાની જગો. મુડદાં સંઘરવાની જગો.
ચરિત્ર (સં) કરેલાં કામો—લક્ષણો.
રજુ (આ) હાજર.

નવસ્ત્રાં (સં) નાગાં ઉઘાડાં, નગ્ન (ન—વસ્ત્ર).

પાઠ ૧૬૦ મો.

ખડબચડી=ખાડા ખબચાવાળી.
ગોળાકાર (સં) ગોળ મટોળ.
ગરગડી=ધરેડી.
બુદ્ધિમાન (સં) અક્કલવંત.
સપસણા=સપરી પડાય એવા, સરકણાં.
ઊંજવું=તેલ ચોપડવું

પાઠ ૧૬૧ મો.

ઘરડાવરડા=બાપદાદા.
ટપાટપ=ઝડપો ઝડપ.
ફાંશીઆં=ગળામાં ફાસી નાંખી મારી નાંખીને લુટનારા, લુટારા, દગાખોર.
શીતળા (સં) સાહીએડ.
સતી (સં) સતપાળનારી સ્ત્રી. કોઇ બાયડી પોતાને હાથે ચિતા સળગાવીને પોતાના મરેલા ધણીનાં મુડદાંભેગી બળી મરે તે.
બાળહત્યા (સં). બચ્ચાંને મારી નાંખવું તે.
દિલગીર (ફા) નાખુશ.

પાઠ ૧૬૨ મો.

તલપૂર (સં) જરાક, ચણોઠી જેટલું.
ધડક ધડક=ઉછાળ ઉછાળ.
સદાકાળ (સં) હંમેશ.
સર્વ શકિતમાન (સં) સર્વ ઠેકાણે જેની શક્તિ છે એવો જોરાવર ઇશ્વર.
પ્રાર્થના (સં) સ્મરણ, સ્તુતિ.
બજાવીએ=પાળીએ.
દોષ (સં) પાપ. ગુનો.

પાઠ ૧૬૩ મો.

જોબન (સં) જુવાની.
ઉમર=ઉમરો. [ઝાંપો.
પાદર=ભાગળ, બજાર,
પરદેશ (સં) પારકો દેશ તે, મુલક.
કેશ (સં) વાળ. બાલ.
હળવાં=આઘા, જુદા.
હળાવો=વળાવો.
રાબડી=સુકો મેવો, સુંઠ શાકેર. ઘી, વગેરે નાખી ઉકાળેલું પાણી.
પ્રાતસકાળ (સં) વાહાણું, સહવાર.
નનુજવા=જુદા.
ફટફટ=તુચ્છકાર,
દ્વાર (સં) બારણું, ઘર.
વાંસળી=રૂપીઆ ઘાલવાની ગુંથેલી વેણના આકારની કોથળી.
જગવાસ (સં) જગતનાં રેહેવાસી.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૨).

અરે, આ ઘડપણ કોણે મોકલ્યું ? હું તો જાણતો હતો કે હંમેશાં જુવાની કાયમ રેહેશે ! તો હવે આ ઘડપણ કોણે મોકલ્યું (ટેક). ઘડપણમાં એવી અશકિત આવી ગઇ કે બારણાનો ઉમરો ઓળંગવો તેતો ડુંગરો ઓળંગવા જેવો થઇ પડયો, અને ગામની ભાગળ તે તો

પ્રદેશ જેટલી દુર લાગેછે, તથા પાણીની ગોળી આગળ પાણી પીવા જવું તે તો ગંગા નદી જેટલું દુર લાગે છે. અને શરીરના વાળ ધોળા થઇ ગયા ; તો ઘડપણ કોણે મોકલ્યું. (૧). અરે નહોતું જોઇતું ને શા માટે આવ્યું (ઘડપણ), મેં તો તારી રાહ પણ જોઇ નહોતી; ઘરમાંથી મારો ભાર બોજ સઘળો ગયો, અને ઘરના માણસો સૌ કેહેછે કે હવે એનો ખાટલો એક ખૂણામાં વાળો; તો ઘડપણ૦ (૨). નાનપણામાં લાડવા ભાવતા અને ઘડપણમાં સેવ ભાવે છે; વળી રોજ રોજ રાબડી (મેવો તથા સુંઠ અને સાકર વગેરની ઉકાળીને કરે છે તે) જોઇએ છીએ, એવી ઘડપણની ટેવ બળી તો ઘડપણ૦ (૩) સહવારના પોહોરમાં અંન વગર મારો જીવ ગભરાયછે; અને ઘરના તો કેહેછે કે તું મરતો કેમ નથી, તને અમથો બેસી રેહેતાં શું થાયછે? માટે ઘડપણ૦ (૪). છોકરા તો છેક દુર (જૂદા) થયા; ને વહુઓ ગાળો દે છે; તેમ છોકરીઓને તેમના વર લઇ ગયા ત્યારે હવે મારા ઘડપણની શી વલે ! માટે ઘડપણ૦ (૫). નવ નાડીઓ (શરીરમાં ધોરી નસો) છે તે છુટી પડી ગઇ; અને મરવાનો વખત આવી લાગ્યો; બૈરાં છોકરાં હવે મારો તીરસ્કાર કરેછે, અને નાહાનાં છોકરાંઓ ગાળો દેછે; માટે ઘડપણ૦ (૬). જ્યારે મરવા કાળ આવ્યો ત્યારે છોકરાઓ ઘરમાં આવીને બેઠા. તેઓને કમ્મરે બાંધેલી રૂપીઆની વાંસળી (લાંબી ગુંથેલી કોથળી) હતી તે છોડીને આપી. માટે ઘડપણ૦ (૭). આવું સાંભળીને (જાણીને) જગતના લોકો પરમેશ્વરને ભજો, અને પારકાનું સારૂં થાય એવા કામો કરો તો તેથી સુખ પામશો, એમ **નરસઇ** મેહેતા કેહેછે. ઘડપણ કોણે મોકલ્યું? (૮).

પાઠ ૧૬૪ મો.

ઠાટો=ઝુંડ, દટો.
ભુમ્બાતવે (સં) ઘણું કરીને
સરકવાને=જવાને; હાલવાને.
સ્ક્રૂ (અં) પેચ; ફેર.
સજડ=મજબુત.
ઝપાટો=જોસ્સો; સપાટો.
યંત્ર શાસ્ત્ર (સં) શિલ્પ

શાસ્ત્ર; કારીગર વિદ્યા

પાઠ ૧૬૫ મો.

વરાળયંત્ર (સં) વરાળનો સંચો.
ઘનફુટ (સં.અં.) એકફૂટ લાંબો એક ફૂટ પોહોળો ને એક ફૂટ ઊંડો.
ઢગ=મોટા ઢગલો.

પાઠ ૧૬૬ મો.

સડક=અજબ, સડ.
ચોકસાઇ=ખબરદારી.
સામર્થ્ય (સં) જોર.
ટાંકીઓ=નળીઓ.
ખુસ્કી (ફા) પગ રસ્તો.
વાહન (સં) બેસવાનુ
ખળાય=અટકે.

પાઠ ૧૬૭ મો.

ગૂચવણ=મુશીબત.
પવનચક્કી=પવનથી ફરતી ચક્કી.
સુતર=સેહેલ; સુગમ.

પાઠ ૧૬૮ મો.

સીધી=હબસી.
ગુચ્છળીઆળા= ગુચ્છાળા વાળા.
મૂર્તિપૂજક (સં) મૂર્તી પુજનારા.
હબશી (આ) આફ્રીસિનિઆના લોકો.
રૂઢી=રીત, ચાલ.
પ્રદેશ (સં) આસપાસનો મૂલક, પારકો, દેશ.
મૂર (આ) બાર્બરી દેશના લોકો ; મુસલમાની ધર્મ પાળનારા.
તુર્ક (અં) તુર્કસ્તાનના લોકો
એકો=એક સંપ.

પાઠ ૧૬૯ મો.

બંદીવાન (હિં) કેદી.
બુન (હિં) કાફી,
કેર=જુલમ. દુઃખ.
બેરંગી=બેરંગના.
કોમળ (સં) કુમળા.
સુશોભિત (સં) સારા શોભીતા;શોભાયમાન. સુંદર.
ભોમિયો=જાણિતો, લહિઓ, વાકેફગાર.
ડચ (અં) હોલંડના લોકો
વતની (આ) દેશી.
કાફર (આ) લુચ્ચા.
હોટેંટાટ (અં) કેપ ટાઉનના રેહેવાશી.
બદશિકલ (ફા) ખરાબ દેખાવ, કદરૂપ.

પાઠ ૧૭૦ મો.

કલ્પના (સં) તર્ક; વિચાર, ખ્યાલ.
હલેસાં=આચકા.
ઇન્જનેર (અં) ઇજનેરી કામનો જાણનાર, યંત્રકાર.
ઉપલાણે=ઉપલે પાસે.

પાઠ ૧૭૧ મો.

યૂનૈટેડસ્ટેસ (અં) મળી ગયલા સંસ્થાનોનું રાજ્ય, ઉત્તર અમેરિકામાં એક દેશ છે.
શીતકાળ (સં) ઠંડીની મોસમ, શીઆળો.
ગર્જના (સં) ગડગડાટ, અવાજ.
ઇંડિઅન (અં) યુનાઇટેડ સ્ટેટસના અસલી રેહેવાસી. ઉત્તર અમેરિકાના વાસી.
સત્કાર (સં) આદરમાન, આદરભાવ.
આબાદ (ફા) વસ્તી તથા પાકમાં સુધરવું તે.
પ્રેસિડેંટ (અં) સરનશિન, પ્રમુખ. અધ્યક્ષ.
અધિકારી (સં) ઓધ્ધેદાર, દરજ્જાવાળો.
સેનેટ (અં) રાજકારભારી, પ્રધાનો.
મુખતિઆર (આ) જેને

કુલ અખત્યાર આપે-લો તે, કરતો હરતો.

પાઠ ૧૭૨ મો.

ધનવાન (સં) પૈસાદાર.
પૂર્વજો (સં) પિતૃ, મરેલા ઘરડા વરડા.
સુધરાઈ=સુધારો, સુધારાનું કામ.
અપમાન (સં) બેહુરમત. માન ભંગ.
પ્રધાન (સં) મંત્રિ, દીવાન, વજીર.
પદવી (સં) દરજ્જો. હોદ્દો, હકુમત.

પાઠ ૧૭૩ મો.

અખિલ (સં) સઘળા.
અખૂટ (સં) ખૂટે નહીં તેટલો; ઘણોજ.
સકળ (સં) બધું, સંપુર્ણ
સૈન્ય (સં) ફોજ, લશ્કર.
સંહારી (સં) મારી પાએ માલ કરી.
કરતાર (સં) પેદા કરનાર.
અમર (સં) સદા કાયમ. મરે નહીં તે.
ભાગ્યશાળી (સં) નસીબવાન, સકર્મી.
કુશળ (સં) સહી સલામત, સારીપેઠે.
કુળવતી (સં) સારા કુળની, ખાનદાનની.
શિરતાજ (સં-ફા) માથાનો મુગટ.
રક્ષા (સં) રક્ષણ, સંભાળ, જતન.
ભૂગોળ (સં) પૃથ્વીનો ગોળો, પૃથ્વી ગોળ.
સજ્જનો (સં) સારામાણસ. (સત્-જન).
પ્રતિપાળ (સં) રક્ષણ કરનાર, પાળનાર.
ધરમાળ (સં) ધાર્મિષ્ટ. પુન્યાત્મા પુન્યવંત.
ઉછરંગ=ઉમંગ.
નીઃશંક (સં) શક વિના.
દાખો=બોલો; જમાવો.
સંકલ્પ (સં) વિચાર, મનસુબો, પણ લેવું તે.
નિષ્ફળ (સં) ફળ નહીં તે, ફોકટ, ફળ વનાના.
અફળ (સં) ફોકટ, ફળ વિનાના, મિથ્યા.
શઠ=ઠગ, દાંડ.
ત્રાહિરેત્રાહિ (સં) રક્ષા કરો રક્ષા કરો.
કોટિ (સં) ઘણા, કરોડ.
તૃષ્ણા (સં) ઇચ્છા.
હરશો=દૂર કરશો.
બેલી=ધણી.વાલી,સાથી.
અધરમ (સં) ખોટું, ધર્મથી ઉલટું.
ભ્રષ્ટજન (સં) નઠારો માણસ, શીતુરી, પાપી.
રસિક (સં) રસ પડે એવા રમૂજી

(કવિતાની સમજુતી). (૨૩).

આખા જગતના પરમેશ્વર રાત ને દિવસ તું હમારી પ્રાર્થના ત્હારા ધ્યાનમાં લે, અને સર્વે પ્રકારનું સુખ અને દોલત તે તું વિકટોરિઆ રાણીને ત્હારા ન ખુટે એવા ભંડારમાંથી આપ; આખા જગતમાંના તેના દુશમનના લશ્કરને તું તરત મારી નાંખ, અને સઘળા જીવને,

પેદાકરનાર હે પ્રભુ, તું વિકટોરિયા રાણીને લાંબા આવરદાવાળી કર. (૧). એ રાણી ઘણી રૂડી, નસીબવાન, વિદ્યામાં જાણીતી, સારા કુળ વાળી અને હેતેશરી ઘણી દયાળી છે, માટે માહારાજ (ઇશ્વર) એ રાણીના માથાના મુગટનું રક્ષણ તેના શત્રુને મારીને કર એ ઇશ્વર આ વખતમાં આખી દુનિઆ તું એનાં તાબામાં આપ, અને કોઇ દિવસ જાય નહીં એવો એનો અમલ અમારીપર હંમેશા રાખ, અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦ (૨). ઘણા વરસ સુધી હંમેશા એનો અમલ અમારા પર કાયમ હોજો; એના રાજમાં પાપીઓ દંડાય છે. અને સારા માણસો સુખી થાયછે. તેથી એનો ઇનસાફ દુનિયામાં વખણાયછે; સર્વે સારી રીતે પાળનારી અને ધાર્મિષ્ટ રાણી ઘણા વરસ જીવો, ચુગલી કરનાર તથા ચોર પોતાના કર્મનો સ્વાદ ચાખો; અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦ (૩). એની સર્વે પ્રજા પર પ્રીતિ ઘણી છે તેથીઆખી દુનિયા તેના પર રાજી છે; અને એ હંમેશા આ દુનિઆમાં કાયમ રહો કે જેથી અમે એના ગુણ મ્હોટે અવાજે ગાઇએ; ઇશ્વર અમને તું ઘણા ઉમંગના સારા દિવસો આપ, કે જે દિવસો પાપીને તે ઝાંખા જણાય, અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦ (૪). એના રાજથી બેશક ઘણા લોકો સુખી થયા ને તેથી એનું કામ ઘણું વખણાયછે, એ માટે આ લોકમાં એનું પ્રતાપી રાજ હંમેશા રહો; ને હંમેશા એનું નામ કાયમ રહો; રાણી ઘણું જીવો, રાણી ઘણું જીવો એમ આખી દુનિયાનાં લોકો મોંડે બોલો; અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦ (૫). પાપીના નઠારા વિચારોને નિષ્ફળ કર, અને તેથી તેઓની મેહેનત ફોકટ જાય એમ કર; વળી લુચ્ચા ઠગારાઓ જેના વિચારો દુનિઆના લોકોને દુઃખી કરવાના છે તેઓ પોતાના મમતથી હારીને નબળા પડો; ને હે પ્રભુ આજના વખતમાં એ પાપીઓ હિમ્મત છોડીને તોબા તોબા થાય એમ કર. અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦

(૬) હે ઇશ્વર આજે તમે મ્હોટી દયા કરીને અમારાપર સારૂં રાજ્ય સ્થાપ્યું, અને નઠારા માણસોએ રાજ ભોગવવાની ઇચ્છા કરીને દગાથી કેટલુંક દુઃખ દીધું; માટે હે ઇશ્વર આ વખતે તમે એકદમ ઉઠો (એ લોકોનો નાશ કરો), સારા માણસો દુઃખી થાયછે તે તમે કેમ જોયા કરો છો ! અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦ (૭). તમ્હારા સેવકને તમ્હારો પુરો ભરોસો છે કે પાપીનો નાશ કરીને અમારા દુઃખો દુર કરશો; કારણ કે તમે ધર્મના વાલી છો અને અધર્મના શત્રુ છો, તેથી તમ્હારા નામ પ્રમાણે કામ કરશોજ; હજારો લોકોનો મ્હોટો જથો દુઃખી થાયછે તેથી સઘળે ઠેકાણે એકદમ શાંતી કરો (બળવો બેસાડી દો) અને સઘળા જીવને પેદા કરનાર૦ (૮). સઘળા લોકો. આ વખતમાં દુનિઆના પાળનાર (પરમેશ્વર) પાસે હેતથી એવું માંગો કે હે મહારાજ, રાણીનું રાજ હમ્મેશાં કાયમ રહો, અને પાપીઓનુ બળ નરમ પડો; સર્વે કોઇ હાથ જોડી પગે લાગીને પરમેશ્વર પાસે એવું માંગો કે આપણા માહારાણીની સઘળે ઠેકાણે જીત થાઓ; આ સુંદર નવ છંદો **દલપતરામે** સ્તુતિ કરવાને માટે ભાવથી કીધા છે. (૯).

પાઠ ૧૭૪ મો.	મંદ (સં) ધીમું, સુસ્ત.	પરિધ (સં) ઘેર.
પાધરો દોર=સીધો; દોરી જેવો.	ફુક્સા=શ્વાસ લેવાની કોથળી	સરાસરી (ફા) સરખે ભાગે ગણુતાં.
પાટા=લોખંડની જાડી લાંબી ચીપો (રેલ).	ધારાળા (સં) ધારવાળા.	મધ્યબિંદુ (સં) વચમાની જગો.
ચીલો=ધરેડ.	બાંમ (અં) } જૂદી જૂદી માછલીનાં નામ.	પૃષ્ઠ (સં) પડ, બાજુ, પાનું.
સુગમ=સેહેલ.	સીહાર્સ (અં)	મહત્વ (સં) મ્હોટાઇ.
પાઠ ૧૭૫ મો.	સનફિશ(અં)	પેગંબર(ફા) મુસલમાની ધર્મસ્થાપનારો.
રપર્શશકિત (સં) લાગવાનું બળ.	શાર્ક (અં)	
	લાંપ્રે (અં)	
	પિંજર=પાંજરૂં.	
	પાઠ ૧૭૬ મો.	

વેદમાર્ગી (સં) વેદ નેમાની ચાલનારા, વેદાંતી.
અનુસરી (સં) મુજબ, મળતાં આવીને.
પરચૂરણ=જુદા જુદા..

પાઠ ૧૭૭ મો.

સમાંતર (સં) સરખું અંતર=છેટું (સમ-અંતર)
લંબ (સં) એ ગમસમ ખૂણા કરનારી ઊભી લીટી. [ઢળતી.
ઝુકતી=વંકાતી, નમતી,
પ્રયોગ (સં) અજમાયશ કરી જોવું.

પાઠ ૧૭૮ મો.

ઉત્તર ધ્રુવ (સં) ઉત્તર તરફનો અચળ તારો.
ગોળાર્ધ (સં) અડધો ગોળ. (ગોળ-અર્ધ)
અર્દ્ધગોળ (સં) અડધું ગોળ
સ્થળે (સં) જગ્યાએ.

પાઠ ૧૭૯ મો.

દ્વિઅર્થી (સં) બે અર્થવાળા, બે માએનાના.
ભોજનશાળા (સં) રસોઇખાનું, રસોઇ કરવાનું ઠેકાણું.
નિરમળ (સં) ચોખ્ખી.
લીપીધારા=લીપવાના ધારા, લીપેલી જમીન, શબ્દની ચોપડીનું નામ.
પાટલો=લાકડાંના પાટીઆનું બેસવાનું કરેલું તે, પાટલો.
અબોટીઆં=રેશમી જમવાનું કપડું, બોટેલાં નહીં તે.
શોળે=નવેણું, નાહેલાં; સોળે આંક.
શિરવાળો (સં) માથાવાળો, સરવાળો.
પોળી=પડવાળી રોટલી, પોહોળી.
સાકર=ખાંડ કરતાં મીઠી વસ્તુ.
પત્રાળી (સં) પાંતરાંની ગુથેલી બાજ, પાનાવાળી ચોપડી.
પડીઆ=દડીઆ.
શિશુકર (સં) બાળક.
શાક=કંઇ લીલોતરી, રાંધેલી તે, સન, શાક.
કચાશ=કાચું, અધુરાપણું, કચાઇ.
હેતુ=હેતવાળા, વાહાલેશરી, મતલબ, કારણ.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૪).

આ સારી ભોજનશાળા છે કે ચોખ્ખી નિશાળ છે તે વિષે **દલપતરામના** મિત્રો વિશાળ વાત સાંભળો.

લીપવાના ધારા મનમાં લાવીને પૃથ્વી લીપીને સારી ચિત્રેલી છે, ને ગામના કોણ કોણ માણસ આવેલા દેખાય છે તેના નામ ગણેછે. (૧). શરીરે, અબોટીઆ પહેરીને પંગત (જમવાને) પાટલે બેઠી, ને હું નાંહેલો છું એમ સમજીને માથાના બધા વાળ સાથે બાંધેછે. (૨). રોટલીને (ઘીએ) ચોપડીને ઉપર શાકર મૂકી સારી રીતે પત્રાળી પૂરીને

કારે હાર પડીઆ (દડીઆ) મૂક્યાછે.(૩). કોઇક સારી રીતે શીખંડ કરીને એ ગોળામાં ભરેછે, ને જ્યાં તાપ છે ત્યાં ભોંયપર તપેલી પહેલી છે ને જ્યાં ઠંડક છે ત્યાં બરફી મૂકી છે. (૪). કોઇક તો સારાં રાઇતાં કરતાં શીખેછે, ને કોઇક તો સારી રીતે ભાત કરે છે; ને કોઇક તો પ્રખ્યાત શાક કરતાં શીખેછે. ને હે મિત્રો મેંતો લાડવા દીઠા. (૫). વળી વડાં નો જેમ વરસાદ થતો હોય તેમ પીરસાયછે, ને તેનાં ભણી ફરી પણ જાયછે (પીરસાયછે) ને કોઇક તો તેલ ને વડાં ખાયછે, ને છોકરાં તલનાં દાણા હાથે ગણી ગણી (વીણી) ખાયછે. (૬). જે માણસ તેલ ખાય નહીં તેને માટે આ ઓરડો પારો ઘી છે, તેમાંથી ચમચાવતી સો ટીપા આપે તો પછી જમવાની ક્યાશ મટે. (૭). જે માણસ ખાઇને ઉઠે તેના ભણી ઉપરી માનનેવાસ્તે એક પત્ર (પાનની બીડી વાળીને આપેછે; ને તે ઘણા વાહાલેસરી ખાઇને ધરાયછે). (૮).

(લીપી ધારા) (શબ્દોની ચોપડી) શીખ્યા પછી પૃથ્વી સારી ચિત્રેલી છે (નકશો કહાડેલો છે), તેમાં ક્યાં ક્યાં ગામ કઇ કઇ દિશાએ આવેલાં છે તેનાં નામ માણસો ગણેછે. (૧). છોકરાઓની હાર બેઠી બેઠી નહીં શીખેલાં પાઠના ભાગ હાથમાં લઇને ભણેછે, ને સોળે આંક ભણીને ઘણા આંકડાઓ સાથે સરવાળો કરેછે. (૨). સાહુકારો (સાહુકારના છોકરા)-એ સારી ચોપડીઓ હાથમાં લઇને પોહોળી કરી, ને ઝાઝાં પાનાંવાળી સારી ચોપડીઓ તે આ હારોહાર પડી છે.(૩). કોઇક તો પૃથ્વીના ગોળા આગળ બેસીને ખંડ ભરે છે, નેજ્યાં તાપ છે ત્યાં ગરમ દેશ છે ને જ્યાં ટાઢ પડેછે ત્યાં બરફ વાળા દેશો છે. (૪). કોઇક તો સુધારાની વાત. અને કોઇક તો સારી રીત ભાત શીખેછે, ને હે મિત્ર કેટલાંક લાડકવાયા (છોકરાઓને) પ્રખ્યાત શક ગણતાં મેં દીઠા. (૫). વળી જે માણસ ઉમરે મ્હોટા તેઓ ભણી ઉતરીને કાંઇક ફી આપી જાયછે, તેઓ કેટલાંક પત્રમાં મ્હોટા ગણાય છે, ને ન્હાના છોકરાઓને હાથે ગણિત

લખાય છે! (૬). જેનાથી ગણિત લખાય નહીં તેને આધી ઓરડી પાસે પાંચ પાંચ સોટી પડે, ત્યારે તે તેની મેળે ક્યાસ જતી રહે. (૭). જે ભણી ને ઉઠે તેનો ઉપરી એક સરટીફીકેટ (અભ્યાસ તથા સારી ચાલ વગેરેનું) વાળી બીડીને આપે, જેના અનેક કારણો ધરી શકાય. (૮)

આ કવિતામાં વાકયોનો અર્થ જૂદો જૂદો જેમ ભોજનશાળા અને નિશાળ એ બેમાં સમજાવ્યો છે, તેમ એ પાઠના શબ્દનાં અર્થવિશે પણ એવડો અર્થ કરી બતાવ્યો છે.

પાઠ ૧૮૦ મો.

સફર (આ) જળમાર્ગની મુસાફરી.
છુટાપણું=સ્વતંત્રતા.
પાયતખ્ત (ફા) રાજધાનીનું શેહેર.
પ્રબળ (સં) જોરાવર.
પરવાનગી (ફા)રજા.

પાઠ ૧૮૧ મો.

અખતિઆર (આ) અધિકાર, સત્તા.
હઠીલાઇ=જીદ, મમત.
ગરદનમાર્યા=ઠારકર્યા, કતલકર્યા.
પ્રમુખ (સં) સુભામાં જે મ્હોટા તે, અધ્યક્ષ, વડો,સરનશિન.
પુરૂષાર્થિ (સં) જોરાવર, કસવાળો.

પાઠ ૧૮૨ મો.

શાહાજાદો (ફા) બાદશાહનો છોકરો.
સેનાપતિ (સં) ફોજનો સરદાર. (સેનાપતિ).
જીત (આ) ફતેહ, યશ.
પરાજય (સં) હાર.
એકસંપી (સં) એક મતિઆ, એક દિલના.

પાઠ ૧૮૩ મો.

સૈકો (સં) સેંકડો, સો.
લગભગ=નજદીક.
પડતી=હાર, નબળો દહાડો, બેઠી.
યુદ્ધ (સં) લડાઇ.

પાઠ ૧૮૪ મો.

તારાજ=પાયમાલ.
શેહ (ફા) ડાબ, ડરાવવું તે, અટકાવ.
નિર્બળ (સં) કમજોર.
નવાબ (આ) મુસલમાન સૂબો.
જાગીર (ફા) વતન.
સેના (સં) ફોજ.
બિના (સં) હકીકત,વાત, હેવાલ.

પાઠ ૧૮૫ મો.

ભૂગોળરેખા (સં) ધોરણ લીટીથી પૂર્વ પશ્ચિમ જે અંતર. (ભૂગોળ વિદ્યામાં).
વિષુવવૃત્ત (સં) ભૂગોળના ગોળા ઉપર બરાબર મધ્ય ભાગે પાડવી તે.
અક્ષાંશ (સં) વિષુવ વૃત્તને સમાંતર લીટીઓ દોરવી તે.

અંશ (સં) ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી દોરેલી લીટીઓ

ધ્રુવ (સં) પૃથ્વીનો ઉત્તર તથા દક્ષિણ છેડો. ઉત્તર દિશામાં ઉગે છે તે તારાનું નામ.

પ્રત (સં) અસલ લેખ, મૂળ દસ્તાવેજ.

શૂન્ય (સં) મીંડું, કંઇ નહીં, રદ.

પાઠ ૧૮૬ મો.

રેખાંશ(સં)પૂર્વેથી પશ્ચિમ સુધી દોરેલી લીટી.

શિત કટિબંધ (સં) પૃથ્વી પર ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવની ફરતી ઠંડી જગો.

સમશિતોષ્ણકટિબંધ(સં) જેમાં ટાઢને ગરમી સરખી છે, એવી જે પૃથ્વી પરની જગો તે.

ઉષ્ણ કટિબંધ (સં) પૃથ્વીની મધ્યેની બહુ ગરમી પડેછે તે જગો.

દક્ષિણોત્તરવૃત (સં) દક્ષિણથી ઉત્તર લગી જનારી લીટી.

રેખાંશવૃત્ત (સં) ઉત્તર ધ્રુવથી દક્ષિણ ધ્રુવ સુધી વિશુવવૃત્ત ઉપર લીટી દોરાય છે તે.

વૃત્ત (સં) પૃથ્વી પર ઉત્તર દક્ષિણ તથા પૂર્વે પશ્ચિમ દોરેલીલીટી

કટિબંધ (સં) પૃથ્વી પર બે શીત, એક ઉષ્ણને બે સમશીતોષ્ણ, એવાં પાંચ ઠેકાણાં છે તે.

પાઠ ૧૮૭ મો.

યોગ (સં) મેળાપ.

કારમો= અજબ રીતનો, ઓર તરેહનો.

ધારમાં=ધાર નહીં, વિચારીશ નહીં.

નેમ (સં) નીમ, ધારો.

ઝાંખ=જો, નજર કર.

સાધ=કરવામાંડ, પકડ.

જોત (સં) તેજ, દીવટ.

રણક્ષેત્ર (સં) લડાઇનું ઠેકાણું

નેત્ર (સં) આંખ.

અલ્પ (સં) થોડું, જરા.

હામ (આ) હિમ્મત.

જામ (ફા) પોહોર, પ્યાલું, રાજા.

મુક્તિ (સં) છુટકો, ઓદ્ધાર, કલ્યાણ.

અગમને=નસીબને.

દીનતા (સં) ગરીબાઇ.

પ્રખ્યાતિ (સં) નામદાર

ધૈર્યતા (સં) ધીરજ, સબુરી.

ઇશ (સં) ઇશ્વર, પ્રભુ.

તત્કાળ (સં) તુરત, ઝટ.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૫).

જીવવું એ જરૂરનું અને સાચું છે, પણ એવું ન જાણવું કે મસાણ કાંઠો એ છેલ્લુંજ ઠેકાણું છે; જીવનો ને ખોળીઆનો જે કારમો મેળાપ તે એકજ ઠેકાણે ઠરેલો છે એવું ધારતો નહીં (મતલબ કે તે હમેશાં રેહેશે એવું ધારવું નહીં). હે માટીના માણસ ત્હારી કાયા માટીમાં મળી જશે એવું તું જાણ, જીવ તો જૂદો પડીને જાયછે પછી

તે જાણતો નથી કે અહિંઆ કાયાના શા હાલ થાય છે. (૧). આપણે આ પૃથ્વીઉપર જન્મીને બહુ મોજ શોખ કરો, કે નહીં તો આપણા હૈયામાં દલગીરી લાવો, પણ એમાનું કાંઇ આ જગાએ (પૃથ્વીપર) કામનું નથી એમ આપણે નક્કી જાણવું; માટે ઘણી ખુશીથી આજથી કાલે વધારો થાય એવો હમ્મેશનો નીમ રાખીને સારીપેઠે ઉદ્યમ કરો અને સારાં કામ કરો, પછી તો જે વાંદરો હોય તેજ નઠારો વેહેમ લાવે. (૨). મોતની પાંખ તું બારીકીથી જો કે જેનાથી વીજળીનો વેગ પણ હારી જાય. રે ભાઇ આ વખતમાં કશા હુન્નરનો પાર નથી માટે જે સારી રીત હોય તે શીખવા માંડ; જે માણસ દિલના કઠણ ને શરીરે બાહાદુર છે તે પણ ઉદાસ થઇને મોતનો પ્રકાશ ઘણોજ જાણેછે, કે અંતે "રામ બોલો ભાઇ રામ" થશે ને એવા શબ્દ બોલી મસાણમાં લઇ જશે. (૩). જગત રૂપી રણક્ષેત્રને તું આંખથી જોઇ હોંસે તપાસી લે કે તે થોડી વાર રહે એવું છે, અને હિમ્મતથી મનમાં જાણી લે કે એ ઠેકાણું માત્ર બે પોહોરનું છે. એ તને ન માલમ પડે તો ત્હારી આંખે જોઇ લે. માટે હિમ્મત ભરેલાં કામ કર કે ત્હારૂં નામ હમ્મેશાં કાયમ રેહે ને પરમેશ્વર પણ તેવાં કામના પુન્યથી ત્હારો ઉદ્ધાર કરે. આ જગતમાં જેમ ઢોર ચાબક મારવાથી ચાલેછે તેમ તું પરમેશ્વરના પ્રતાપથી ના થા (એટલે તને ચાબક મારવી પડે નહીં તારી મેળે સમજ). (૪). મ્હારૂં સઘળું સારૂં થશે એમ જાણીને ભવિષ્ય ઉપર રેહેવું તું નક્કી છોડી દે, જે વાત વીતીને ગઇ તે છો જતી એમ જાણ ને તે મનમાં ખેદ લાવીને સંભાર નહીં; હાલનો વખત તો સૌથી સારો છે એમ જાણ અને દોષને કાઢી નાખી કંઇ ઉદ્યમને પકડ, દિલમાં ગરીબાઇ જણાવી મનમાં ઇશ્વરને રાખીને હિમ્મથી તુરત તાકીને કામ કર(૫). મ્હોટા મ્હોટા માણસોની જીંદગી આપણને યાદ આપીને એમ બોલેછે કે, એમાનાં એક પણ માણસનો નાક એક તરણાને તોલે પણ ક્યાં હતા?

તો તેજ માણસ ઘણી કીર્ત્તિ પામ્યા ને ભારે જોર જામ્યા, તો એમ જો આપણે મનથી ચાહીએ તો આપણી પણ દુનિઆમાં સારી કીર્ત્તિ થાય. (૬). દુનિઆમાં સારી નેકી કરીને આવાં કામ કરો કે જેથી નામની નિશાની રહી જાય જેથી આપણો દાખલો જોઇને કોઇ માણસ મનમાં એથી ધીરજ માની લે; જગતરૂપી દરિઆમાં ફેરવતાં જેનું વાહાણ (ખરાબા રૂપી કુમાર્ગે) પર ચઢ્યાથી ભાંગે તે માણસ એ-ખલો તે ઘડી પોતાની પાસે કંઇ ન રહ્યાથી સમુદ્રમાં આથડે (મતલબકે પડે તેને પીડા, કાંઇ સારૂં કામ કીધું હોય તો આડે આવે). (૭). માટે ચાલ ભાઇ તું તૈયાર થા હિમત ને ઉલટ મનમાં રાખીને કામને પકડ. ને આળસ તજી દઇને બહુ ઉલટથી ચંચળાઇ રૂપી જાળ નાંખીને ધંધામાં મંડ (ઉદ્યમને પકડ) ધીરજ રાખીને કારમાં કામ કર ને કામ કરતાં કદી પણ હારીજ નહીં, ને જ્યારે કામ પુરૂં થાય ત્યારે પૈસાની વાટ જો, જો આવી રીતે કરશે તો ઇશ્વર તને સેહેજ આપી રેહેશે. (૮). હે અલ્યા માણસ મ્હારીવાત સાંભળી આ સારા નવ છંદ ગાઇને ગુણવાન થા. એમાં જે વાત કહી તે ખરા ધ્યાન પર લઇ મનમાં નઠારા વિચાર લાવ નહીં, રંક **રણછોડની** વિનંતી વાંચીને તુરત મનમાં તેનો તોલકર, અને જો મનમાં સુખ ચાહે તો પરમેશ્વરની ભકિતનો ભાવ રાખી તેનો દાસ થઇ તેની સેવા કર. (૯).

આ કવિતાની છેલ્લી લીટીમાં, "**મનસુખ**" એ શબ્દ લખ્યો છે તે મનસુખ એટલે' મનને સુખ' તે પણ ખરૂં, અને મનસુખ તે આ કવિતા કરનાર **રણછોડનો** મિત્ર થાય.

પાઠ ૧૮૮ મો

ચાકુ=ચપ્પુ, છરી.

કારીગરી (ફા) કાસબ. દલિમ.

સલાટ=ટાંકણુથી પથ્થર ઘડનારા, કડીઆ.

ભિક્ષુક (સં) ભીખારી, ભીખ માગનારા.

પાઠ ૧૮૯ મો

મુખ્ય ગ્રહ (સં) મ્હોટા ગ્રહ.

વેસ્તા=
આસ્ટ્રિઆ=
જૂનો=
પાલાસ=
સીરીસ=
બૃહસ્પતી (સં)
યુરેનસ (અં)
નેપચ્યુન (અં)
} જૂદા જૂદા ગ્રહ નાં નામ છે.

ધૂમકેતુ (સં) પૂછડી આ-તારા.
ખગોળવેતા (સં) આકાશ વિદ્યાનો જાણનાર, જોશી.
ખંડન (સં) ભંગ, રદ.
સિદ્ધ (સં) સાબીત

પાઠ ૧૯૦ મો.

ઊઘરાણી=નાણાની માગણી.
અપ્રમાણિકપણું (સં) જુઠાપણું, સાચવટ નહીં રાખવી તે.
દેણદાર=દેવાદાર, કરજવાળો. [તોડવો.
વિશ્વાસઘાત (સં) ભરોસો
દગલબાજી (ફા) દગાનું કામ, ઠગબાજી.
લેણદાર=માંગનાર.
કરજદાર=દેવાદાર, દેવાવાળો.

પાઠ ૧૯૧ મો.

દબદબો (આ) ભપકો.
મછીમાર=માછી. માછલી મારનારા.
ઝુંડ=ટોળા, જથા.
હેતાળ=હેતવાળી, વાહાલા વાહાલેશરી. [ચાકરી.
પરોણાગત= પરોણાની
અગણિત (સં) ગણાય નહીં તેટલા, ઘણાજ.

પાઠ ૧૯૨ મો.

સહી સલામત (આ) ક્ષેમ કુશળ, સારીપેઠે
માહિતગારી=વાકફગારી. જાણીતાપણું.
અઘોર (સં) બીયામણા.
અંગાખરા=ઘઉં ઈંડાને સાકર નાંખીને કરેલી રોટલી, બીસ્કીટ.
ખખડાટ=અવાજ.
ઉરાંગ ઉટાંગ (અં) જંગળ માણસ, એક જાતનો વાંદરો.
દાંતીઆં=ઘુરકીઆ.
પડખો=પડોસ.
હબકી=ભયપામી, બીધી, હિમ્મતથી હારી.
કુંદો = બંદુકનો પાછલો ભાગ.

પાઠ ૧૯૩ મો.

મલાઇ=મલાક્કાના રેહેવાસી.
દૂરબીન (ફા) આઘીચીજ પાસે દેખાય એવો કાચનો સંચો.
વાવટો=નિશાન.
ઝાઝ=મ્હોટું વાહાણ.
ગાબડું=બાકું, ગાબચું.
ઉલેચી=કાહાડી.
જળવાસી થયા (સં) બુડી ગયા.
બિસ્કીટ (અં) અંગાખરા
ગરક(આ)ગેબ, ડૂબીજવું.
સુનમૂન=ચુપ.
દિલાસો (ફા) ધીરજ.
વહાણવટી=નૌકા શાસ્ત્રના જાણનારા, ખલાસી.
વખૂટું=વેગળું, જૂદું.

પાઠ ૧૯૪ મો.

ગર્ભવાસ (સં) ગર્ભમાં રેહેઠાણ કરવું
વહ્યો=ફટકી ગયો, વહી ગયો, બેહેકી ગયો.
વરણાગી=છેલાઇ.
નેહ (સં) સ્નેહ, ચાહ, માયા, પ્યાર.
કબુદ્ધિ (સં) નઠારી અક્કલ, ખરાબ મતી.

ફરાયું=ભટકેલ, રખડેલ, બાવરૂં.

છત=દોલત, સીલીક, સંઘરો.

જગપાળ (સં) જગતનો પાળનાર તે, ઇશ્વર.

તારણ= સાર, નકે઼ા.

સુમારગ (સં) સારો રસ્તો.

કંપવાયુ (સં) ધ્રુજારી થાય એવો વા.

ગત (સં) ગતિ, ગાત્રા, હોંસ.

પરિબ્રહ્મ (સં) ઇશ્વર.

મર્મ (સં) ભેદ, છુપીવાત

વરી=ખપી, વવરાઇ.

અવધ (સં) હદ, મરવાનો વખત.

જગદાધાર (સં) પરમેશ્વર, જગતનો આધાર. (જગત-અધાર).

દારૂણ (સં) ઘાણું, ભયંકાર, મ્હોટું.

નરક મોઝાર (સં) જાહાનમની ખાડીમાં, નરકકુંડમાં.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૬).

હે માણસ તને તારી માતાના ઉદરમાં નવ માસ સુધી ઇશ્વરે રાખ્યો ને તારૂં સારૂં રક્ષણ કીધું, એ તારા પર ઇશ્વરે મ્હોટી દયા કરી તેણે તને હમ્મેશનું સુખ આપ્યું ; હવે તું તે ઇશ્વરને કેમ ભૂલી ગયો ? (ટેક). તું દશ પંદર વરસનો થયો ત્યાં સુધી સારી રીતે તને ઊછેર્યો, અને સારી રીતે પરણાવ્યો, તોપણ તેં એક ઘડી ઇશ્વરનું ભજન કીધું નથીં ને મનમાં કાંઇ દયા લાવ્યો નહીં, અને જ્યારે તું વીસ વરસનો થયો ત્યારે તો બીલકુલ ફાટી ગયો કે મનમાં પ્રભુને કાંઇજ સંભાર્યો નહીં ! માટે હે માણુસ તને તારી માતાના ઓદ્ધરમાં. (૧). પચ્ચાસ વરસનો થયો ત્યારે તો વરણાંગીમાં વાંકો વાંકો ફરવા લાગ્યો, અને મગરૂબી અને મ્હોટાઇથી છેલાઇમાં છાકી રહ્યો, પણ જ્યારે ત્રીસ વરસનો થયો ત્યારે ઘણી પ્રીતીથી સ્ત્રીને હેત કરવા લાગ્યો ને મોહી પડયો, માટે હે માણુસ. (૨). હે નઠારી બુદ્ધીના ખળ માણુસ તેં ન્યાત જાતમાં નઠારૂં નામ કેહેવાડયું, અને પૈસાને માટે ભટકતા ઢોરની પેઠ ફરીને લોકોને તું ઠગેછે; પછી જ્યારે ચાળીસ વરસનો થયો ત્યારે પૈસાથી તું છેક છાકી ગયો; માટે હે માણુસ. (૩). તા-

રા ઘરના ધંધામાં તું ગાંડાની માફક મંડેછે પણ પરમેશ્વરને તે એક દાહાડો યાદ કર્યો નહીં, ત્હારા મ્હોટા કામનો તો કાંઈ પારજ આવતો નથી, અને ત્હારી પાછળ સંસારની ભારે વીટંમણા થઇ છે, હવે તારી ઉમ્મર જ્યારે પચાસ વરસની થઈ તોપણ તું ઠરીને એક ઠેકાણે બેઠો નહીં. માટે હે માણસ. (૪) દયા, દાન. પુન્ય,જ્ઞાન, અને ગરીબાઈ એ તો ત્હારા મનમાં આવ્યાંજ નહી. પણ તું અહંકારમાં ઝીકાઇને લોભની લાલચમાં ગરક થઈ ગયો; પછી જ્યારે સાઠ વરસનો થયો ત્યારે તો તારી બુદ્ધી છેક ગઈ, પણ કાંઈ લાભ મેળવ્યો નહીં, (નફો દેખાયો નહી) એટલે પ્રભુનું ભજન તેં ન કીધું. માટે હે માણસ. (૫) જ્યારે સીતેર વરસનો થયો ત્યારે કશું ભાન રહ્યું નહીં, અને પોતાનો વક્કર જતો રહ્યો; અને કુંટુબના માણસો જરા પણ માન રાખે નહીં; તોપણ પોતાનું હુંપદ મુકે નહીં, અને પ્રભુથી બીહીને સારે રસ્તે ચાલ્યો નહીં, અને બીહીને ડગલું ભર્યું નહીં. માટે હે માણસ.(૬). જ્યારે એંસી વરસનો થયો એટલે તો આંખે પણ સુઝે નહીં. ને અંગ થરથર ધ્રુજ્યા કરે, ને શરીરમાં ધ્રુજારીનો વા પેદા થયો તો પણ પ્રભુનું સ્મરણ કરતો નથી; પણ મૂરખ તું માયામાં ઘેરાઈ ગયો અને જરા પણ ચેત્યો નહીં, માટે હે માણસ. (૭). તું ઘરડો થયો એટલે તો તારી શકિત છેક ગઈ તોપણ તેં પ્રભુને ભજ્યા નહીં, અને કાંઈ પણ સમજીને દાન પુન્ય તો કીધાંજ.નહીં, અને કંઈ ખરો ભેદ સમજ્યો નહીં, એ રીતે મ્હારૂં ત્હારૂં કરતાં નેવું વરસ તો વહી ગયા, માટે હે માણસ. (૮). આ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્ય દેહનો અવતાર નઠારાં પાપી કામોના પાપથી છૂટવાને માટે પ્રભુએ આપેલો છે, તે છતાં વરસ પૂરાં થયાં અને મરવાનો વખત આવ્યો તોપણ ભુંડાઇનો ભારજ ભર્યા; એ રીતે તું ભૂલો પડયો અને ત્હારી જીંદગી ફોકટ ગુમાવી કેમકે પ્રભુને તેં સંભાર્યો નહીં; માટે હે માણસ. (૯). પ્રભુને તેં

મનમાં આણ્યો નહીં. ને જગતના પેદા કરનાર ઈશ્વરને તેં ઓળખ્યો નહીં, હવે જ્યારે મરી જશે ત્યારે તને ધર્મરાજા પાસે બાંધીને લઇ જશે તે વખતે તું પડ્યો પડ્યો, બૂમો પાડશે, તેવારે ભયંકાર દુઃખ દેખીને આખોંમાં પાણી આણશે (રડશે) માટે હે માણસ. (૧૦). પછી તે જમ રાજાએ તારો હીસાબ જોયો તો તારા નામમાં ઘણી ખોટ દેખાઇ તેથી તને નર્કમાં નાંખવાને ફરમાવ્યું. અને કહ્યું કે એ ઘણો પાપી છે એ વાત ખરી છે કે ખોટી તે એનેપૂછો માટે હે માણસ.(૧૧).આવાં દુઃખથી જ્યારે કાયર થયો ત્યારે ઘણી આજીજી કરવા લાગ્યો, અને કહ્યું કે મને એક વાર બાહાર કાઢો, હવે પ્રભુ હું તારૂં કદી ભજન ભૂલીશ નહી; એ રીતે જ્યારે કાલાવાલા કીધા ત્યારે **દયારામ** કેહે છે કે તારો પ્રભુએ પાછો હાથ ઝાલ્યો, (નર્કમાંથી છોડાવ્યો,) માટે હે માણસ તને તારી માતાના ઉદરમાં નવ માસ સુધી ઈશ્વરે રાખ્યો. (૧૨).

પાઠ ૧૯૫ મો

જલદ (ફા) ઉતાવળો, ચંચળ, આકરો.
તેજસ્વી (સં)તેજવાળા, પ્રકાશિત
રંગિત=રંગેલા.
બિંબ(સં)સૂર્યના કીરણનું ગોળ ઘાબું.
પ્રકાશિત(સં) તેજવાળો, ચળકતો.
આભલા=વાદળાં.

પાઠ ૧૯૬ મો

લેશ(સં) જરા.
લક્ષ્મી(સં)દ્રવ્ય, પૈસો.
કૈરવ(સં) દુર્યોધન રાજાના ભાઈ, જે બધા મળી સો હતા.
પાંડવ (સં) પાંડુ રાજાના દીકરા જે પાંચ હતા (યુધિષ્ટર, ભીમ, અર્જૂન, સહદેવ, ને નીકુળ.)
ખંડી (સં) ઉચ્છેદ કાઢયું ભંગ કીધી.
છંડી=છાંડી, છોડી.
દિલ્લિપતી = દિલ્હીનો રાજા બાદશાહા.
સુલતાન (આ) મુસલમાન રાજા.
પરિપૂરણ (સં) પુરેપુરા, બરાબર.
કુસંપ (સં) બેદિલ. જૂદાઈ; સંપ નહીં તે
કોશ (સં) ભંડાર.
શત્રુતા(સં) દુશ્મનાઈ.
સુખવંન (સં) સુખી
સાખ=આબરૂ, ઇજત શાહેદી.
[ચોપદાર. છડીધાર=છડીધરનારા.

આયુષ્ય (સં) આવરદા.
રિદ્ધિ (સં)દોલત.
ઉપભોગ (સં) સુખ ભોગવવું તે.
ઇંદ્રપૂરિ (સં) મેઘરાજાની નગરી.
અનુસાર (સં) મળતી.
નોખ=શોભા, ટેક
કોટીધજ (સં) કરોડપતિ, લખેશરી.
સુંદરી (સં) ખુબ સુરત દેખાવડી સ્ત્રી.
ગુણસાર (સં) સારાગુણવાળી, સારો ગુણ.
મર્દ (ફા) પુરૂષ, નર.
ઠાર=ઠેકાણું, જગો.
ગર્દ=રજ, ધુળ.
જીવત(સં)જીંદગાની, જીવવું તે.
ચરણ(સં)પગ.
ત્રિલોક (સં) સ્વર્ગ, મૃત્યુને પાતાળના જે લોકો. (ત્રિ—લોક.)
હસ્ત (સં) હાથ.
કરણ (સં)કાન.
કૃપાળ (સં) મેહેરબાન
અભાગી (સં) કમનસીબવાન.
ઇષ્ટ (સં) સાચો, ખરો, સોથી મોટો, ભાવવાળો.
આયુ (સં) આવરદા.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૭).

સંપ કીધા થકી સુખ થાયછે ને સંપથીકજીઓ કંકાસ દુર થાયછે; જેના ઘરમાં સંપ હોતો નથી તેને જરા સુખ સમજવું નહીં. તે માટે હે ભાઇ હું તને મનમાં ઉલટ રાખીને કહું છઉં, કે પૈસાનો લોભ મૂકી દઇને સંપની સંગત કર (સંપકર) (૧)

જૂઓ કે પૈસાને વાસ્તે મોટા કૌરવપાંડવે સંપની ઇચ્છા છોડી તો તેઓના કૂળને મૂળમાંથી ખંડી નાંખ્યા; તેમજ ઘણા હિંદુઓનાં સંપ તજવાથી જતાં રહ્યાં, અને દિલ્લીના મુસલમાન બાદશાહોમાં તેઓના ઘરમાંથી સંપ ગયાથી ત્યાં ફુટ ચાલી; જે માણસને અતિશય દ્રવ્ય મળે પણ સંપવિના તેને કદી સુખ થાય નહીં, જો ઘરમાં ઘણો કુસંપ હોય તો મ્હોટા માણસને પણ મરવું સારૂં લાગે (૨).

જે માણસને ઘેર ધનના મ્હોટા ભંડાર હોય તેને સભામાં ઘણું માન મળેછે, પણ જેને ઘેર સંપ હોતો નથી તેના માઠા હાલ દેખાય છે; રોગી શરીર, માથા ઉપર દુશ્મનાઈ, અને પૈસો તે તો આવે ને જાયછે, પણ જો કુંટુબમાં સંપ હોય તો ત્યાં હમેશાં ટાઢક રેહેછે. ઘણા માણસો પૃથ્વી ઉપર પૈસા વગર સંપથી તેઓ સુખી છે,

દુનિઆમાં તજવીજ કરીશું તો લોકોનો મત એજ પ્રમાણે ઘણો આવશે. (૩)

જેના મોંડા આગળ છત્રથી છાયા થતી અને છડીદાર શોભતાં, ને જેઓ રસીઆ હાથીના હોદ્દામાં બીરાજતા, વળી જેના નસીબમાં આવરદા ને અનેક દોલત ભરેલી તે પણ એક દિવસ ઉછળતી આગમાં સુતા (મરી ગયા). ઘણો ઉપભોગ ભોગવીને તેમાં મ્હોટું સુખમાનતા. ને યોગ્ય કે અયોગ્ય જરા પણ જાણતા નહીં, ને જેણે ખજાનામાંને ખાણમાં કરોડો રૂપીઆ કીધા, તે બધા પણ લાંબી શોડ તાણીને (મુસલમાન મસીદમાંને હિંદુ મસાણમાં) સુતા. જેવી ઇંદ્ર રાજાની નગરી છે તેવી નગરીઓ શોભામાં હતી, ને તેમાં કરોડો રૂપીઆના ધણી એવા સાહુકારો ગોખમાં બેઠા બેઠા ગાજયા કરતા હતા; સ્ત્રીઓ પણ સારા ગુણવાળી ને મર્દ પણ મ્હોટા ગુણવાળા હતા, તેઓ બધા કોણ જાણે કયે ઠેકાણે રજ કણમાં મળી ગયા. માટે હે મારા દોસ્ત આ વાત વિચારો, ને હે ભાઇ પવિત્ર થઇને પાપી મટી જાઓ; ને જીવતરનું ફળ જાણીને પ્રભુની ભક્તિ કરો. ને મનમાં હેત આણીને તેનું હમેશાં તમે ધ્યાન ધરો. (૪).

ઇશ્વરના ચર્ણ સ્મરણ કરવું એ ભાઇ સારી રીત સાચી છે, તે વગર ત્રણે લોકમાં કરોડ વાત હોય તે બધી કાચી છે; હે દયાળુ! હાથ, પગ. કાન, નાક એ બધું તેં કીધું; ને આંખ, મોં, દાંત આપીને જ્ઞાનનું દાન દીધું. ખાનપાનની ઘણી વસ્તુઓ આજે એજ આપેછે, અને ભુખ, તરશ, ટાઢ, તાપ, દુઃખ એજ સર્વ કાપેછે; તે (ઇશ્વર) તને ઘડી ઘડી યાદ આણેછે પણ તું નઠારો અભાગીઓ તે ત્હારા ઇષ્ટ દેવને જાણતો નથી હે જીવ તું વિચારીને જો કે જન્મ પામીને તું શું પામ્યો? ભક્તિની રીત તો જાણી નહીં ને પાપ રૂપી

કચરો (જાણ્યો). એકરો કર્યો, પણ હજુ ઉપાય છે તે થાય તો ઘણું સારૂં, કેમકે જે ઘડી જાય છે તે તારા આવરદામાંથી ઓછી થાય છે. (૫).

પાઠ ૧૯૭ મો.

ગ્રહ (સં) સૂર્યની આસપાસ ફરતા તેજસ્વી તારા.

ભેદ (સં) પ્રકાર, મર્મ.

કાળ (સં) વખત. યુગ.

પાઠ ૧૯૮ મો.

ફૂએડ=એદી, ગંદી, જેના કામકાજમાં ઢંગ નહીં એવી.

કૃથલી=જુઠી સાચી વાત ચલાવ્યા કરવી તે; ચોળા ચોળ.

નજીવી (સં)જાુજવી, જીવ વગરની, હલકી.

ફફડવા=બબડવા.

લેખવે=ગણે, પત કરે.

ખગોળ (સં) જ્યોતિશ વિદ્યા, આકાશ વિદ્યા.

ભરથાર (સં)વર, સ્વામી ધણી, માટી.

પાઠ ૧૯૯ મો.

વહુવારૂઓ=છોકરાં છોકરાંની વહુઓ.

મામુઆ (સં) અશુશ.

કુલક્ષણુ(સં)નઠારી ટેવ. નઠારાં આચરણ.

મહાપંડિત (સં) મોટા વિદ્વાન. વિદ્યાવાન.

વાદ(સં)તકરાર. દલીલ.

પાઠ ૨૦૦ મો.

ગ્રહણ (સં) પૃથ્વીની છાંયા સુરજ કે ચંદ્ર પર પડવાથી પુનમે કોઇ વખત ચંદ્ર. અને અમાસે કોઇ વખત સુરજ. જે રૂપમાં દેખાયછે તે.

ખગ્રાસ (સં) ગ્રહણ થતી વખત ચંદ્ર બધો ઘેરાય છે તે.

મુકત (સં) છૂટી જવું.

કંકણાકાર (સં) કંકણને આકારે.

અપારદર્શક (સં) જેમાંથી આર પાર જોવાયં નહીં તે, (અ-પાર-દર્શક.)

શંકવાકાર = ગાજરના જેવો આકાર.

શેરડો=લાંબો ઓળો.

અપૂર્ણ (સં)પુરૂં નહીં. તે. અધૂરૂં(અ-પૂર્ણ)

પાઠ ૨૦૧ લો.

સ્વપ્રકાશક (સં) પોતાનું અજવાળું પડે એવું. (સ્વ-પ્રકાશક).

પરપ્રકાશક(સં) પારકાથી અજવાળું પડે એવું. (પર-પ્રકાશક).

પરાવર્ત્તન (સં) ફેંકેલું પાછું ઉછળી આવે તે.

લેખે=હિસાબે, પ્રમાણે.

વર્તારો -વિચાર.આસરો, અડસટો.

પાઠ ૨૦૨ જો.

ચાટલું=આરસી.

પ્રતિબિંબ (સં) છાયા, પડછાયો.

પતનકિરણ (સં) પડતાં કીરણો.

પાઠ ૨૦૩ જો.

વક્રિભવન (સં) વાંકું કરવું તે, રોશનીના કીરણનો સીધો રસ્તો અટકાવવો તે.

લેન્સ=જુદા જુદા ગુણના કાચો, જેમ નાનાનું મોટું જેમાંથી દેખાય, આઘેનું તે પાસે દેખાય વગેરે ગુણના કાચો.
પ્રયોગ (સં) અભ્યાસ.
તિરકસ=જે લીટી ઉભી કે આડી નહીં પણ ઝોકાતી હોય તે.
પરોઢ=સહવાર, વાહાણું, મળસકું.

પાઠ ૨૦૪ થો.

સ્ફટિક (સં) એક જાત [illegible]
દૃષ્ટિજ્ઞાનતંતુ (સં) જોવાનું જ્ઞાન જે વડે થાયછે તે.
સૂલટો=સીધો, પાધરો.
અવલોકન (સં) જોવું, તપાસવું, વિચારવું.
ગાઢા=થીજા, ઠરેલા.
ચુંચળો=ઝીણી આંખનો, ઢુંકી નજરનો.
કમકૌવત (ફા) કમજોર, જોર નહીં તે.

પાઠ ૨૦૫ મો.

જળહળ=ઝગમગ.
પૂજ=પુજા કર.
અદ્‌ભુત (સં) અજબ જેવાં, ભારે.
નિરંજન (સં) દેખાય નહીં તે, (નિઃ નહીં, અંજ દેખાવું).
અવિનાશી (સં) જેનો નાશ નથી તે, ઇશ્વર.
અજવાસ=અજવાળું.
અવનિ (સં) પૃથ્વી, ભુમી, ધરતી.
નૃપ (સં) રાજા.
ભગવત (સં) પરમેશ્વર.
ઐશ્વર્ય (સં) પ્રભુતા, ઇશ્વરપણું.
તરણાતૂલ=તંખલા જેવો હલકો.
જળકણ (સ) પાણીની કણી, રજ.
પ્રિયકાર (સં) પ્યાર રાખવા જેવો, વાહલો.
સર્વદા (સં) હંમેશાં
સર્વજ્ઞ (સં) બધું જાણનાર, સઘળું જાણીતો.
અજ્ઞ (સં) અજાણ.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૮).

આ જગતમાં રેહેનારા માણસ તું ઉંચે આકાશ તરફ નજર કર, અને ત્યાં ચળકતા તેજરૂવી ગોળાઓ ઝગમગ તેજથી ચળકેછે તે જો. વળી ખરેખરો અચરત પામીને ઘણો વિચાર કરીને તું તેના બનાવનારની ખરા ભાવથી સેવા કર, સઘળા કામના બનાવનાર ધણીના અજાયબ જેવાં ઘણાંક કામો છે, તે માંહેલું એ પણ એક નવાઇ પમાડે એવું છે. એ ઠેકાણે ઉભો રહીને જો કે તેજના ગોળા અથવા તારારૂપી અક્ષરથી નિરંજન (માયામાં જે દેખાતો નથી) એવા દેવનું નામ લખ્યું છે તે ત્હારાથી વંચાય છે? નાશ ન પામે એવા

તેજના જે આ દીવા દેખાયછે તે તું રાત્રે ગણી જો કે શું ત્હારાથી ગણાશે ? જે તારા ત્હારી આંખોને અજવાળું આપેછે તે પણ જે પર તું રેહે છે તેવી પૃથ્વી છે, અને તેને પણ પ્રભુ પાળેછે. એ આકારો કાંઇ ફક્ત આપણનેજ માટે બનાવેલા છે એમ નહીં સમજવું પણ ત્યાં પણ ઘણી વસ્તી છે અને તેનો માલીક પણ પરમેશ્વર છે. ત્યાંના હજારો લોકો કોઇ કોઇ સુખી હશે તેમ કોઇ દુઃખી હશે, કોઇ પુન્યવાન હશે તેમ કોઇ પાપી હશે ; તેઓના મનમાં હરખ હશે તેમ શોક પણ હશે ને ત્યાં પ્રભુની ભક્તિનાં વખાણ પણ તેઓ કરતા હશે, અને પ્રભુના તરેહેવાર કામથી તેઓ કાંઇ અજાણ્યા નહીં હોય. માટે અરે મટોડીના માણસ તું તો એક ઘાસના તણખલા જેવો છે, તારો ભાર પાણીમાનાં જીવડાં અને રેતીની રજ કરતાં પણ ઓછો છે, તે તું કેમ ભૂલી જાયછે ? તોપણ તું હિમ્મત રાખજે કેમકે જે જગતનો બનાવનાર ઘણો વાહાલો બાપ (પરમેશ્વર) તે તને સાચવે છે. માટે તું હમેશાં સબૂરી રાખ, કેમકે સઘળું જાણનાર પ્રભુ જ્ઞાનરૂપી નજરથી તને જુવે છે, તેને જરા પણ અજાણ્યું નથી, (એટલે તેને સઘળી પળે પળની ખબર છે); માટે બીહી બીહીને ચાલવું, ફરી ફરીને સારાં કામો કરવાં અને ધીરજ રાખીને હેતે પ્રભુને ભજવો, એવું વારે વારે **દલપતરામ** કવિ કેહે છે.

પાઠ ૨૦૬ઠ્ઠો.

ભૂખાળવાં=ભૂખે મરતાં, ભૂખ ભૂખ કરતાં.

કટલ (અં) }
નાટિલસ(અં) } માછલીનાં નામ.

ઝપાટો=સપાટો.

પાઠ ૨૦૭મો.

અળશીઆં= ચોમાસાની રૂતમાં પેટમાં કરમ થાય છે તેના જેવા જમીનમાં પાકે છે તે જીવડાં.

કાલુમાછલી=બે જોડાયલી સીપોના જોડકાં, જે માછલીની સીપોથી મોતી નીકળે છે તે માછલી.

કાચબો = એક જાતનો પાણીમાં રેહેનારો ગોળાકાર પશુ.

પાઠ ૨૦૮મો

બેકાયદે (ફા. આ.) ધારાથી ઉલટી રીતે.

નાકેદાર=નાકું તપાસનાર. શેહેરના દરવાજે જકાત લેવાની નોકરી કરનારો, ચોકીદાર.

ફોજદાર (આ. ફા) કોટવાલ. ફોજવાળો.

મુનસિફ (આ) દીવાની કામનો ફેસલો કરવાને નીમેલો બીજા વર્ગનો દેશી ઓધ્ધેદાર.

પાઠ ૨૦૯મો

યુધ્ધ (સં) લડાઇ, સંગ્રામ.

આગ્રહ (સં) ખેંચત્તાણ, બળાત્કાર. ભાવ.

વારે મદદે, કુમકે.

બેઆબરૂ (ફા) બેહુરમત બેઇજ્જત.

પાઠ ૨૧૦ મો.

ઘાતકી (સં) ખુની. નિર્દય, દયા વગરનો.

નામાંકિત(સં) નામીચો. પ્રખ્યાત.

ઇજિપ્ત(અં) મીસર દેશ.

પાઠ ૨૧૧મો.

જપ્ત (આ) કબજે.

તાબડતોબ=તુરત.

નામદાર (ફા) નામીચો, પ્રખ્યાત.

પાઠ ૨૧૨મો.

મહાકષ્ટ(સં) ઘણું દુઃખ.

ઓધ્ધો (આ) દરજ્જો.

કલ્યાણ (સં) હિત, રૂડું.

પાઠ ૨૧૩મો.

કુમક (ફા) મદદ.

દોઆબ (ફા) બે નદીઓ ઉપર આવેલો પ્રાંત. (દુ-આબ).

કરાર (આ) બંદોબસ્ત.

પાઠ ૨૧૪ મો.

ઉસ્કેરીને=ચડાવીને.

ગવર્નર (અં) ઇલ્લાકાના મુખ્ય શેહેરનો હાકેમ, સ્થાનિક સરદાર.

ભાંજગડ=તકરાર.

વૈભવ (સં) સુખ.

પાઠ ૨૧૫ મો

હસ્તગત(સં)હાથમાંલેવું.

તૃપ્તિ (સં) સંતોષ.

વહીવટ=કારભાર.

પાઠ ૨૧૬ મો.

ભયો=થયો.

વસુ=પૈસો.

પદાભિષેક (સં) ગાદી બેસતી વખતની ક્રીયા.

માંગલીક (સં) શુભકારી, સારૂં.

ઉપમાન=મૂકાબલે, સરખાપણે.

શરદ (ફા)ઠંડી.

સહસાજ=સામાન સાથે.

આટપી=માંડી વાળવું. સંકેલી લેવું.

સંતોખે (સં) તરપતથાય, ધરાય.

ઉલટ=ઉલટો, બમણો.

પરદુઃખ ભજંન (સં) પારકાનું દુઃખ ભાગનાર, પરોપકારી.

બુદ્ધી=અક્કલ.

દિગવિજયી (સં) બધી દિશામાં જીત કરવી.

નિપુણ (સં) પ્રવિણ, જાણીતો.

સબળ (સં) બળવાન.

અબળ (સં) બળ નહીતે, કમજોર.

પંચતંત્ર(સં)પાંચ તંત્ર, પંચોપાખ્યાન.

શૌર્ય (સં) બાહાદુરી.

ઔદાર્ય (સં) સખીપણું, દોલો જીવ.

આર્ય (સં) શ્રેષ્ટ, ઉત્તમ.

વાદ્ય=વાજા, રણતુર.

(કવિતાની સમજુતી). (૨૯).

વિક્ટોરિઆના જન્મને શાબાસ છે, અને જન્મની ઘડી, પળ, વાર, સને ૧૮૧૯ ના મે માસની ૨૪મી તારીખનાને પણ શાબાસ છે. સને ૧૮૩૭ના જુન માસની ૨૦મી તારીખે રાજયપદ પામીને તે ગાદી પર બેઠી તે દિવસને પણ શાબાસ છે, અને સને ૧૮૩૮ના જુન માસની તારીખ ૨૮ મીએ તેની રાજ્ય ઉપર બેસાડવાની ક્રિયા કીધી તે વખતને પણ શાબાસ છે. શાબાસ છે વીક્ટોરિઆને શાબાસ છે. ને આજે રાજ્યપર બેઠાના દિવસ તેને પણ શાબાસ છે; માટે દેશ સુધારવાના રૂડા કામમાં તેની ફત્તેહ થાઓ. રાણીના ગુણનું બ્યાન કરતાં કવિ પણ હારી જાય, એની સાથે કોઈનો મુકાબલો થાય એવું નથી, કારણ કે એની બરોબરીનુ કોઈ નથી; પણ આટલી વાત કહીનેજ બંધ રેહેવું એથી આપણું મન સંતોષ પામતું નથી, ઉલટો હરખનો રસ વધે છે તે ઝરણ (રસ) સારા લોકોલો. આજ કાલપૃથ્વીમાં અંગ્રેજ લોકોનું રાજ્ય છે અને તેની ફતેહ સઘળા દેશોમાં થાય છે. એ કાંઇ નબળાનું કામ નથી. શરદ ૠતુમાં (ગરબાના દિવસમાં) જેમ નિર્મળ પાણીમાં કમળનું ફુલશોભે છે તેમ સુધરેલા સઘળાં રાજ્યોમાં અંગ્રેજી રાજ્યશોભે છે. રાણી કમળના ગરભજેવી (રૂપવંતી) છે; તે દુનિઆમાં બધે પ્રખ્યાત છે, ને બીજાનું દુ:ખ ભાંગવાનું તે ઓસડ છે. (બધાનું દુ:ખ ભાંગેછે) અને તે સેવેને રાત દિવસ સુખકરેછે. સઘળી દિશાજીતનારી વીક્ટોરિઆ તેની બરોબર આજ કોઈ નથી, તે સુખ અને દોલતનો વરસાદ વરસાવીને મેઘ રાજાની જાણે લાજ રાખતી હોય એમ તે વર્તે છે. રાજય કામમાં તે ઘણીજ માહીતગાર અને ડાહી છે, તે સંપ થકી સઘળા દેશોમાં પોતાનો હુકમ ચલાવેછે, બાળપણામાંથી તે વિદ્યા ભણીને જોરાવર અને કમજોર, તેમજ

રાજ્યના સઘળા લાયક તરેહ તરેહના કામોને તે સારી રીતે પીછાને છે. તે પંચ તંત્ર (એ નામનો એક ગ્રંથ છે, જેને પંચોપાખ્યાન કેહે છે) તેમાંથી નીતિ શીખીને ક્ષમા, શુરવીરપણું અને સખાવતપણું ધરાવનારી છે. તે ઊંચા કુળમાં જન્મી છે અને ધર્મ સંબંધી સારા ગુણો તે શીખી છે. પોતાને શરીરે તે ઘણી મેહેનત કરે છે ને ટાઢ તડકો વેઠે છે, તેમજ લશ્કર અને વાજાના અવાજથી તે બીહીતી નથી તે પોતાના વચન પ્રમાણે ચાલે છે અને પાપથી તે દૂર રહે છે, અને પોતાની રૈયત, દોસ્તદાર, અને સગાં વાહાલાં તેમને તે ઘટતું માન આપેછે.

પાઠ ૨૧૭ મો.

રિપુ (સં) દુશ્મન, શત્રુ.
કદર (આ) બુજ.
વર વેર=ઘણી સાથે.
સંતતિ (સં) છોકરાં.
આચાર (સં) ધર્મ પવિત્રાઇ.
અમળા=દોષ વનાની.
કમળા=લક્ષ્મી.
લીલાલે'ર = પરમેશ્વરની મેહેરબાની, બલીહારી, રહેમત.
આશ (સં) ઇચ્છા. આશા, ઉમેદ.
ડંકા=ઢોલ, મોટા નગારાનો અવાજ.
સવારા=વેળાસર.
બુદ્ધિવર્ધક (સં) અક્કલને વધારનાર, એ નામની મુંબઇમાં સભા છે.

(કવિતાની સમજુતી). (૩૦).

અવગુણી માણસ અને ગુણવાન માણસ, દુશ્મન અને મિત્રએઓને બરોબર પારખીને તેના મનના વિચારો તે લેછે, અને ગુણવાન માણસની બૂજ જાણીને તે તેની ફરજ બજાવેછે. વિદ્યા, હુન્નર અને સાચી વાતને તે મળતી રેહેછે, અને તે સૌના હકો જાળવીને તે પોતાના કુળને શોભા આપેછે. વળી તે ઘરમાં પણ સારી રીતે વર્તે છે ને પોતાના ધણી સાથે સંપથી ચાલેછે (હાલમાં તેનો ધણી મરી ગયો છે); ઘણી ઘણી આણીની રીત ને સમજીને તે અણબનાવ નહીં રાખતી. તેને છોકરાં ઘણાં છે અને ઘરમાં સંપ બહુજ છે અને પોતાના કુળના આચાર વિચારની રીત ભાત તેઓને સારી રીતે શી-

ખવી છે. સ્ત્રી જાણીને તેનું જોર કાંઇ ઓછું નથી, સારા બળવાળાને પણ તે કમજોર કરતી, દ્વીપ વરગની લક્ષ્મી સરખી તે છે અને વિચારમાં તે ઠરેલ છે. તેના દેશને લોકને, તેના શરીરને શાબાસ છે; અને તેના ગુણને પણ શાબાસ છે, તેનું રાજ્ય હમેશાં કાયમ રહો.

ઇશ્વર ઇચ્છાથી આજે આવો રૂડો વખત આવ્યો, કેમકે રાણીનું સારૂં રાજ્ય થયું તેથી ઘેર ઘેર સૌની આબરૂ રહીછે; પરમેશ્વરની જો કૃપા હોય તો સર્વ પ્રકારનું સુખ થાય અને ઘેર ઘેર આનંદ થઇ રાણીથી આપણા દેશીઓને લાખો પ્રકારના લાભ થાય. સઘળા ગુણથી પુરી એવી વીક્ટોરિઆ રાણી પોતાની રૈયતને પ્યારથી પાળીને તેમની આશા પૂરી પાડેછે.

ઘણાક વખાણથી રાણી ઘણી શોભેછે, તે દરિદ્રતાને હાંકી મૂકી આપણા તરફ પ્રેમથી જુએછે; વળી દેશને સુધારવાના લાયક ઇલાજો કરી તે તજવીજ કરશે તેથી તમો સર્વ સારી વાણી બોલો. હે રાણી, તારા રૂડાને સારૂ જય, જય, જય થાઓ, અને હિંદુની સઘળી બીકનો નાશ થાઓ, રાણીની જીત સવેળાં થાઓ, અને દેશમાં સુધારા ઉતાવળા થાઓ.

બુદ્ધિવર્ધક (એ નામની મુંબાઇમાં સભા છે તેમાં આ કવિતા વાંચેલી માટે એ નામ લખ્યું છે) તે આ ઠેકાણે સર્વને અરજ કરેછે કે રાણી વીક્ટોરિઆને સઘળા લોકો જે જે, કાર બોલો.

પાઠ ૨૧૮ મો.

ભરતી ઓટ = પાણીનું આવવું તથા જવું તે.
નડે=હરકત કરે.
તિથિ=મીતી.

પાઠ ૨૧૯ મો.

વિધવા (સં) રાંડેલી સ્ત્રી, વિ—વગર ને ધવા ધણી એટલે ધણી વગરની. [કાળ, યુગ. જમાનો (આ) વખત,
અડસટ્ટો (હિં) આશરો, સુમાર. [વગરની સ્ત્રી.
અબળા(સં) અનાથ બળ
ઝાંખી=દરશણ, મેળાપ.
લાડું=લાડકું, પ્યારૂં લાગે એવું.
વરજાવે(સં) છોડાવે.
નિબંધ (સં) વિષય, કાંઇ બાબત ઉપર ધ્યાન લખવું તે

પાઠ ૨૨૦ મો.

ઉષ્ણતા (સં) ગરમી.
કરા=હવામાંથી છુટું પડીને બંધાયલું પાણી, બરફના કકડા.
રસાયની સંયોગ (સં) રસાયણ પદાર્થનું બીજા સાથે મળવું.

પાઠ ૨૨૧ મો.

વાહક (સં) લઇ જનાર.
મંદવાહક(સં) ધીમી રીતે લઇ જવું તે. [થરાં.
મસોતાં=મેલા ફાટાં ચી-
નવેણ=જગા. રસોડું.

પાઠ ૨૨૨ મો.

ઘેરાવો=ઘેર, પરીઘ.
ઉષ્ણતામાપક (સં) ગરમીને માપનારૂં.
ચક=જાળીવાળો પડદો.

પાઠ ૨૨૩ મો.

પ્રતિબંધ (સં) અટકાવ.
ફમેતીઆ=પાણીનીઝીણી ઝીણીફુરકી.
ઘાટ=પર્વત.

પાઠ ૨૨૪ મો.

લંબવર્તુલ (સં) ઇંડાના જેવો આકાર.
અર્દ્ધપારદર્શક (સં) જેમાંથી અરધું પરધું આરપાર જોવાય તેવું (અર્દ્ધ-પાર-દર્શક).

પાઠ ૨૨૫ મો.

આકાશગંગા (સં)આકાશમાં જે અગણિત તારાનો સમુદાય તે.
રાશિમંડળ (સં) રાશીચક્ર, રાશીનો જથો.
નક્ષત્ર (સં) મૃગશર, આરૂદ્રા વગેરે વરસના સત્તાવીશ છે તે
અસંખ્ય (સં) ઘણા, ગણાય નહીં તેટલા.
કર્ત્તા (સં) બનાવનાર

પાઠ ૨૨૬ મો.

પ્રભાત (સં) સહવાર, વહાણું. [નહારો.
અધમ (સં)પાપી,નીચ,
ઉદ્ધાર (સં) મોક્ષ, કલ્યાણ, છૂટકો.
ઢુંકડા=પાસ, નજદીક.
ઉદિત (સં) ઉગેલો.
આદિત્ય (સં) સૂરજ.
પીગળી=પીગળીને, ઓગળીને.
હિમ=ઠંડ, ઘણી ટાઢ.
બંધ (સં) દોરડું, પાટો.
મુલ્લાં (આ) મુસલમાનનો ધર્મગુરૂ.
બાંગ(ફા) મસીદમાં પોકારીને પ્રાર્થના કરેછેતે.
સ્નાન (સં) નહાવું.
પદ્મ=કમળનું ફૂલ સૂરજ ઉગવાથી ફૂલેછે તે.
પ્રફુલિત (સં) ફુલેલા
પતિત=બીડાઈ ગઇ.
પોયણી=એક જાતનાં ફૂલ, જે ચંદ્ર ઉગવાથી ફૂલે છે તે.
બગ=બગલા પક્ષી
ઠગ=લુચ્ચો, ઠગારો.
ખેડુ=ખેડુત લોકો.
મહીઆરીઓ=દહિં વેચનારાઓ.[વાની વિદ્યા
ધનુરવિદ્યા(સં)તીર માર-
વાજીત્ર (સં) વાજા.
સંતાન (સં) છોકરાં.
ફૂઅડ=આળસુ, દળદ્રી.
રંડા(સં)રાંડ,નઠારીબાય-
રૂઠી=ગુસ્સે થઇ. [ડી.
ધીમંત=દાના, મોટા.
સાધે=પાર આણે.
આધે=અડધે.
આરોગ્ય (સં) કુશળ
કાવ્ય (સં)કવિતા.
કલ્લોલ=તુરંગ, વિચાર, ગમત, અવાજ
તરીએ=પાર પડીએ.

(કવિતાની સમજુતી). (૩૧).

સવારમાં માબાપ છોકરીને કહેછે કે રાત વીતી ગઇ માટે ઉઠ, અને પાપીનું કલ્યાણ કરનાર અને જગતનો બનાવનાર (પરમેશ્વર) માં હેત કર. દુરના અને પાસેના મરવા બોલ્યાં, અને રાજાની કચેરી નાં બારણાં ઉઘડયાં છે; લોકો જાગીને રોજગારે લાગ્યા અને દેવસ્થાનમાં ઘંટ વાગવા માંડયા છે. સવારમાં મા બાપ૦ (૧). આકાશમાં સુરજનો પ્રકાશ માલમ પડે છે અને ચંદ્રનું તેજ જતું રહ્યું છે, અને ટાઢથી થીજેલું જે પાણી (બરફ) તે ઓગળીને વેહેવા લાગ્યું છે. સવારમાં માબાપ૦ (૨). ચકલી ચકચક કરી બોલેછે, કાગડા કા કા કરે છે, અને હંસ, મેના ને પોપટ એ પક્ષીઓ મીઠા રાગથી બાલે છે; કોઇ સવારનો રાગ એટલે પ્રભાતીઆં ગાઇને ખુશ થાય છે અને ગાયો અને ભેંસોને ચરવાને છોડી મુકેછે (મતલબ કે હવે સવાર થઇ). સવારમાં માબાપ૦ (૩) વળી ઘંટીએ દળવા બેસેછે તે વારે જે સોહોર થાયછે તે જોરથી સાંભળ, અને મસજીદમાં મુસલમાનોનો ધર્મગુરૂ (મુલ્લાં) તાણીને બાંગ પોકારેછે (પ્રાર્થના કરેછે). બાયડીઓ નદીમાં નાહીને પાણી ભરીને જાયછે, અને નદીમાં તીર્થે કોઇ નાહેછે; સવારમાં માબાપ૦ (૪). વળી તું દીવો જઇને જો કે તેનું તેજ ઝાંખું થઈ ગયું છે, ને ચોર અને ઘુવડ પક્ષીઓ સંતાઇ ગયાંછે; (કેમકે ચોરથી સવારે ચોરી ન થાય ને ઘુવડ પક્ષીથી દિવસે ન દેખાય), કમળ (સુરજના ઉગવાથી ખીલ્યાં છે), અને ચંદ્રના જવાથી પોયણી (એક જાતનું ફુલ) તે બીડાઇ ગયાંછે; તેમ બગલા અને ઠગારા લોકો (પોતાના શિકારને સારૂ) નદી કિનારે જઇ બેઠા છે. સવારમાં માબાપ૦ (૫). ખેડુત લોકો ખેતી કરેછે, સોનીઓ સોનું ઘડેછે. લુવાર લોઢાને ઘડેછે અને કંસારા કાંસુ ઘડેછે; મરણ પામેલા

પુરૂષોને તેમનાં ઘરનાં અધરાં મોં વાળીને સવારમાં રડે છે, પણ તેની આંખોમાં જરા આંસુ દેખાતાં નથી, સવારમાં માબાપ૦ (૬). સ્ત્રી પુરૂષો ઉઠયાં અને તેમની બારીઓ ઉઘડી ને દહીંવાળીઓ દહીં લોવે છે તે તું જો, વળી જો કે રસ્તામાંથી મુસાફરો જાય છે, અને તળાવેં, કુવા. નદીઓ, જયાં પાણી છે ત્યાં ઓવારા પર ધોબીઓ લૂગડાં ધુએ છે. સવારમાં માબાપ૦ (૭). ધીરજવાન અને શૂરા માણસો તીર કામઠાની વિદ્યા શીખે છે અને રાજ દરબારમાં વાજાં વાગે છે; સિપાઇઓના પહેરા બદલાય છે, રસ્તાઓ પર પાણી છંટાય છે, અને રાજા વાડીમાં જઇને બેઠા છે. સવારમાં માબાપ૦ (૮) કુળવાન સ્ત્રીઓ પોતાના બાળકને તપાસતી અને મોઢે મીઠા બોલ બોલતી ઉઠી છે; પણ દરિદ્રી ને આળસુ સ્ત્રી કંકાસ કરતી, પોતાના બચ્ચાંને મારતી અને વરને ધમકાવતી ઉઠી છે. સવારમાં માબાપ૦ (૯). અક્કલવાળા પૈસાદારો દાતણ કરીને નાહીને સવારમાં સારી ખુશબો સુંઘે છે; પણ આળસુ, બેવકૂફ, અને અપરીણીઆ હોય તે એ વખતે ઘણું ઉંઘે છે. સવારમાં માબાપ૦ (૧૦). આ વખતે ઉઠીને જે કોઇ શીખવા માંડે તો તે આઠ કે દશ મહિનામાં પોતાની મતલબ પાર પાડે; જો ખુલ્લી હવામાં આ વખતે ફરે તો છ માસમાં તે શરીરે સારો નીરોગી થાય. સવારમાં માબાપ૦ (૧૧) વળી જે વાત ભુલી ગયલા હોઇએ તે પણ આ વેળા સંભારીએ તો યાદ આવે; અને કવિતાનું જે કઠણ કામ તે પણ કવિ **દલપતરામ** કેહે છે કે આવડે, (માટે ઉઠ અને ધંધે વળગ). સવારમાં માબાપ છોકરીને કેહે છે.

પાઠ ૨૨૭ મો.

કરોડ=બરડાની વચમાંનું સીધું હાડકું.
ઝૂમખા=લુમખા.
જળો=એક જાતના ખરાબ લોહી ચુસી લેનારા લાંબા જીવડાં.

પાઠ ૨૨૮ મો.

જંતુ (સં) જીવડાં.
પાંખળા=પાંખવાળા
ડાંસ=મગતરાં.

પાઠ ૨૨૯ મો.

ગણિતશાસ્ત્ર (સં) આંકડા માંડીને હિસાબ ગણવાની વિદ્યા.
ચોઘડીઉં=ચાર ઘડીનો વખત.
ખંડન(સં)રદ, ભંગ.
વ્યતિપાત } યોગનાં
વૈધૃત } નામછે.
ગપો=ગુલબાન, ખોટી વાત.
બ્રહ્માંડ(સં)સૃષ્ટી, દુનિઆ

પાઠ ૨૩૦ મો.

કાર્ય (સં) કામ
સંયોગ (સં) મેળાપ.
ઘર્ષણ (સં) ઘસાવું.
બીલોરી=એક જાતનો હાંડીના જેવો કાચ.

પાઠ ૨૩૧ મો.

ચિરાડા=ફાડચા.
લકવો=હાથ પગ કે શરીરના હર કંઇ અવયવ રહી જાય એવો એક જાતનો વા.
લોહચુંબક (સં) લોહું ચુસી લેનાર, ચમક.

પાઠ ૨૩૨ મો.

ઇલેક્ટ્રિક(અં)વીજળીનો.
ટેલિગ્રાફ (અં) સંદેશો.
સંદેશો(સં)ખબર, કેહેણ.
ડાગ=ટપાલ.
બાટરિ (અં) વાગતાં ધડાઆળ જેવો તારની મારફતે ખબર કરવાનો સંચો.

પાઠ ૨૩૩ મો.

બતક=એક જાતનું પક્ષી.
યંત્રરચના (સં) સંચાની ગોઠવણ.
સમાચાર=ખબર.

પાઠ ૨૩૪ મો.

પંચકડા=પાંચ આંકડા.
એકત્રીસા=એકત્રીસ માત્રાના છંદ.

પાઠ ૨૩૫ મો.

ઇનામ (આ) શીરપાવ, ખુશી બદલ કંઇક બક્ષીસ આપવું તે.
વયે (સં) ઉમ્મરે.
ઉપરાંત = એ શિવાય, એથી વધારે.
નમાયાં=મા વગરના.
સાંતરૂં=રસોઇની સામગ્રી તૈયાર કરવી તે.

પાઠ ૨૩૬ મો.

કીકો=નાનો છોકરો.
હારેડા=કંકાસીઓ, હઠીલો.
વ્યર્થ (સં) ફોકટ.

પાઠ ૨૩૭ મો.

વર્તમાનપત્ર (સં) નવી ખબર મળે એવો છાપેલો આખો કાગળ
પુસ્તકશાળા (સં) કીતાબખાનું, ચોપડીઓનો ભંડાર.
અનિશ્ચિત્તપણે (સં) નિશ્ચિય કર્યા વગર નિયમે, ખચિત્ત નહીં

પાઠ ૨૩૮ મો.

ચેળ=ચળ, ખુજલી.
ટોપ=કુતરાના કાન.
વિચિત્ર(સં) તરેહેવાર.
જન્મારા (સં)જીંદગાની આખી જીંદગી.
સંક્ષેપ(સં)ટુંકું, ટુંકાણ.
ખૂબી(ફા)લીલા, કરામત.

પાઠ ૨૩૯ મો.

પીલા=ફણગા.
વિસ્તાર (સં) પરીવાર.
દીપમાળ(સં)દીવાનીહાર

પાઠ ૨૪૦ મો.

પાસિફિક (અં) સ્થીરપાણીનો.
સફેતો (ફા) ચાક.
કોટી(સં)કરોડ, સોલાખ.
ચમત્કાર (સં) અચંબો.

પાઠ ૨૪૧ મો.
ગર્થ (સં) પૈસો.
ગાંઠવો=સંઘરવો.
મનન (સં) વિચાર, તોલ, ખ્યાલ.
પરજન (સં) પારકું માસણ (પર=જન).
પ્રભુપદજ્ઞાન (સં) પ્રભુના ગુણ વિષેનું જ્ઞાન.
જનકૃત (સં) માણુસના કરેલાં, (જન=કૃત).
પ્રભુકૃત (સં) ઇશ્વરના કરેલાં, (પ્રભુ=કૃત).
સુપેર=સારી રીતે.
શશી (સં) ચંદ્ર, ચાંદો.

(કવિતાની સમજુતી). (૩૨).

આ નીતિની વાત ભણનારા વાંચો અને તેનો ઘણો ઘણો વિચાર કરીને સારા ગુણો સોધો; તમે વિદ્યા શીખીને ભણી ઉતર્યા (પાર પડ્યા) એમ કદી મોઢે બોલશો નહીં. (૧). જો તમે આખી જીંદગાની સુધી ભણશો તો પણ ભણતરનો છેડો આવનારજ નથી; અક્કલ, પૈસો, અને સદગુણને સંઘરવા એ તો આપણો ધર્મજ છે. (૨) સઘળી વખતે અને સઘળે ઠેકાણે એમજ તમારે કરવું, (ઉપલી વસ્તુનો સંગ્રહ કરવો) કેમકે એથીજ ભણવાનો માવરો થાય છે; જેમ જેમ તમે ચિત્ત લગાડીને જોશો તેમ તેમ તમારી અક્કલ વધતી જશે. (૩) ઉજ્જડ જગામાં, અંધારામાં અને સુની જગામાં તમે મનમાં સારી પડે તોલ કરીને સારા ગુણો સંઘરો એવે વખતે આપણો જીવ કેવા કામો (વિચાર) કરે છે તે જુઓ. (૪). એ વખત પેહેલાં જે જે બીજા બનાવો બનેલા છે તે તમે જોઇ સારા ગુણ શોધો. તે તમે તપાશીને જોશો તોજ તમારી અક્કલ તેથી વધશે. (૫). શરીરનાં સાંધા અને બળ તેમજ જગતનો વિચાર કરીને સારા ગુણ શોધો; શરીર કેવી ચતુરાઇથી અને કેવા કારણને સારૂ ઇશ્વરે બનાવ્યું છે તે તપાશીને જુઓ. (૬) વળી આપણા મનને તપાશીને જુઓ અને જે ગુણ મેળવવાની આપણને જરૂર છે તે મેળવો, પછી બીજાનું જ્ઞાન લે; પછી સારૂં માઠું, બેસમજપણું તે ખુશી થવા જેવું છેકે દલગીર થવા જેવું છે તે જુઓ. (૭) માણસના ગુણો જે જાણવાના છે

તે જાણો, તે જાણવાની ખરી જરૂર છે એમ સમજો; તેમજ બીજાને અક્કલ આપો અને તેની પાસેથી લો, અને દુઃખ તથા નઠારા ગુણ હોય તેને છોડી દો. (૮) એટલું કીધા પછી એક જરૂરની વાત એ જાણવાની છે કે આપણું જેથી કલ્યાણ થાય એવા ઉપાયો શોધો, (એટલે પેદા કરનાર ઇશ્વરને યાદ કરો) પછી આપણને ઇશ્વરે દયા કરીને શું શું આપ્યું છે તે જુઓ. (૯). માણસનાં કરેલાં કામો જોઈને પછી પરમેશ્વરનાં કરેલાં કામો સારી રીતે જુઓ; તેણે પર્વત, પથ્થર, વન, જીવ, જંતુઓ, અને અનેક તારાના જથા બનાવેલા છે તે જુઓ. (૧૦) વળી સમુદ્ર, સૂરજ, અને ચંદ્રમાં તરફ નજર કરો તો તે જોતાં હજારો વિચાર તમારા મનમાં આવશે; માત્ર ઘાસ, ફળ, અને ફૂલમાંજ જોશો તો પ્રભુની બેહદ અક્કલ વાપરેલી માલમ પડે છે. (૧૧) વળી એથી પણ તમે વધારે તપાશીને જોશો તો ઘણી અક્કલ મળશે; માટે **દલપતરામ** કેહે છે કે ખરા ભાવથી ચિત્ત દઈને સારી વિદ્યા ભણો. (૧૨)

પાઠ ૨૪૨ મો.

જોગવાઈ=તક, વખત.
આભ (સં) આકાશ.
સુગ=ચીટ, ચીટળી.
અનહદ (આ) ઘણુંજ, હદ નહીં તે.

પાઠ ૨૪૩ મો.

બીરા=ભાઈ.
કદાચ=કદી, કોઇ વખત.
પુંજ (સં) ઢગલો.
પ્રલે (સં) નાશ, પાએમાલ, ફના.
વારિ=પાણી.
ઉભય (સં) બંને, બેઉ.
ભ્રષ્ટ (સં) રદ.
આતમઘાતી(સં) પોતાને હાથે જીવ કહાડી ને મરનાર.
મુનિવ્રત (સં) ન બોલવાનું નીમ.
ફક્કડ=મોજી, શોખી, છેલ, પોશાગીર.
અક્કડ=તંગ રેહે તે.
રાસભ (સં) ગધેડો.
મોક્ષ (સં) છુટકો, બંધનમાંથી છુટવું તે.
ત્રિભુવનપતિ (સં) ત્રણ ભોવનનો ધણી, સ્વર્ગ મૃત્યુ ને પાતાળનો, (ત્રિભુવન–પતિ).

(કવિતાની સમજુતી). (૩૩).

હે પ્યારા ભાઈ, આ સંસારના સુખ સાચા અને પવિત્ર સ્વભાવથી હંમેશા તમે ભોગવો, અને સારા સદગુણો શીખો, પ્રીતિથી પ્રભુને ભજો અને નઠારૂં કામ કદી કરશો નહીં. (૧) બીજાનું દુઃખ જો-

ઇને તેના પર દયા કરો અને તેના પર ઉપકાર કરો, એથી તમારા કીઘેલા પાપના ઢગલા નાશ પામશે ને પ્રભુ તમારૂં કલ્યાણ કરશે. (૨). પ્રભુને ઓળખ્યા વગર કદી મમત કરીને કાંઇ કરીએ નહીં; પાણીને જો જોસ્સાથી વલોવી એ તો તેથી કંઇ મીઠું માખણ મળવાનું નથી. (૩).તેમજ માયા મેલ્યાથી કાંઇ પ્રભુ મળનાર નથી પણ એથી ઉલટો બંને તરફથી જાયછે, (જોગીમાંએ નહીં ને ભોગીમાંએ નહીં એવો થાયછે); જે કોઇ બળાત્કારે જીવ કાહાડે તે આત્મઘાતી કેહેવાય (માટેપ્રભુ મેળવવાને જીવ કાહાડવો નહીં). (૪). પ્રભુના ગુણ ગાવા સારૂ જીભ આપી છે, પણ ખરેખરા બેવકુફો મુગા રેહેવાનો નીમ લેછે; પગ સાદા ચાલવાને સારૂ કર્યા છતાં કેટલાક ઠગારાઓ મમત કરીને ઉભાજ રેહે છે. (૫). આંખો પરમેશ્વરે જોવાને માટે કરેલી છે તે છતાં કેટલાક મુરખા તેને મીચીજ રાખેછે; પણ જગતના કરનારે જે કર્યું છે તે સમજીનેજ કીધું છે એમ સારા બુદ્ધિવાન માણસો સમજે છે. (૬). તમે સંસારને શામાટે છોડો છો! એથી એકે કામ થનાર નથી; જો નાગા રેહેવાથીજ પ્રભુ ખુશી થાય એમ હોત તો તે કપાસ શા સારૂ બનાવત.? (૭) જે માણસ માબાપને રડતાં મુકીને અને કુંટુબને છોડીને સ્વતંત્ર થઇ ફરે તેથી કાંઇ પ્રભુ મળનાર નથી, પણ એથી તો મોટું પાપ ભેગું થાય છે (૮). જુઓ કે ટાઢ અને તાપ ઝાડ ખમે છે અને માછલાં વગેરે જીવજંતુ રાત દિવસ પાણીમાંજ નાહ્યા કરેછે; તેમજ પતંગીઆ અગ્નિમાં બળી મરે છે, પણ એથી કાંઇ સંસારનો પાર આવનાર નથી (મુક્તિ થનાર નથી). (૯). વળી ગધેડા રાખમાં આળોટીને રાખ ભર્યાંજ રેહેછે, વડને મોટી મોટી જટાઓ (વડવાઇ) હોય છે; વાંદરાઓ તે હમેશાં જંગલમાંજ રેહે છે અને તે ફળ તથા ફૂલનેજ ખાઇને કુદતાં ફરેછે. (૧૦). પણ એમ રહેવાથી કાંઈ મૂક્તિ થનાર નથી, તેમ શરીરને દમવાથી તો ઉલટો જીવને સંતાપ થાય છે;

માટે પ્રભુમાં હેત રાખીને હમેશાં બીહી બીહીને ચાલવું (નઠારાં કામ ન કરવાં), (૧૧) એથી કરી સર્વને સુખ થશે. એટલાજ માટે એવાં (સારાં) કામો હોંસે હોંસે કરશો તો **દલપતરામ** કવિ કેહે છે કે જે ત્રણ ભોવનનો ધણી (ઇશ્વર) તે તમને સુખ આપશે. (૧૨).

કવિતામાં આવેલા પ્રખ્યાત શબ્દોના વર્ણનનો ટુંકો ઈતિહાસ.

પાઠ ૨ જો.

દલપતરામ.—વઢવાણના જાતે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણ એઓ કવિ છે, એમણે સરકારી ગુજરાતી નિશાળોમાં ચાલતી સાત ચોપડીઓ વગેરેમાં ઘણી કવિતા, છંદ વગેરે રચ્યું છે તે બધે પ્રસિદ્ધ છે. એઓ હાલ અમદાવાદમાં રેહેછે ને વર્નાકયુલર સોસાયેટીના સેક્રેટરીનું કામ કરેછે. ઉમ્મર આશરે વરસ ૫૧ ની છે.

પાઠ ૧૦ મો.

વિક્રમ.—માળવાની ઉજ્જન નગરીનો રાજા, ઇસવી સનની પેહેલાં ૫૬ વર્ષ ઉપર થયો. એણે ઘણાંનાં દુઃખ મટાડયાં છે તેથી એને પરદુઃખ ભંજન કહેછે. એનાથી સંવત ચાલ્યો છે તે સંવત હાલ ૧૯૪૩ છે.

પાઠ ૩૧ મો.

સામળ.—શ્રીઔદ માળવી બ્રાહ્મણ, અમદાવાદની પાસે હાલ જ્યાં ગોમતી નદી છે ત્યાં અથવા તેની પાસે વેગણપુર કરીને પરૂં હતું ત્યાંનો રેહેવાસી કવિ હતો. એણે કવિતા તથા છપ્પા ઘણાં બનાવ્યા છે.

મેરૂ.—એ પર્વતનું નામ છે તે સાત ખંડની મધ્યે છે. એની ઉંચાઇ શાસ્ત્રમાં ૮૪૦૦૦ જોજન ગણેલી છે.

પાઠ ૫૯ મો.

રાવણ.—લંકાનો રાજા, એણે દશ વખત મહાદેવની પૂજા કરી હતી તેથી મહાદેવે એને ૧૦ મસ્તક તથા ૨૦ હાથ આપ્યા હતા. એ રામની સ્ત્રી સીતાને હરી ગયો હતો, પછી એનું મોત રામના બાણથી થયું હતું

દુરયોધન.—ધૃતરાષ્ટ્રનો વડો પુત્ર, એ તથા એના ૯૯ ભાઇ કૌરવ કેહેવાયછે. એને એના કાકાના દીકરા પાંડવ સાથે મ્હોટું યુદ્ધ થયું હતું, તેમાં એ દુર્યોધન વગેરે સર્વે કૌરવ નાશ પામ્યા હતા.

કર્ણ.—કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં કાનમાંથી સૂર્યે ઉત્પન્ન કરેલો પુત્ર એ રાજા ઘણો ધર્મિષ્ટ હતો, રોજ શહસ્ત્ર બ્રાહ્મણને દશશહસ્ત્ર ગઉદાન આપતો હતો, તેમજ રોજ સવાભાર સોનાનું દાન કરતો હતો.

પાઠ ૬૦ મો.

જાનકી.—જનક રાજાની છોકરી, ને રામની સ્ત્રી તે (સીતા).

રામ.—સુર્યવંશી દશરથ રાજાના કૌશલ્યાથી થયલો પુત્ર, અયોધ્યાના રાજા એની સ્ત્રી સીતાને રાવણહરી ગયો હતો તેની શોધ હનુમાન લાવ્યો હતો.

દ્રૌપદી.—દ્રૌપદ રાજાની છોકરી, ને પાંચ પાંડવની પત્ની, અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળેલી. એણે શીવનું તપ કરી મને વર આપો એવું પાંચવાર કહ્યું હતું તેથી એને પાંચ વર થયા હતા (યુધિષ્ટર, ભીમ, અરજુન, સહદેવ, અને નીકુળ). જયારે યુધિષ્ટર રાજા દુર્યોધન સાથે દુત રમવામાં હાર્યા ત્યારે દ્રૌપદી રાણીને જોર જુલમથી દુર્યોધન રાજાએ દુશાસન પાસે તેડાવીને તેની

લજયા લેવા સારૂ તેનું ચીર કાહાડી નાંખવા માંડયું, તો તે વેળાએ ૯૯૯ ચીર ભગવાને એક પછી એક પુર્યા હતાં. તેનું કારણકે એક વેળા શેરડી ખાતાં ભગવાનની આંગળીમાંથી સરાક ભાંગી લોહી નીકળ્યું હતું, તે વખત દ્રૌપદીએ પોતાનું ચીર ફાડી પાટો બાંધવા સારૂ ભગવાને ચીથરૂં આપ્યું હતું, તેના ભગવાને તાર ગણ્યા તો ૯૯૯ થયાં હતાં; ત્યારે આ વખત ભગવાને દ્રૌપદીની લજ્યા સભામાં રાખી.

હરીશ્ચંદ્ર.—અયોધ્યાનો સૂર્ય વંશી રાજા, એને તારામતી કરીને સ્ત્રી હતી એ રાજાએ ઘણા કાળ સુધી રાજ્ય કીધું, ને પછી વૈકુંઠે ગયો. એ સતવાદી ને ટેકી રાજા હતો, કેહેછે કે મરતાં સુધી એણે પોતાનો ટેક છોડયો નહતો.

પાઠ ૬૭ મો.

મહમૂદ.—એ સબકતગીનનો છોકરો, ગીઝની વંશનો મુસલમાન રાજા એણે હિંદુસ્તાન ઉપર ૧૨ સ્વારી કરી હતી. એ કંજુસ અને પૈસાનો બહુ લોભીહતો. મરવા પડયો ત્યારે પોતાનું બધું ધન સગાં વાહાલાં પાસે પોતાની પાસે મંગાવ્યું ને તે ઘડી તેને રડવું આવ્યું કે આ બધું મૂકીને જવું પડશે, પણ તેમાંથી કોઇને કશું હાથે ન આપતાં મરી ગયો.

તૈમુર.—મોગલોનો સરદાર, અને તાર્તરી દેશનો રાજા. એણે મહમદ તઘલખ બાદશાહના વખતમાં દિલ્હી ઉપર સન૧૩૯૯માં સ્વારી કરી હતી.

નાદીર.—ઇરાનનો બાદશાહ, એ ઘણો ખૂની હતો, એણે મહમદશાહના વખતમાં દિલ્હીમાં ૩૦ હજાર માણસોનો ઘાણ વાળ્યો તથા ત્યાંનો ખજાનો લુટી લીધો, અને ૯ કરોડ રૂપીઆ લઇ ગયો તથા શાહજહાનું મયુરાસન પણ લઇ લીધું.

હોલકર.— ઇનદોરમાં રાજ કરેછે તેના વંશનો.

સિંધીઆ.— ગોવાળીઅરની ગાદીવાળો.

લંકા.—રાવણની રાજધાની, તે હિંદુસ્તાની દક્ષિણે છે. રામના પ્રતાપથી હનુમાને એક વાર લંકા બાળી મૂકીહતી.

પાઠ ૧૧૦મો.

બ્રહ્માનંદ.—એ સાધુ કવિ સંવત ૧૮૮૬માં હયાત હતો, તે કાઠીઆવાડમાં ઝાલાવાડ પ્રગણાના મૂળી ગામમાં રેહેતો હતો.

દેવાનંદ.—એ પણ બ્રહ્માનંદના ગામનો એજ ધર્મનો સાધુ હતો.

પાઠ ૧૧૬ મો.

કબીર.—એ કવિ સંવત ૧૫૦૫ સુધી હયાત હતો. એ ધર્મોપદેશક હતો. એના ધર્મ પાળનારા કબીરપંથી કેહેવાય છે. એણે કવિતા, પદ, ગરબીઓ ઘણું બનાવ્યું છે તે બહુ પ્રખ્યાત છે.

કેવળ.— એ કેવળપૂરી બાવો બ્રહ્મજ્ઞાની, અમદાવાદનો રહેવાસી હતો. એની કવિતા ખમાચી રાગમાં ઘણી છે.

પાઠ ૧૫૦ મો.

ધીરો.—વડોદરાના તાબાના સાવલી ગામનો ભાટ, સંવત ૧૮૮૪માં હયાત હતો, એની કવિતા કાફી રાગમાં ઘણી સરસ છે. કાફી રાગમાં એના જેવી રસીક કવિતા કોઇ બીજાની થયલી નથી.

પાઠ ૧૫૫ મો.

નરસઇ મેહેતો.—જુનાગઢનો વડનગરો નાગર ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ, એ કવિ શીવ ભકત હતો, તે સંવત૧૫૧૨ માં હયાત હતો. એની કવિતામાં પ્રભાતીઆં ઘણાં વખણાય છે. એણે બાળલીલા, રાસ લીલા, ગરબીઓ તથા ઘણાં એક છૂટા પદો રચ્યાં છે. એના પર ઇશ્વર પ્રસન્ન હતો, તેથી તેના પ્રતાપથી આજ આખી નાગર બ્રાહ્મણની ન્યાત સુખીછે.

પાઠ ૧૬૫ મો.

વિકટોરિઆ.—હાલમાં પૃથ્વી ઉપર અંગ્રેજી રાજ્ય ચલાવનાર રાણી સાહેબ એઓ સન ૧૮૧૯ના મે મહીનાની ૨૪ મી તારીખે જન્મ્યા, અને ઇંગ્લંડના તખ્ત ઉપર સન ૧૮૩૭ માં ગાદીએ બેઠા. હાલ ઇંગ્લંડમાં રેહેછે ને પૃથ્વી ઉપર અંગ્રેજી રાજ્યમાં બધે એમની હાકમી તથા સત્તા ચાલે છે.

પાઠ ૧૭૯ મો.

રણછોડ.—મહુધાના ખેડાવાળ બ્રાહ્મણ, એઓ કવિ હતા સંવત ૧૯૦૦ માં જન્મ્યો હતો, ને ૧૯૪૩ માં ૪૩ વરસની ઉમ્મરે મરણ પામ્યો. એમની કવિતા ગરબાના પુસ્તકમાં ઘણી આવી છે.

પાઠ ૧૮૬ મો.

દયારામ.—એ કવિ જાતનો સાઠોદરો નાગર ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ સંવત ૧૮૩૩ માં ચાનોદ કન્યાળીમાં જન્મ્યો હતો, ને સંવત ૧૯૦૮ માં ૭૫ વરસની ઉમ્મરે મરણ પામ્યો. એનું મૂળ વડોદરાની પાસે ડભાઇ ગામમાં હતું. એણે પદ ગરબીઓ વગેરે ઘણું બનાવ્યું છે. તે ઘણું રસીક તથા બધે પ્રસીદ્ધ છે.

પાઠ ૧૮૮ મો.

કૌરવ.—ધૃતરાષ્ટ્રના છોકરાઓ, તે બધા મળી સો હતા.

પાંડવ.—પાંડુ રાજાના છોકરા તે પાંચ હતા (યુધિષ્ટર, ભીમ, અરજુન, સહદેવ, નીકુળ), તે બધા દ્રૌપદી સાથે પરણ્યા હતા.

પાઠ ૨૦૯ મો.

નર્મદાશંકર.—એઓ કવિ સૂરતના વડનગરા નાગર બ્રાહ્મણ, સંવત ૧૮૮૭માં જન્મ્યો હતો, ને સંવત ૧૯૪૨ માં ૫૩ વરસની ઉમ્મરે મરણ પામ્યો. એમણે સુધારા સંબંધી છંદ, પદ, કવિતા વગેરે ઘણું બનાવ્યું છે તે બધે પ્રસિદ્ધ છે. એઓ સુધારાના સાથી હતા.

પાઠ ૨૨૬ મો,

અખો.—એ કવિ જાતનો શ્રીમાળી સોની કરીને મ્હોટો ભક્ત હતો, એ અમદાવાદમાં રહેતો હતો, ને સંવત ૧૭૭૫ માં હયાત હતો, એણે કવિતામાં છપ્પા ઘણાં બનાવેલા છે, તે **સામળભટની** માફક ઘણી રસીક અને બધે પ્રસિદ્ધ છે.

(ઉપસર્ગ તથા પ્રત્યય વિષે).

" અ, અન, બે, નિર, નિઃ " એ ઉપસર્ગ આવે તો તેનો અર્થ " નહીં " થાય છે. જેમ—અસત્ય, અવિશ્વાસ, અનંત, અનાચાર, બેવકૂફ, બેઢંગો, નિર્મળ, નિરાધાર, નિશ્ચળ, નિશ્ચીંત.

" અવ, કુ, દુર, અપ, ક " એ ઉપસર્ગ આવે તો તેનો અર્થ નઠારું કે દુર થાય છે. જેમ=અવગુણ, કુચાલ, દુરગુણ, અપલક્ષણ, કપૂત " ક " ઉપસર્ગ " કુ " ઉપરથી થયો છે.

" સુ " ઉપસર્ગ સારાનો અર્થ બતાવે છે. જેમ—સુધર્મ, સુકાળ.

"સ" ઉપસર્ગ સહિતનો અર્થ બતાવે છે. જેમ—સફળ, સબળ.

"વિ" ઉપસર્ગ વધારે કે વેગળું બતાવે છે. જેમ-વિનાશ વધવા.

" દાર, વાળો, વંત વાન " એ પ્રત્યયો ધણીપણાનો અર્થ બતાવે છે. જેમ-પૈસાદાર, ગુણવાળો, સુખવંત બળવાન, " વાળો, વાળી, વાળું " એ પ્રત્યય પાછલા શબ્દમાં મળે તો " આળાઆળી, રઆળુ " થાયછે. જેમ અણીઆળો, કૃપાળુ, દયાળી. " કાર ને કારી " એ પ્રત્યય કરનારનો અર્થ બતાવે છે, જેમ સુખકાર, દુઃખકારી, " દેણ ને દાતા " એ પ્રત્યય આપનારનો અર્થ બતાવે છે. જેમ—દુઃખદેણ, સુખદાતા ; અને " ધર " એ પ્રત્યય ધરનારનો અર્થ બતાવેછે. જેમ—ગદાધર, ધરણીધર, મણીધર.'

(સમાસ).

બે કે આધિક શબ્દ મળીને એક જેવા થાય તો **સમાસ** થયો કહેવાય છે. સામાસિક શબ્દના અનેક ભેદ છે; જેમકે દ્વંદ્વ, **તત્પુરૂષ, કર્મધારય, દ્વિગુ, અવ્યયીભાવ, મધ્યમપદલોપી,** અને **બહુવ્રીહિ.**

अ. द्वंद्व. તેને તેજ વિભક્તિમાં અનેક નામ આવે તો સમાસ દ્વંદ્વ કહેવાય છે; માબાપ, ગુરૂશિષ્ય, સાચુંજુઠું, જળથળ, આકાશપાતાળ.

आ. तत्पुरुष સમાસના પૂર્વપદ અને ઉત્તરપદમાં* વિભક્તિનો સંબંધ હોય તો સમાસ તત્પુરૂષ છે.

દ્વિતીયાથી તે સપ્તમીસુધી ૭ વિભક્તિપર તત્પુરૂષના ૭ ભેદ છે.

દ્વિતીયા તત્પુરૂષમાં પૂર્વપદ દ્વિતીયામાં આવે ;—કુંભકાર, કુંભ કરનાર; ગ્રંથકાર, ગ્રંથ કરનાર.

તૃતીયા તત્પુરૂષમાં પૂર્વપદ તૃતીયામાં આવે ;—લોભમોહિત, લોભે મોહેલું; મુખમાર, મુખે માર ; પવનચક્કી, પવને ચલાવેલીચક્કી ; વ્યાસકૃત, વ્યાસે કરેલું.

ચતુર્થી તત્પુરૂષમાં પૂર્વપદ ચતુર્થીમાં આવે ; ચરણોદક, ચરણ સારૂ પાણી; અશ્વઘાસ, ઘોડા સારૂ ઘાસ;.જનરથ, લોક સારૂ રથ.

પંચમી તત્પુરૂષમાં પૂર્વપદ પંચમીમાં આવે;–જાતિભ્રષ્ટ, જાતિથી બાહાર પડેલો; વાઘભય, વાઘથી ભય; લોભમોહ, લોભથી મોહ.

---

* સમાસનો પેહેલો શબ્દ **પૂર્વપદ**, છેલો શબ્દ **ઉત્તરપદ**, વચલો શબ્દ **મધ્યમપદ** કહેવાય છે. સમાસ વિશેષણ હોય, તો તેની આગળ જે વિશેષ્ય આવે તે **પરપદ** કહેવાય છે.

ષષ્ટી તત્પુરૂષમાં પૂર્વપદ ષષ્ઠીમાં આવે; પ્રજાપતિ **પ્રજાનો** પતિ; રાજપુત્ર, રાજાનો પુત્ર; પિતૃગ્રહ, પિતાનું ઘર—પિએર.

સપ્તમી તત્પુરૂષમાં પૂર્વપદ સપ્તમીમાં આવે;—**ગ્રામસ્થ,** ગામમાં રેહનાર; દેશસ્થ દેશે રેહનાર; ગૃહસ્થ, ઘરમાં રેહનાર; જળચર, જળમાં ચાલનાર.

इ. કર્મધારય સમાસમાં પૂર્વપદ વિશેષણ હોય છે;-પરમ× આત્મા=પરમાત્મા, એમજ, મહાજન, સદગુણ, અગમબુદ્ધિ, પુણ્ય-કર્મ.-ઉપમાનો અર્થ પૂર્વપદમાં આવે તો તે સમાસ પણ કર્મધારય છે; પવનચાલ, પવન જેવી-ચાલ; વિજળીવેગ, વિજળીના જેવો વેગ; રાજગુન, રાજાના જેવો ગુણ.

उ. દ્વિગુ સમાસમાં પૂર્વપદ સંખ્યવાચક હોય છે. -દ્વિજાતિ, ત્રિલોક, ચતુર્વેદ. પંચગવ્ય, પટ્કર્મ.

ऊ. મધ્યમપદલોપી માં મધ્યપદનો લોપ થાય છે કાળીદાસનાટક, =કાળીદાસ (કૃત) નાટક; વિક્રમોર્વશી, =વિક્રમ (પ્રાપ્ત) ઉર્વશી—વિક્રમને (પામેલી) ઉર્વશી.

ए. અવ્યયીભાવ. સમાસમાં પૂર્વપદ અવ્યય છે;—**સ +** કોપ = સકોપ, કોપ સાથે; પ્રતિ + માસ = પ્રતિમાસ; **અ +** સંશય = અસંશય, સંશય વિના.

ऐ. બહુવ્રીહિ, જે સામાસિક શબ્દ વિશેષણને અર્થે વપરાય છે, તે બહુવ્રીહિ કહેવાય છે;— મહામન રાજા; અજરામર આત્મા; ભુચર પ્રાણી. બહુવ્રીહિની આગળ જે વિશેષ્યનામ આવે, તે સમાસનું પરપદ કહેવાય છે.

જાહેર ખબર.

નીચે લખેલી ચોપડીઓ સુરતમાં ચોક બજાર, નાણાવટ અને **ભાગા-**
તળાવના બુકસેલરો; **મુંબઇમાં** ભૂલેશ્વર આગળ માવજી જેરામના માળામાં
દાહ્યાભાઈ જગજીવનદાસ; કાળકાદેવી આગળ દામોદરદાસ ઈશ્વરદાસ,
ગોરીઆદજી હોરમસજી, પંડીત જેષ્ટારામ મુકુંદજી, વસનજી પરમાનંદ ચાહે-
વાળા, વિઠ્ઠલવાડીને નાકે કૃષ્ણાજી બલાલ બુકસેલરો; ધોબીતળાવ આગળ
એરચશા એજનજી કરાણી બુકસેલર; જકરીયા મસીદ રઘનાથ પરશોત્તમ, કો-
ટમાં જહાંગીરજી એજનજી કરાણી તથા શાપુરજી ફરામજી માંડણ, તથા એમ
ગાગ્રીની કું૦, બુકસેલરો; **વલસાડમાં** દ્વારકાદાસ પરભૂદાસ બુકસેલર. **ભ-**
રૂચમાં ફતેપોરના બજારમાં કાગદી કાદરભાઈ બુકસેલર, **રાજકોટમાં** પ-
રસોત્તમ પરમાનંદ અને **કરાંચીમાં** નુરદીન જીવાખાન બુકસેલર, **કછમાં**-
ડવી જીવરામ હરીશંકર દવે; ચાંપશી ખેમરાજ પાસેથી વેચાતી મળશે.
ચોપડીઓના કમીશન વગેરેનો બંદોબસ્ત કરવો હોય તો **મુંબઈમાં ડાહ્યા-**
ભાઈ જગજીવનદાસ અને સુરતમાં સગરામપરે **શ્રી. નગીનદાસ ફ-**
કીરભાઈ કાસીદાસને પોસ્ટપેડ કાગળથી લખી જણાવવું.

૦—૧—૬	ગુજરાતી પેહેલી ચોપડીના અર્થ.
૦—૨—૦	ગૂ૦ બીજીના અર્થ.
૦—૩—૦	ગૂ૦ ત્રીજીના અર્થ.
૦—૪—૬	ગૂ૦ ચોથીના અર્થ.
૦—૫—૦	ગૂ૦ પાંચમીના અર્થ.
૦—૬—૦	ગૂ૦ છઠ્ઠીના અર્થ.
૦—૮—૦	ગૂ૦ સાતમીના અર્થ.
૦—૨—૦	સુરત જીલ્લાની ભુગોળ.
૦—૨—૦	મુંબઈ ઇલાકાની ભુગોળ.
૦—૩—૦	હિંદુસ્તાનની ભુગોળ.
૨—૦—૦	**છેલની વાર્તા** (ઘણીજ રમુજી).
૦—૧૨—૦	**મુરખાની** વાર્તા.
૦—૮—૦	**ચતુરસીંગ**ની વાર્તા.
૨—૦—૦	**બદીઅલ જમાલ પરી**ની વાર્તા (ઘણીજ રમુજી)
૦—૬—૬	કોહેડા સંગ્રહ.
૦—૩—૦	ચિત્ર પોથી.
૦—૧—૦	આંકની ચોપડી.
૦—૧—૦	કોષ્ટકની ચોપડી.
૦—૪—૦	અંગ્રેજી પેહેલી ચોપડીના મીનિંગ તરજુમા સહિત.
૦—૬—૦	સેકન્ડ બુક પાર્ટ ફર્સ્ટના મીનિંગ તરજુમા સહિત.
૦—૧૦—૦	સે૦ બુ૦ પા૦ સે૦ના મીનિંગ.
૦—૧૨—૦	થર્ડ બુકના મીનિંગ.
૦—૧૦—૦	**રસીલી વાર્તા.**

જથાબંધ ચોપડી લેનારને ઘણું જ સારૂં કમીશન આપવામાં આવશે.